

ŠTEFAN ŠVEC

ČESKY PSANÉ ČASOPISY PRO DĚTI (1850–1989)

KAROLINUM NÁRODNÍ MUZEUM

Sešit 2.

Ročník XVIII.

1901.

BESÍDKA MALÝCH.

Pramen poučení i zábavy mládeže československé.
Vychází každou středu vyjma prázdniny školní.

Číslo I.

Ročník IV.

BUDEČSKÁ ZAHRADA.

Ročník XV.

Září.

Číslo I.

ANDĚL STRÁŽNÝ.

Časopis pro křesťanskou mládež.
(Příloha „ŠKOLY“ na zvláštní předplacení.)

Vychází jednou za měsíc a předplácí se celoročně 80 kr.

95

72 a 95

Vychází vždy první středu každého měsíce mimo červenec a srpen.
Celý ročník 10 čísel.

DĚTI REPUBLIKY

NOVINY MLÁDEŽE ČESKOSLOVENSKÉ

Administrace a expedice v Brně Na zvonatce.
Redaktor M. S. DOBIAŠ UH. HRADISTĚ.

Reklamae se nestránkují a začínají se do Brna. Čet pol. sporteloy c. 166.260.

JARO

NOVINY SOKOLSKÉ MLÁDEŽE

Ročník I.

Říjen 1946.

Číslo I.

ČTYŘLÍSTEK

v polárních krajích

VESELÉ

ČESKOSLOVENSKÉ RÁNO

887.59

Drobné tisky

Dívčí svět

ČÍSLO 1 • ROČNÍK II. • PRAHA, 12. LEDNA 1944 • CENA K 120

Česky psané časopisy pro děti (1850–1989)

Štefan Švec

Recenzovali:

doc. PhDr. Barbora Osvaldová, CSc.

doc. PhDr. Naděžda Siegllová, CSc.

doc. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D.

Redakce Vendula Kadlečková

Vědecký redaktor Martin Sekera

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

© Národní muzeum, 2014

Text © Štefan Švec, 2014

Photography © 2014: Národní muzeum (s výjimkou dále uvedených); archiv autora (s. 491 a 504); Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlíně (s. 412); Moravská zemská knihovna v Brně (s. 244, 258, 320, 572, 600 a 616); Národní knihovna ČR (s. 322, 378 a 402); Památník národního písemnictví (s. 232); Památník Tereziín (s. 580); Národní pedagogická knihovna J. A. Komenského (s. 312); Regionální muzeum v Kolíně (s. 224); Vědecká knihovna v Olomouci (s. 302)

ISBN 978-80-246-2478-5 (Karolinum)

ISBN 978-80-246-2535-5 (pdf) (Karolinum)

ISBN 978-80-7036-410-9 (Národní muzeum)

Charles University in Prague
Karolinum Press 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

Poděkování	7
Úvodem	9
<hr/>	
o Teoretická východiska	14
o.1 Děti, dětské časopisy, média a mediální studia	14
o.2 Vymezení materiálu	20
o.3 Kontexty	37
o.4 Zhodnocení dostupné sekundární literatury	55
o.5 Metoda práce s materiálem	62
<hr/>	
I. Přehled dějin dětských časopisů	65
Úvod	66
1 Dětský časopis jako školní pomůcka – 50. až 70. léta 19. století	67
1.1 Stručný přehled vývoje	68
1.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	72
1.3 Produkce a recepce	74
1.4 Obsah	77
2 Dětský časopis jako umění, zábava a zdroj zisku – od 80. let 19. století do I. světové války	81
2.1 Stručný přehled vývoje	83
2.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	87
2.3 Produkce a recepce	90
2.4 Obsah	93
3 Dětský časopis a výchova ke skupinové příslušnosti – léta 1915–1935	99
3.1 Stručný přehled vývoje	102
3.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	107
3.3 Produkce a recepce	111
4 Dětský časopis jako tvůrce autonomního dětského světa – léta 1935–1948	122
4.1 Stručný přehled vývoje	125
4.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	129
4.3 Produkce a recepce	136
4.4 Obsah	137

5	Unifikace dětství, nový rozvoj a dovršení tradice – léta 1948–1989	144
5.1	Stručný přehled vývoje	146
5.2	Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	147
5.3	Produkce a recepce	156
5.4	Obsah	162
5.5	Osudy tradičních dětských časopisů po roce 1989	172
	Závěr	174

II. Kartotéka titulů

	Seznam použité literatury	635
	Věcný rejstřík	646
	Jmenný rejstřík	652

Přílohy

	Příloha č. 1: Dětské rubriky a přílohy v časopisech pro dospělé	655
	Příloha č. 2: Regionální dětské časopisy a vlastivědné sborníky	658
	Příloha č. 3: Druhy a příklady časopisů pro mládež	662
	Příloha č. 4: Zájmové a oborové dětské časopisy	669
	Příloha č. 5: Dětské časopisy vycházející v češtině mimo území českých zemí	674
	Příloha č. 6: Stručný přehled dějin slovenských časopisů pro děti	685
	Příloha č. 7: Dějiny dětských časopisů v kontextu dějin školství	693
	Příloha č. 8: Nástin souvislostí dějin dětských časopisů s dějinami časopisů pro dospělé	699
	Příloha č. 9: Marginální, příležitostné a reklamní časopisy pro děti	701
	Příloha č. 10: Cizojazyčné dětské časopisy na území Čech a Moravy (přehled nejnámějších titulů)	705

PODĚKOVÁNÍ

Ke vzniku této knihy přispělo více lidí, než je zde možné uvést. Rád bych tímto vyjádřil svou vděčnost všem.

Jmenovitě děkuji zejména doc. Barbaře Köpplové za trpělivost a citlivé a tolerantní vedení. Dále pak Vlastislavu Tomanovi, Václavu Noskovi-Windymu, Michalu Šandovi, dr. Martinu Gromanovi, doc. Haně Šmahelové, dr. Pavlu Sukovi a dr. Vladimíru Trojánkovi za mnohou pomoc a konzultaci. Dr. Janě Čeňkové, doc. Jiřímu Knapíkovi, doc. Barboře Osvaldové a doc. Naděždě Siegllové děkuji za shovívavé a užitečné připomínky.

Děkuji své rodině za všechny čas, který mi obětovala, a svému zaměstnavateli za prostor, který mi poskytl. Další dík patří obětavosti pracovníků nakladatelství Karolinum, Sukovy studijní knihovny literatury pro mládež a Národní pedagogické knihovny J. A. Komenského, Národní knihovny v Praze, Vědecké knihovny v Olomouci, Moravské zemské knihovny v Brně, knihovny Katolické teologické fakulty UK, Památníku národního písemnictví a knihovny Libri prohibiti. Především však děkuji Národnímu muzeu, které mi rozhodujícím způsobem umožnilo tuto knihu vydat a jehož knihovna mi poskytla studijní a materiálovou oporu.

Všem výše zmíněným i řadě nezmíněných patří velká zásluha na vzniku této studie. Všechny případné omyly a chyby, které se v textu vyskytují, padají na vrub autora.

Ukázky z obsahu vybraných dětských časopisů lze najít na internetové adrese: www.stefansvec.cz/detske_casopisy.

*Children's literature is an amorphous, ambiguous creature;
its relationship to its audience is difficult;
its relationship to the rest of the literature, problematic.*
Peter Hunt¹

1 Hunt (1992), s. 1.

ÚVODEM

Tato studie je pokusem stručně zmapovat vývoj českých a moravských časopisů pro děti v letech 1850–1989.

Historie dětských časopisů v Čechách a na Moravě je dlouhá a obdivuhodná. Už některé z prvních evropských titulů byly na konci 18. století tištěny a distribuovány vedle jiných míst rovněž v Praze.² Od poloviny 19. století a zejména od 30. let 20. století pak začaly dětské časopisy v českém jazyce tvořit svébytnou, originální a bohatou tradici, kvalitativně srovnatelnou s tradicí ve světě.

VÝZNAM ZKOUMÁNÍ DĚTSKÝCH ČASOPISŮ

Časopisy byly a jsou rozšířenou dětskou četbou. V řadě období tvořily dokonce četbu převládající, někdy nahrazovaly či doplňovaly školní učebnice.³ Jako časové tisky byly ve svém obsahu často průkopnické, sloužily k ověřování a etablování nových trendů v pedagogice, dětské literatuře i výtvarném umění a také ve výchově k moderním a novým (či naopak klasickým a ustáleným) estetickým, vědeckým, světonázorovým a etickým koncepcím. I na jejich stránkách probíhaly boje kulturních, uměleckých a společenských paradigmat, ve srovnání jednotlivých titulů se zrcadlí střety tradice s modernou. Časopisy pro děti jsou ve svém souhrnu zmenšeným a svým způsobem čirým odrazem a obrazem obecných, politických a sociálních dějin, ale i dějin idejí, kulturních vlivů, mentalit atd.

Vedle toho jsou tato periodika často prvním, či přinejmenším jedním z prvních masových médií, s nimiž se malý mediální konzument setká. Ustavují způsob, jímž se později s obsahem médií a se samotnou jejich existencí vyrovnává, jímž je integruje do svého života. Bývají jednou z prvních praktických cvičebnic „mediální gramotnosti“, přičemž obvykle reflektují specifčnost dětského čtenářství a jeho psychologických podmínek a vývojových zvláštností.⁴

2 *Kinderfreund*. Viz s. 37–39, Vznik dětských časopisů ve světě.

3 Viz s. 42, Dětské časopisy a škola, a Příloha č. 7.

4 Dobově podmíněné, ale obsáhlé a komplexní shrnutí této problematiky viz Chaloupka (1982).

Přes svůj význam v dějinách médií, literatury, výtvarného umění a pedagogiky a přes výjimečnou snahu některých badatelů⁵ nejsou dnes dějiny těchto periodik dostatečně popsány.

Má to řadu důvodů. Častěji než knihy vycházely časopisy na levném, nekvalitním papíře, který omezil jejich fyzickou trvanlivost. Byly určeny k okamžitému použití, velká část jejich obsahu měla jen časový význam, byla ovlivněna nutností naplnit titul obsahem při dodržení periodicity, měla kolísavou kvalitu. Časopisy byly často považovány spíše za zábavní literaturu bez ambice na nadčasovou platnost, na rozdíl od knih se obvykle nepočítalo s jejich uchováváním.⁶ S časopisy příliš nepracovaly ani dějiny dětské literatury. Zmínka o nich se obvykle omezila na stručný výčet nejvýznamnějších titulů. Nechuť ke zkoumání „triviální“ literatury, do níž jsou dětské časopisy často řazeny, se v dějinách literatury oslabuje až s nástupem sémiotiky, kulturních a mediálních studií v posledních desetiletích. Stále však způsobuje nedostatek zájmu i prostředků pro zkoumání tohoto „nevlastního dítěte“ literatury pro mládež.⁷

Kniha, kterou držíte v rukou, je pokusem o zatím nejobsažnější, byť stále hrubý přehled vývoje domácích časopisů pro děti, o faktografický základ a částečné kontextové ukotvení jejich dějin. Přesto není, a vzhledem ke svému rozsahu ani nemůže být, vyčerpávajícím zhodnocením historie těchto periodik. Oblast jejího zájmu zůstává otevřená dalšímu zkoumání.

SVÉBYTNOST ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY

Reflexe dětské literatury je dlouhodobě zatížena řešením problému, je-li tato literatura plnohodnotnou součástí literárního vývoje, nebo jen více či méně závislým přívěskem dějin literatury pro dospělé.⁸ Podobně je samozřejmě možné se ptát i při konstrukci dějin dětských a mládežnických periodik, jsou-li jen závislým přívěskem dějin médií či periodik obecně, nebo jsou

Výchova k „mediální gramotnosti“ v případě časopisů úzce souvisí s výchovou ke čtenářství jako takovému. Vývoj koncepcí výchovy ke čtenářství vždy více a více akcentoval spontaneitu dětské četby, výchovu k přirozeně kladnému vztahu ke knize, postupně i k alternativním způsobům čtení atd. V tom všem jsou časopisy obvykle progresivní a moderní pedagogické koncepce předjímající či propagující pomůckou.

5 Viz oddíl 0.4, Zhodnocení dostupné sekundární literatury.

6 U některých titulů sice vycházely např. desky pro uchování celého ročníku, vždy však ve výrazně nižším nákladu než samotný časopis.

7 Doderer (1984), sv. 2, s. 166.

8 „Nutno si dobře hned uvědomiti, že vývoj dětské literatury nemá nic společného s vývojem ostatní literatury,“ postulují Pospíšil a Suk v první kapitole své *Dětské literatury české* (Pospíšil – Suk /1924/, s. 11). Tento názor, byť vyhraněný a pomíjející důležité vazby osobní i historické, pojmenovává významnou část pravdy. Dále k tématu viz např. Chaloupka (1983).

jejich samostatnou, plnohodnotnou kapitolou s vlastními zákony a vývojovou dynamikou.

Tento text se programově pokouší na podobné otázky neodpovídat. Odpovědi na ně jsou vždy komplexní a dialekticky obojetné. Záleží na účelu, pro který je otázka kladena a odpověď vyžadována. Je-li to pro potřeby některého konkrétního popisu historie nutné, lze tyto dějiny vnímat jen jako doplněk a další zdroj ilustrujících příkladů pro dějiny periodik pro dospělé a médií obecně. Pro jiné účely je možné je reflektovat samostatně a vysledovat jejich vlastní dějinný pohyb. Tímto směrem jde tato studie, byť se směr opačný snaží nevykloučit z pozornosti.

STRUKTURA STUDIE

Naše kniha je založena jednak na kompilaci a shrnutí dílčí sekundární literatury,⁹ jednak na samostatném studiu periodik. Jejím cílem je poskytnout přehled vzniku a existence jednotlivých titulů a vysledovat milníky jejich obsahového dědictví. Nezkoumá podrobněji ekonomické, politické či technologické podmínky vycházení časopisů ani jejich obecný společenský rámeček. Tento náročný a inspirativní úkol stále čeká na zpracování.

Studie nabízí vlastní, v některých ohledech netradiční strukturu periodizace dějin svého materiálu.¹⁰ Věřím, že tato struktura může sloužit jako užitečný rastr, jímž lze dějiny dětských periodik pojmout jako smysluplný celek s vlastním vývojem a svébytnými zákonitostmi. Zvolená periodizace však určitě není jediná možná. Naopak přemýšlení o odlišných variantách umožní čtenáři hlouběji porozumět složitosti vývoje probírané oblasti a všech jeho souvislostí.

Úvodní část textu se pokouší o kontextové ukotvení historie časopisů. Problematizuje používané pojmy a snaží se alespoň náznaky usouvztažnit zkoumaný materiál s historií příbuzných mediálních forem (např. dětských koutků v denících), s historií podobných periodik ve světě, dějinami kultury, společnosti aj. Rozhodnutí předsadit tuto spíše teoretickou, kontextualizující část samotné historii časopisů vychází ze snahy umožnit čtenáři vnímání širších souvislostí této historie už při jejím pročitání, a nikoliv až po něm.

První částí studie jsou dějiny domácích časopisů v podobě přehledu obecných tendencí vývoje dané oblasti, nejcharakterističtějších pro každé z popsaných období. Za tímto přehledem následuje druhá část – kartotéka jednotlivých, v první části popsaných titulů je zřejmě nejobsáhlejším soupisem česky psaných časopisů pro děti, shrnutým v jediném svazku. Přesto

⁹ Viz oddíl 0.4, Zhodnocení dostupné sekundární literatury.

¹⁰ Viz oddíl 0.5, Metoda práce s materiálem.

si nečiní nárok na celkovou úplnost ani v počtu titulů (zejména menších a regionálních titulů, či dalších, které se v dalších kritériích nevměstnaly do použité definice českého časopisu pro děti a mládež)¹¹ ani v kompletnosti informací o titulech zjištěných. Kartotéka nevznikala podle obecně platných zákonitostí tvorby slovníkových publikací a nedostává nárokům na takové publikace kladeným. Vznikala jako průběžná pracovní pomůcka, jejíž obsah se postupně rozrostl do takové šíře, že se stalo účelným ji přes všechny nezpochybnitelné nedostatky zahrnout jako součást textu.

TERMINOLOGICKÉ POZNÁMKY

V této knize synonymizujeme řadu pojmů „dětská literatura“, „dětská četba“, „literatura pro děti a mládež“ apod. a v souvislosti s ní i řady „dětská média“ a „médiá pro děti“ a dále „časopisy pro děti a mládež“, „časopisy pro děti“ a „dětské časopisy“. Možný rozdíl v přívlastcích „pro děti“ (dětem určený) a „dětský“ (dětmi tvořený) je pro nás relevantní jen na výjimečných místech, kde na to text výslovně upozorňuje.¹²

Obecně účel studie umožňuje ve svém vlastním kontextu považovat tyto přívlastky za zaměnitelné a nesoucí význam „dětem určený“. Rozdíl v přívlastcích „pro děti“ a „pro děti a mládež“ může být v některých místech textu vnímán jako relevantnější.¹³

Nerozlišujeme zde od sebe ani pojmy „dětské časopisy“ a „dětská periodika“. Deníky určené dětem se v dějinách domácích časopisů vyskytují jen naprosto výjimečně,¹⁴ byť byla řada periodik záměrně obsahově koncipována jako „noviny pro děti“. I tyto tituly, obvykle s týdenní a kratší periodicitou, označujeme jako časopisy.

Podobně zde platí synonymita pojmů „mediální studia“, „mediologie“, „výzkum a teorie masové komunikace“ atp.

Sjednocování pojmů probíhá při vědomí možných odlišností, které je mohou dělit a které v jiných kontextech, než je tato kniha, mohou být významné.

POZNÁMKOVÝ APARÁT

Citační a odkazový aparát je v textu podobného druhu nevyhnutelně poměrně obsáhlý. V poznámkách pod čarou odkazujeme na knihy a články obsa-

11 Viz oddíl o.2, Vymezení materiálu.

12 Např. s. 23, Profesionalita (dětské a studentské časopisy).

13 Řešíme ho při vymežování materiálu, s. 31, Věková hranice (časopisy pro mládež).

14 Domácím dětským titulem s nejkratší periodicitou byly ve sledovaném období nejspíše *Pionýrské noviny*, vycházející v 60. letech 20. století po dva ročníky dvakrát týdně.

žené v Seznamu použité literatury jménem autora a rokem vydání. Odkazy k textům téhož autora vzniklým ve stejném roce odlišujeme jak v Seznamu použité literatury, tak v poznámce písmeny a, b.

V případech citací a odkazů ke krátkým poznámkám bez názvu, nepopsaným materiálům, případně k jiným časopiseckým textům, které neuvádíme v Seznamu použité literatury, odkazujeme v poznámce na celý zdroj názvem titulu časopisu, ročníkem a stranou.¹⁵

¹⁵ V případě titulů nestránkovaných průběžně po ročnících, ale po číslech uvádíme samozřejmě rovněž číslo vydání.

O TEORETICKÁ VÝCHODISKA

O.1 DĚTI, DĚTSKÉ ČASOPISY, MÉDIA A MEDIÁLNÍ STUDIA

KONCEPTY DĚTSTVÍ

Dětství je antropologicky těžko oddiskutovatelným vývojovým faktem. Přesto jde o pojem problematičtější, než by se dalo z této neoddiskutovatelnosti odvozovat.

Historickou univerzálnost vnímání dětství jako jeden z prvních v novodobé historiografii zpochybnil francouzský historik Philippe Ariès roku 1960 v knize *L'Enfant Et La Vie Familiale Sous L'Ancien Régime*¹⁶.

Jedním z objevů této knihy, zabývající se proměnami dětství od středověku do konce 18. století, je jistá slepota k fenoménu „dětství“ ve středověkém světě. Středověké „dítě“ (v dnešním slova smyslu) bylo dle Arièse na rozdíl od dnešního od okamžiku své fyzické nezávislosti na matce členem a účastníkem diskurzu dospělých prakticky se všemi právy a povinnostmi. „Základní myšlenkou, kterou Ariès v *Dějínách dětství* předložil, je konstatování, že středověk neměl žádný smysl pro dětství. Dětství bylo nedůležitou a krátkou fází života, který byla velmi rychle zapomenuta. Jakmile se dítě naučilo chodit a mluvit, bylo v zásadě integrováno do společnosti dospělých. Být dítětem neznamenalo ve středověku nic jiného než být malým dospělým. Děti nežily ve svém vlastním světě, který by se výrazně odlišoval od světa dospělých. Ke změně této situace došlo podle Arièse až v 16. a počátkem 17. století, a to především v prostředí kulturně a sociálně výše postavených vrstev dvorské a městské společnosti. Tato změna byla zapříčiněna vzděláním, výchovou a školou, které získaly centrální význam v lidském životě a ve svém důsledku vedly k odkrytí dětství a dospívání jako svébytných fází sociokulturního vývoje každého jedince. Odstup mezi dětstvím a dospělostí se neustále zvětšoval a vedl ke vzniku dětského světa, který je charakterizován dětským oblečením, dětskou hrou a zábavou a specificky dětským vnímáním okolí.“¹⁷

16 Ariès (1960). Anglicky kniha vyšla pod názvem *Centuries of Childhood*, německy jako *Geschichte der Kindheit*.

17 Nodl (1996), s. 7–8.

Vznik časopisů, potažmo dětské literatury a umění pro děti obecně, je tak spojen až s „objevením“ dětství jako konceptu, jako zvláštního, odděleného období, postaveného do protikladu k období „dospělosti“. Rozšíření knihtisku a později obecnější gramotnosti vedlo k vytvoření znalostní bariéry mezi gramotnými dospělými a ještě negramotnými dětmi, která způsobila proměnu vnímání dětství, jeho přijetí jako samostatné kategorie.¹⁸ Přijetí dětství jako samostatného a vlastní pozornost zasluhujícího období vedlo k vydělení specifických oblastí komunikace (výtvarné, literární, mediální, ...) dětem určené.¹⁹ Právě v 19. století, kdy dochází na našem území ke vzniku českojazyčných dětských časopisů, přichází i celá řada dalších fenoménů spojených s objevem a vyčleňováním dětství jako svébytné životní etapy. Pro děti se i v obydlích středních vrstev začínají budovat samostatné pokoje, vzniká celý komerční obor výroby hraček atp.²⁰

Ani po tomto (svého druhu) objevu nezůstalo dětství pasivním a neměnným faktem. Jeho pojetí, obrazy, symbolizace a reprezentace se proměňovaly během celého 19. a 20. století. „Kritici masové kultury, mezi jinými například Dwight MacDonal, už v 50. letech upozorňovali na to, že dospělí, kteří příliš využívají prostředků masového sdělování, „dětinští“, zatímco děti se probouzejí a rozvíjejí příliš rychle.“²¹ V dnešním světě dochází podle dalších autorů²² dokonce k opětovnému zániku dětství jako takového, způsobenému (podobně jako při jeho vzniku) proměnami způsobu společenské komunikace. Konkrétně např. rozšířením televize, neboť ta nabízí programy, které dětem srozumitelně zpřístupňují i témata a diskurzy dříve vyhrazené dospělým, a tedy fakticky ruší zmíněnou informační bariéru, jejíž překročení bylo dříve podmíněno gramotností a hierarchizovaným přístupem k informacím. Někteří teoretici vnímají dokonce soudobé proměny mediálního prostředí jako přenos moci z dospělých na děti.²³

Dětství se proměňuje nejen vertikálně, historicky. Významně se liší i horizontálně, ve svých jednotlivých synchronních podobách. Jak ukazují specializované studie,²⁴ odlišnost jeho jednotlivých podob, např. dětství selského, dělnického, buržoazního a šlechtického v totožném časovém období, může být velmi významná. I s touto odlišností se dětské časopisy v dějinách vyrovnávaly stratifikací svých titulů podle měřítek a ukazatelů sociálních, národnostních aj.

18 Meyrowitz (2006), s. 187–218.

19 „Objev“ dětství samozřejmě nezpůsobily jen proměny symbolických forem komunikace. Šlo o postupný proces, v němž hrály roli další společenské změny jako průmyslová revoluce, postupně prosazovaný zákaz dětské práce atd.

20 Lenderová – Jiránek – Macková (2009), s. 186–190.

21 Kuliczowska (1972), s. 617.

22 Viz např. Elkind (1981), Winn (1984), Postman (1994), s. 65–142, Meyrowitz (2006), s. 187–218. Jako polemiku k tématu viz např. Buckingham (2000-a).

23 Blažek (1996).

24 Viz např. Pleticha (1995), Nodl (1996) aj.

Dětství je členitelné i dle řady jiných, specifických hledisek. Jeho jednotlivé druhy se liší psychologicky, genderově²⁵, je přirozeně členěno věkovými stupni, každé individuální dětství má své vlastní rysy a je podmíněno odlišnými podmínkami, v nichž se odehrává. Každé dítě je svým způsobem specifické, je originálním druhem publika.²⁶

Zdánlivě neproblematický pojem dětství je tedy výrazně strukturován. Vnímání jeho složitosti je v očích dospělého často nivelizováno a sjednoceno pomocí zvnitřněné historické metafory „zrychlujícího se stroje“. Dětství bývá v dějinách osobních podobně jako pravěk v dějinách společenských nezřídka vnímáno jako jedolité (a ve své kompaktnosti překonané) období s v podstatě pomalým vývojem, na rozdíl od hekticky se vyvíjející současnosti.²⁷ Dějiny dětských časopisů pomáhají problematičnost, různorodost a komplexnost dětství ve vší jeho složitosti a vývojové dynamice objevit.

DĚTI A MEDIÁLNÍ STUDIA

Výzkum a teorie masové komunikace reflektují nedospělé publikum téměř od svých počátků. Největší důraz kladou v tomto ohledu na zkoumání účinků médií. Účinky na děti se zabývala řada klasických prací: studie Paynova fondu z přelomu 20. a 30. let takto zkoumaly účinky filmů, na Annenberg School for Communication inicioval George Gerbner na konci 60. let dlouhodobý výzkum účinků televize (ve značné míře zaměřený na vliv televizního násilí) také na děti a mladistvé. Vlivem médií na děti se zabývala řada prací a odborných debat zkoumajících vedle účinků mediálního násilí např. účinky reklamy, roli médií v socializaci do společnosti, sexuální integraci jedince a podobně.²⁸

Vedle účinků se výzkum a teorie masových médií věnují i zkoumání *produkce* mediálních obsahů určených dětem, vlivu vydavatelských a vysílacích monopolů, intencím podavatelů atd. Vlivnou knihou, zkoumající postupy korporací při konstrukci a produkci obsahů pro děti, je např. *Kinderculture* Shirley R. Steinbergové a Joe L. Kincheloea, zabývající se řadou kulturních fenoménů od filmů přes sbírací karty až po kult panenky Barbie.²⁹ Jiné práce se zabývají např. mediálními rutinami či doporučují postupy, kterými by se masmediální produkce pro děti měla řídit.³⁰

25 O odlišných způsobech prožívání i formace dětství dle genderového klíče viz např. Pleticha (1995), s. 214.

26 Strassburger – Wilson (2002), s. 12–13.

27 Švec (2009), s. 154–155.

28 Jako shrnující práce viz např. Strassburger – Wilson (2002), Pecora – Murray – Wartella (2007), dále např. Buckingham (2000-b), Dennis (1973), Schramm – Lyle – Parker (1961) a řada jiných.

29 Steinberg – Kincheloe (1997).

30 Viz např. Schneider (1989). Normativní teorie určující pravidla či návrhy vhodného obsahu jsou v teorii komunikace cílené na děti velmi rozšířené. Poměrově je snaha normovat dětská média

Další oblastí zájmu mediálních studií je *recepce* dětských médií, zkoumání jejich publika, jeho pasivních a aktivních přístupů k recepci médií³¹, rodiny jako mediátora masověkomunikačních sdělení³², mediální gramotnosti a jejího vývoje³³ atd.

Důležitým polem zkoumání médií pro děti jsou samozřejmě jejich *obsahy*, analýzy žánrů a jejich pravidel, témat, sdílených předpokladů, světónázorového, estetického a společenského zacílení atd.³⁴

V neposlední řadě se mediální studia věnují rozborům jednotlivých *kanálů* masové komunikace směřující k dětem, jejich srovnávání, vývoji a vzájemnému ovlivňování.³⁵

DĚTSKÉ ČASOPISY V KONTEXTU STUDIA MASOVÉ KOMUNIKACE

Jako jedno z klasických médií jsou časopisy vhodným materiálem pro celou naznačenou paletu zkoumání mediálních studií. Nabízejí možnosti synchronních i diachronních analýz jejich účinků, produkce, recepce, obsahů i srovnání s ostatními masověkomunikačními kanály a slibují v tomto směru zajímavé výsledky.

Dětský časopis je svým způsobem zrychlenou laboratoří umožňující zkoumání aktuálních proměn publika. „Zvláštností práce v dětském časopisu je to, že se exponuje v generačně velice zúženém spektru. Nutné zaměření na tři nebo čtyři ročníky znamená, že během tří nebo čtyř let se generace čtenářů zcela vymění. Tento proces probíhá plynule. S každým novým ročníkem časopisu k němu přichází část nových čtenářů. Nikdy nejsou tak úplně stejní, jako byli ti před nimi. Jejich mentální svět – svět jejich představ, jejich myšlenek a emocionálních vztahů – těžší už z poněkud jiného horizontu vjemových skutečností a účastní se na poněkud jiné fázi univerzálního toku informací.“³⁶

Další z možností teoretického zkoumání periodik pro děti je např. významná role prostředníků při jejich recepci. Recepce časopisu, podobně jako tvorby pro děti obecně, je ještě ve větší míře než u tvorby pro dospělé podmíněna zprostředkováním – mezičlánkem v komunikaci, jež tvoří obvykle rodiče, starší sourozenci a další příbuzní, škola, vrstevnická skupina apod. Tito prostředníci (v rolích opinion leaderů, či dokonce gatekeeperů svého

pravděpodobně ještě o mnoho rozšířenější a především výraznější a diskurzivně silnější než podobné snahy a aktivity u médií pro dospělé.

31 Viz např. Livingstone - Bovill (2001), Cullingford (1984), Tobin (2000) aj.

32 Viz např. Zillmann - Bryant - Huston (1994), Hoover - Schofield - Clark - Alters - Champ - Hood (2003), Brown - Linné (1976) aj.

33 Viz např. Potter (2005), Jirák - Wolák (2007) aj.

34 Včetně médií nejnovějších, např. počítačových her. Viz např. Rutter - Bryce (2006), Steinberg - Kincheloe (1997), dále např. Cullingford (1984) aj.

35 Viz např. Livingstone - Bovill (2001).

36 Pechar (1972), s. 621.

druhu, kteří kupř. umožňují či neumožňují časopis si předplatit) významně podmiňují nejen přístupnost médií, ale rovněž jejich interpretaci.³⁷ Výrazná role prostředníků při recepci časopisů tak může sloužit jako modelový příklad některých základních konceptů teorie masové komunikace.

Obsah a produkce dětských periodik umožňují zkoumat způsoby socializace, jejíž média slouží lidskému společenství v jeho různých podobách. Na socializaci se podílí kód, kterým časopisy komunikují, jejich obsah i hodnoty a vzorce chování, které propagují a vyznávají, či naopak zavrhuji. S nadsázkou se dá říci, že každé společenství nachází ve svých dětských časopisech svůj zvláštní obraz.

Vzhledem k variabilitě podob „dětství“³⁸ jsou časopisy výtečnou ukázkou možností stratifikace zacílení médií dle zmíněných škál a rozdílů věkových, genderových, sociálních, národnostních, náboženských a dalších. Dají se členit dle svého obsahu³⁹, podavatelů, jazyka atd.

Tato kniha, v jejímž základu je snaha shrnout co nejúplnější materiálovou základnu pro další podobná zkoumání, se zaměřuje nejspíše na obsahové proměny a vzájemné srovnávání časopisů, nabízí však i přesahy do ostatních naznačených oblastí. Všechny takové odkazy jsou ovšem jen dílčí a zasluhovaly by hlubší a komplexnější pozornost, kterou snad umožní další práce na vyznačeném teritoriu.

DIFERENCIACE DĚTSKÝCH ČASOPISŮ A JEJICH FUNKCE

Jak už bylo řečeno, periodika pro děti je možné dělit dle řady kritérií. Tato studie, vzhledem ke svému historickému zaměření, preferuje členění dějinné, chronologické, užívá však i řady členění jiných:

- Nejvýznamnějším z nich je zřejmě členění věkové, diferenciací časopisů podle věku čtenářů, jimž jsou určeny. Dětství není jednotným obdobím a každá jeho vývojová etapa má vlastní potřeby i způsoby vnímání. Podle toho je možné časopisy dělit dle různých vývojových etap (např. časopisy pro předčtenáře⁴⁰, pro nejmladší čtenáře, pro mladší školáky, starší školáky, pro mládež apod., na škále, která je pro dané konkrétní zkoumání potřebná).⁴¹
- S tímto členěním souvisí dělení genologické, žánrové, např. na časopisy

³⁷ Viz např. Chaloupka (1982), s. 135–146.

³⁸ Viz s. 15, Koncepty dětství.

³⁹ Jedno z jejich tradičních dělení na této škále je např. na časopisy zábavní, novinové, účelové (např. vlastivědné) a na novinové koutky. Připomíná jej např. Siegllová (1985), s. 8. Podobných klasifikací si je samozřejmě možné představit celou řadu.

⁴⁰ Nazývané v jiných textech též nečtenáři.

⁴¹ Blíže o jednotlivých etapách dětského vnímání viz např. Chaloupka (1982).

převážně beletristické, „novinové“, didaktické, obrázkové, zábavní (např. luštitelské), specializované (např. filatelistické) apod.⁴²

- Neméně důležité je rozdělení genderové, na časopisy pro dívky, pro chlapce a samozřejmě určené pro obě pohlaví.
- Dílčím, ale rovněž důležitým rozdělením je stratifikace ideová (časopisy křesťanské, levicové, časopisy spolkové, stranické, ...).
- Kromě zmíněných naznačených kritérií je možné periodika členit dle řady dalších hledisek, použitelných vždy pro účely konkrétního výzkumu, a otázek, které si klade – např. na časopisy exkluzivní a laciné, časopisy obrázkové, textové a smíšené, časopisy barevné a černobílé, tituly konzervativní a avantgardní atd.

Dětské časopisy mají řadu funkcí, kterými naplňují různé potřeby svého publika i dalších účastníků komunikačního aktu a společnosti vůbec. Slouží mimo jiné:

- k informování svého publika
- k jeho socializaci
- k výuce a výchově dětí a dalšímu pedagogickému působení na ně
- k popularizaci nových poznatků vědy
- k zábavě, odreagování a relaxaci, a to jak dětí, tak rodičů či vychovatelů, kterým umožňují na čas utlumit pozornost věnovanou dětem
- k estetické výchově a jako zdroj uměleckého zážitku
- k sebevyjádření publika – např. v rubrikách určených pracím čtenářů
- k organizaci společenského a spolkového života dětí (v dětských a mládežnických organizacích, ve čtenářských klubech, ...)
- jako hračka, případně inspirace, zdroj či doplněk hry
- jako příklad ke cvičení mediální gramotnosti, možných způsobů nakládání s mediálními obsahy
- jako zdroj zisku pro nakladatele, stejně jako pro autory
- jako nositel reklamního sdělení
- ke státní či jiné propagandě a ideové výchově
- jako laboratoř dětské literatury a výtvarného umění, sloužící k ověřování možností nových i zavedených autorů a textů, např. před knižním vydáním
- k řadě dalších věcí.

Časopis byl a je jako komplexní komunikát schopný sloužit jako materiál pro množství zajímavých synchronních i diachronních analýz, ozřejmujících

42 Genologické kategorie tu ovšem nejsou a ani nemůžou být jasně vyhraněné. Existuje řada jejich sad a možností pro různé účely popisu.

zákonitosti fungování médií, dějin i teorie dětského umění, pedagogiky i historie obecně. Základní přehled o dějinách periodik pro děti a mládež může posloužit jako usnadňující výchozí bod těchto analýz.

0.2 VYMEZENÍ MATERIÁLU

Dětský časopis můžeme vnímat jako specifický, vlastní zákonitosti mající a vlastní funkce naplňující druh média. Těchto funkcí či zadání plní obvykle více. Roli v hodnocení a klasifikaci časopisu hraje nejen jeho obsah, ale i jeho celkové pojetí, způsob vycházení, tvorby, distribuce, míra samostatnosti, grafická podoba, použitý papír a technika tisku, komerční úspěch, interakce se zamýšleným publikem atd.

Vzhledem k řadě zadání mu určených a variabilitě možností jejich naplnění jsou hranice vymezení časopisů pro děti neostré. Je možné jmenovat řadu titulů pohybujících se na okraji klasifikace tohoto mediálního druhu, řadu mezistupňů, spojujících časopisy s jinými tištěnými médii, s audiovizuálními médii a obecně s řadou jiných mediálních výstupů.

Pro zkoumání dějin dětských periodik je třeba vymezit materiál, kterým se budou tyto dějiny zabývat. Podobné vymezení není snadné. Je diskutabilní, do jaké šíře popis rozvádět, aby neztratil srozumitelnost a smysl. Řada hraničních titulů vstoupila do historie časopisů či jejich reflexe podstatněji než některé tituly zařaditelné bez pochyb. Nelze snadno rozhodnout, patřili do probíraných dějin např. vlastivědné sborníky či regionální časopisy, z nichž některé (*Mladý čtenář od Trstenické stezky*, *Mladá stráž* či např. *Rychlé šípy* z Ostravy) měly mnohem širší význam, než by naznačoval původně oblastní rozsah jejich vycházení. Patřili do těchto dějin oddílový časopis Foglarova druhého pražského skautského oddílu, nazvaný *Čigoligo*, tvořící svým způsobem pokusný představeň pozdějších významných titulů *Mladý hlasatel* a *Vpřed*. Patřili do této historie na Slovensku vydávané časopisy první republiky s celostátní ambicí (*Československé ráno*), českojazyčné časopisy vycházející mimo území českých zemí (*Útecha*, *Poupě*) či německojazyčné časopisy, vydávané naopak pouze na tomto území (*Das Erntefeld*). Není jasné, měly-li být jejich součástí samostatné přílohy časopisů pro dospělé (*Štěpnice*) atd.

Hranice naznačené uvedenými příklady a přesněji vymezené dále uvedenými kritérii jsou ve své většině prostupné, s řadou přechodů a pohybů i v mikrodějinách jednotlivých titulů. V dějinách českých časopisů se setkáváme s časopisy dvojjazyčnými (*Československé ráno*, *Malé noviny – Die kleine Zeitung*), s periodiky přecházejícími z regionální k celostátní působnosti (ostravské *Rychlé šípy*), s přílohami, které se postupně osamostatnily (*Dětský svět*), či naopak s časopisy, z nichž se přílohy staly (*Tribuna mládeže*).

Následující oddíly přesto vymezují základní kritéria pro výběr materiálu této studie. Toto vymezení se jeví jako nutné, nechceme-li se v záplavě materiálu ztratit. Stručně zde připomeneme také související formy tištěných médií, které studie do popisovaných dějin v užším slova smyslu neřadí, které s nimi však souvisejí a tvoří kontext, bez něž jsou tyto dějiny neúplné.

Kartotéka titulů v druhé části této knihy obsahuje především ty časopisy, které naznačené vymezení splňují alespoň základně.⁴³ Kromě toho jsou v ní výjimečně obsaženy i tituly, jež některé z kritérií překračují, tvoří však přesto významný vklad do dějin českého časopisectví pro děti.

CO JE „ČASOPIS“

A) SAMOSTATNOST

(DĚTSKÉ RUBRIKY A PŘÍLOHY NOVIN A ČASOPISŮ PRO DOSPĚLÉ)

Prvním kritériem pro vytyčení časopisu je jeho samostatnost. Přes zdánlivou jednoznačnost je poměrně složité tuto kategorii vymezit. Přejechy mezi rubrikou, přílohou a samostatným časopisem tvoří kontinuum.

Za přílohy pro děti (v kontrastu k dětským rubrikám) považuje tato studie ta periodika, která vycházela s vlastním nezávislým číslováním stran a v nezávislých sešitech (tedy nikoliv vloženě), byť byla např. přidružena k jinému časopisu, s jeho periodicitou a distribucí (kupř. časopis hnutí Volná myšlenka s názvem *Besídka* v prvních ročnících). Za přílohy samostatné pak pokládáme takové tituly, které bylo lze navíc v případě zájmu objednat a distribuovat samostatně (např. *Radost* jako přílohu *Lípy*).

Jako dětské časopisy v užším slova smyslu pak uvádíme periodika ve vydávání zcela nezávislá na titulech jiných. Do materiálu této studie nicméně zařazujeme i řadu důležitějších samostatných příloh a některé z nejvýznamnějších příloh nesamostatných.

Přílohy a rubriky věnované dětským čtenářům v pedagogických časopisech 19. století tvoří předstupeň samostatných časopisů. Svou specializací na dětské čtenáře připravovaly samostatným časopisům cestu.

I po vzniku samostatných časopisů vycházely některé z těch nejvýznamnějších formálně jako přílohy pedagogických titulů pro dospělé. Za všechny jmenujme první dlouhodobě vycházející časopis *Štěpnice* jako přílohu časopi-

43 Mállokterý z časopisů je ovšem naplňuje ideálně. I takové tituly, jako jsou např. *ABC mladých techniků a přírodovědců* či *Anděl strážný*, je možné z jistého úhlu řadit mezi časopisy zájmové, resp. spolkové, tedy takové, které by při přísné aplikaci dále uvedených kritérií do popisovaných dějin nepatřily. Při rozhodování, která periodika či další tisky do dějin zařadit a která ne, se naše studie neřídila jen přesně definovanými principy (což v daném případě skutečně není možné), ale především významem titulu pro širší historii dětských časopisů a intuicí vycházející ze zkoumání pramenného materiálu.

su *Škola a život* či *Matici dítek*, první časopis určený výhradně mladším dětem, jako přílohu časopisu *Pěstoun*.

Symbióza periodik pro dospělé a jejich více či méně samostatných částí určených dětem má tedy dlouhou tradici. I po vzniku samostatných periodik pro děti se dětské rubriky a přílohy v periodikách pro dospělé rozvíjely. Tvoří jeden z důležitých srovnávacích kontextů pro podobu a působení časopisů. Dětské koutky např. v denících či v nejrozšířenějších časopisech pro dospělé měly obvykle výrazně vyšší náklad, a svým způsobem tedy širší dopad na publikum než vlastní časopisy. Vzhledem ke kratším lhůtám výroby mohly také deníkové přílohy přinášet dětem čerstvější a časovější informace, aktuálněji reagovat na společenské dění. V portfoliu dětské četby tak mají přílohy periodik pro dospělé významnou svébytnou, nikoliv jen doplňkovou funkci.

Pro svou aktuálnost, případně omezený rozsah, sice nemohly rubriky deníků a časopisů většinou rozsahem ani pestroostí obsahu konkurovat časopisům, přesto tvořily častou četbu dětí. Mladé čtenáře navíc přiváděly ke konzumaci dalšího obsahu nabízeného tituly pro dospělé.⁴⁴

Dětské rubriky měly obvykle kolísavou úroveň závisící na osobnosti redaktora. Jen ty nejvýznamnější si držely dlouhodobě solidní standard. Blíže k nejvýznamnějším i některým dalším rubrikám pro děti viz Příloha č. 1.

B) NADREGIONÁLNOST

(VLASTIVĚDNÉ SBORNÍKY A DALŠÍ REGIONÁLNÍ ČASOPISY PRO DĚTI)

Druhým kritériem pro zařazení titulů do předkládaných dějin je teritoriální rozsah jejich působnosti. Ten by měl být větší než úzce regionální (okresní, krajský). Hodnotit vliv a rozšíření některých časopisů je obtížné, proto studie používá v tomto ohledu negativní vymezení: Za předmět svého zkoumání považuje všechny tituly, které nejsou definovány regionálně⁴⁵ či jako určené pro konkrétní skupinu dětí (např. časopisy vzniklé při některém z domů pionýrů, při konkrétní sokolské župě apod.⁴⁶).

Hranice oddělující regionální a nadregionální periodika může být pohyblivá. Celostátní časopis se může postupně stát časopisem regionálním a regionální časopis může získat celostátní působnost a význam. Tak se z poděbradského *Malého čtenáře* stal postupně nejrozšířenější domácí časopisecký titul pro děti a původně regionální ostravský časopis *Rychlé šípy* na sklonku

44 Organizace, spolky, politické strany apod., které nepovažovaly za nutné vydávat vlastní samostatný dětský časopis, často využívaly dětské stránky ve svých periodikách pro dospělé jako platformu k ideové výchově mládeže. Materiály v dětských rubrikách těchto titulů se často vztahovaly k obsahu celého vydání a velká část jejich dětského publika svou četbu pravděpodobně neomezovala jen na obsah intencionálně určený jejich věkové skupině.

45 Práce zařazuje ještě časopisy vymezující se např. jako „moravské“.

46 Příklady takových periodik lze nalézt v Příloze č. 2.

60. let vzhledem ke svému obsahu rychle získal oblibu v celé republice, jeho předplatitelé pocházeli ze všech jejích částí.

I regionálně ukotvené tituly jsou součástí širších dějin časopisů, jejich důkladné zmapování jde však nad rámec i rozsah tohoto textu. Základní kontury dějin těchto časopisů obsahuje Příloha č. 2. Do vlastního materiálu zařazujeme jen některé z nejvýznamnějších regionálních titulů (*Mladou stráž*, zmíněné *Rychlé šípy* ap.). Několik příkladů běžných regionálních titulů (např. sedlčanské *Ohníčky mládí*) zařazujeme do Kartotéky titulů pro ukázkou.

C) PROFESIONALITA (DĚTSKÉ A STUDENTSKÉ ČASOPISY)

Dalším rysem titulu, určujícím pro jeho zařazení mezi materiál této studie, je profesionalita jeho podavatelů.

Jako profesionály přitom nevnímáme jen redaktory a vydavatele, pro něž byla tvorba dětského časopisu jediným či hlavním zdrojem obživy či zisku. Časopisy zejména v prvních obdobích svého vývoje málokdy takový jediný zdroj obživy představovaly. Jejich původci by však měli být profesionály, tedy dospělými tvůrci s profesními či profesionálními zájmy s časopisem spojenými.⁴⁷

Toto kritérium odsunuje za hranice zájmu studie bohatou tradici časopisů vydávaných dětmi, časopisů třídních, školních, oddílových či např. táborových. Reflexe (byť v úplnosti zřejmě neproveditelná) této bohaté historie by řekla mnoho i o dějinách profesionálních časopisů pro děti a mládež, neboť časopisy tvořené dětmi, časopisy vznikající v rodinách či vyráběné např. oddílovými vedoucími pro děti jim svěřené svérázným způsobem odrážely soudobou časopiseckou produkci v jejím odmítání, či naopak kopírování, přejímání jejich vnějších znaků⁴⁸ a často až v nechtěné parodii.

Přechod mezi profesionálními a neprofesionálními časopisy je jako u ostatních kritérií při vymezení materiálu této studie pozvolný. Na jeho hranici stojí např. terezínský časopis *Vedem*⁴⁹, inspirovaný dospělými, tvořený dětmi a pro děti ve specifické situaci terezínského ghetta a stojící na překvapivě vysoké úrovni.

47 Měly by být např. autory spisů pro mládež, případně, tak jako v prvních obdobích historie domácích dětských časopisů, pedagogy či kněžními pracujícími s dětmi.

48 Už první zaznamenané příklady podobné časopisecké produkce (periodika vydávaná v polovině 19. století na staroměstském akademickém gymnáziu) byly inspirovány beletristickým *Lumírem* F. Mikovce. Viz dále v tomto oddílu.

49 Tento svým způsobem vrchol časopisectví tvořeného dětmi práce do svého materiálu počítá. Vedle něj ovšem v terezínském ghettu vydávaly děti se svými vychovateli i řadu dalších ilegálních titulů. Kromě *Vedem* šlo o chlapecké tituly *Domov*, *Kamarád*, *Nešar*, *Noviny*, *Rim Rim Rim*, časopis pro malé děti *Hlas púdy Q 306* a *Bonaco* pro dívky. Dále v ghettu existovaly nedochované časopisy *List sedmičky* a *Tam-Tam*. Blíže viz Svobodová (2009).

Noviny a časopisy tvořené dětmi měly a mají celou řadu forem, od ručně či strojově psaných přes cyklostylované, sázené a tištěné až po internetové věstníky. Jejich zvláštní formou byly například i „stěngazety“, školní nástěnné noviny, populární a popularizované dle sovětského vzoru zvláště v první polovině 50. let 20. století, ale jako nástěnky přežívající dodnes.

Periodika tvořená dětmi se dají rozdělit do dvou základních kategorií: na tituly inspirované učiteli, vedoucími kroužků a obecně dospělými⁵⁰ a periodika vycházející z vlastní iniciativy dětí. V této souvislosti nelze opomenout ani to, že periodika psaná dětmi tvořila nezanedbatelný předstupeň profesního vzdělávání budoucích mediálních profesionálů. Řada budoucích slavných i méně slavných novinářů zakládala v dětství a mládí podobný typ periodik nebo se podílela na jejich tvorbě.⁵¹ Vznik prvních dětmi či studenty vytvářených českojazyčných časopisů spadá přibližně do stejné doby jako vznik dětských časopisů jako takových.⁵² Jejich další historie je bohatá, v úplnosti však zřejmě nepodchytilná.⁵³

D) PERIODICITA

(KALENDÁŘE, ALMANACHY, NEPERIODICKÉ ČASOPISY)

Významným kritériem pro vymezení časopisů obecně je jejich periodicitu. V počátcích dětských časopisů byla pravidelnost vycházení vlastně tím jedi-

50 O procesu jejich vzniku půvabně píše např. Leontýna Mašínová v *Úhoru* roku 1918. Mašínová (1918).

51 U jednoho z prvních domácích česky psaných studentských časopisů tak stál např. Vítězslav Hálek. Viz následující poznámka.

52 Zřejmě prvními zaznamenanými časopisy tvořenými studenty jsou už zmíněné tituly vzniklé na půdě pražského Akademického gymnasia staroměstského v letech 1851–1852. Časopisy byly rukopisné a vycházely podle vzoru oblíbeného beletristického *Lumíru* Ferdinanda Mikovce. Svůj časopis měla v daném období téměř každá třída gymnázia (na gymnáziu malostranském v té době vycházel rukopisný časopis *Der Schulbote* v němčině, redigovaný Vincencem Tobischem. Viz Roubík /1930/, s. 167). Jednotlivé tituly mají názvy jako *Rhetor* (později *Zora*), *Flora*, *Vlasta*, *Fialky*, *Čestmír*, *Ohlas*, *Záboj*, jako ilustrovaný humoristický list tvořili studenti *Hátu* aj. Nejlepší list *Přípravka* (později s názvem *Varito a lyra*) vydával pod pseudonymem Vítězslav Dolínský student Vítězslav Hálek. Když se neopatrností studentů existence listů prozradila, znamenalo to nucený odchod ředitele gymnázia Václava Klimenta Klicpery, odeslání vlasteneckých pedagogů mimo Prahu a poněmčení ústavu (Roubík /1930/, s. 69–71).

53 Mezi další v odborné literatuře zaznamenané, dětmi či studenty tvořené časopisy patří např. *Mladoň*, vycházející v kvintě gymnázia ve Vysokém Mýtě roku 1890. Na začátku roku 1919 vycházel na gymnáziu v pražské Křemencově ulici beletristický časopis *Oheň*. V ročníku 1935/1936 vydávala tercie I. státního reálného gymnázia v Praze beletristický měsíčník *Mladý literát*. Dále lze zmínit *Jeřáby*, studentský čtrnáctideník, vycházející na reálném gymnáziu v Jindřichově Hradci v letech 1937–1938, případně kvalitní, v *Úhoru* (viz *Úhor*, roč. 30 /1942/, č. 6, s. 103) chválený *Náš svět*, vydávaný kolem roku 1942 žačkami odborné školy pro dívčí povolání v Hradci Králové. Tradice dětských, studentských, oddílových či třídních časopisů tím zdaleka není vyčerpána, jejich (ani stručný) přehled však není v možnostech této studie, a v úplnosti ani v možnostech prací specializovaných. Pokus o nástin základních dějin školních a studentských periodik nabízí Smrčková (2010), s. 40–62.

ným, co je oddělovalo od řady jiných příležitostných tisků určených dětem, neboť obsah byl u všech v podstatě obdobný. Pro naše dějiny se za periodikum považuje tisk vydávaný v pravidelných intervalech kratších než půl roku. Ve výjimečných případech je uveden i titul vycházející nepravidelně, pokud tak vycházel jen po jistou část své existence.

Obsah více či méně podobný obsahu dětských časopisů měla řada druhů neperiodických tiskovin. Mezi nejrozšířenějšími můžeme jmenovat kalendáře⁵⁴, sborníky a almanachy⁵⁵, letáky politických stran⁵⁶, reklamní tiskoviny, např. pohádky⁵⁷, nepravidelné magazíny⁵⁸ a další tisky s rysy dětských časopisů⁵⁹.

-
- 54 Kalendáře samozřejmě nemusely být určeny jen dětem. Některé z nich však mezi nimi své publikum hledaly. Takové vycházely obvykle na počátku školního roku místo roku kalendářního. Svůj *Kalendář*, určený mj. dětem a mládeži, vydávala od poloviny 80. let 19. století např. Ústřední matice školská. Redigovaly jej významné osobnosti domácí kultury, např. Jaroslav Vrchlický a Svatopluk Čech či Václav Beneš Šumavský. Obsahem kalendáře byly kromě seznamu trhů a stránek samotného kalendáře beletrie, ilustrace, naučné články, návody k různým činnostem (např. zakládání ovocnických zahrad) apod. Pro děti vycházel v 10. letech 20. století kvalitní *Kalendář žactva škol měšťanských*, nákladem Zemské jednoty učitelů měšťanských škol na Moravě. V období kolem I. světové války vydávali své žákovské kalendáře také J. R. Vilímek (*Poučný Vilímkův Kalendář české mládeže*), František Hrnčář a Lev Černín. Jejich kalendář se v roce 1913 jmenoval *Zápisník české mládeže*. Dalším podobným titulem byl *Kalendář pro školní mládež* a vydávalo ho Ústřední dělnické knihkupectví (Antonín Svěcený) v Praze. Své dětské oddíly měly i kalendáře určené dospělým, např. oblíbené roční lidové kalendáře, jako byl *Palacký*, *Havlíček* (oba redigované zakladatelem dětského časopisu *Úsvit* Františkem Flosem), *Hasičský kalendář*, různé legionářské kalendáře aj. V letech 1893 a 1900 uspořádala pestrý beletristický almanach pro mladé dívky Vilma Sokolová. Vyšel v Šimáčekově nakladatelství s názvem *Dívčí svět* a měl pestrý, bohatě ilustrovaný obsah s příspěvků řady domácích i zahraničních básníků a prozaiků.
- 55 Almanachy vycházely obvykle jednou ročně, s podobně pestrým obsahem jako časopisy, ale jako obsáhlejší svazek. Mezi almanachy patřila např. *Kytice* redigovaná F. A. Zemanem, které vyšlo osm ročníků (1878, 1879, 1880, 1881, 1883, 1884, 1889 a 1893) či *Květnice mládeže* (1885) sestavená E. Musilem-Daňkovským roku 1885. Almanachy vydávaly i spolky, strany a církve, např. katolické Dědictví sv. Ludmily čili Zlatá kniha v Písku vydávala od 60. let 19. století dlouho do 20. století každý rok dvě sbírky beletrie a poučných článků pro mládež pod názvy *Zlaté lístky* (pro děti do 12 let věku) a *Zlaté klasy* (pro starší děti, zejména dívky mezi 12 a 20 lety). Almanachy se coby vydavatelský „žánr“ udržely hluboko do první republiky, časopis *Úhor* ještě ve 20. a 30. letech 20. století otiskoval jejich recenze a hodnocení. K dějinám dětem určených almanachů a sborníků viz Chaloupka a kol. (nedatováno), s. 50–56, případně Pírek (nedatováno), s. 101–103.
- 56 Jako příklad může sloužit neperiodická *Obrana mládeže*, „výchovný leták omladiny národně socialistické“ z let 1907–1908.
- 57 Viz Význam (marginální a reklamní časopisy pro děti), s. 27.
- 58 Takovým poločasopisem byla např. komiksová *Kometa* (1989–1992), která začala v nakladatelství Svěpomoc vycházet v dubnu 1989 s charakteristickými obálkami Káji Saudka. Prodávala se na novinových stáncích a vzhledem k neexistenci jakékoliv konkurence dosáhla záhy nákladu čtvrt milionu výtisků. První rok však vycházela nepravidelně, a nepatří tedy do našich dějin dětských periodik. Teprve po roce 1989 se stala měsíčníkem.
- 59 Takových tiskovin byla celá řada. Např. *Magazín chytrých dětí* vycházející na přelomu 50. a 60. let. SNDK tisklo tuto číslovanou knižnici (a také knižnici *Magazín pro děvčata*) jednou ročně. Vydávalo v ní tematické svazky (např. *Lidé - věci - dobrodružství*, *Třiatřicet splněných přání*) se sebranými materiály. Svazek *Lidé - věci - dobrodružství* v roce 1959 měl více než 300 stran s pest-

E) PESTROST OBSAHU (KNIŽNICE, DĚTSKÉ KNIŽNÍ ŘADY)

Periodicky kromě časopisů vycházely i další tisky pro děti a mládež. Byly to např. některé z knižnic dobrodružné či dívčí četby. Pro vymezení časopisu je proto dalším významným kritériem pestrý, nehomogenní obsah s tematickou a žánrovou návazností nejen uvnitř jediného vydání, ale i směrem k dalším svazkům.⁶⁰

Na časopisy pohlížela od počátku část pedagogické a další odborné veřejnosti jako na méněcenný, ne zcela hodnotný druh literatury pro mládež. Závažnou výtku, která k časopisům jako k celku v řadě teoretických pojednání směřovala, bylo to, že tříští pozornost malých čtenářů mezi různé a nesourodé materiály, že vychovávají k povrchnosti, a nikoliv k soustředěnému čtení. Vedle časopisů proto vznikal další druh publikací pro mládež, a to sériové, někdy i pravidelně vydávané knižnice a bibliotéky sešitových knížek. Tradice takových tisků se udržela dlouho do 20. století a v mírně modifikované podobě dodnes.

Ani vymezení podle pestrosti obsahu však nemusí být ve všech případech jednoznačné. Na hranici vymezení časopisů leží např. tematické periodické sborníky. Přechod mezi tematickými čísly časopisů a podobnými druhy sborníků je nezřetelný. V sešitech vycházela rovněž řada knih na pokračování, vydávaných pod jednotnou hlavičkou knižnice a publikujících např. každý rok jiný román.⁶¹ Jiné sešitové knižnice měly některé časopisecké rysy, pokoušely se na obálce zpestřovat svůj obsah časopiseckými žánry, např. kvízy, drobnými zprávami, kreslenými anekdotami apod.⁶² Své vlastní, často periodické knižnice pro mládež měly i úspěšné časopisy (*Malý čtenář*, *Srdíčko* atd.).⁶³

rým obsahem, šlo vlastně o knihu inspirovanou časopiseckou strukturou, ale s ambicí přetrvat v knihovně déle než běžný časopis. Dalším příkladem tisku s rysy časopisu byly např. *Ilustrované sešity* vycházející v 80. letech 20. století v nakladatelství Panorama a věnované komiksu.

60 Tak román vycházející v periodické knižnici obvykle (nejde-li o román na pokračování) funguje jako samostatná, uzavřená textová jednotka, zatímco řada rubrik v časopisech, byť jde rovněž o uzavřené texty, předpokládá návaznost na předchozí vydání rubriky a také na její budoucí pokračování. Bez nich může být časopisecká rubrika dokonce nesrozumitelná. I v časopisech však samozřejmě vycházejí sebou ustavené a do sebe uzavřené texty jako povídky či izolované odborné články. Důležitá část časopiseckého obsahu však od počátku dějin dětských periodik předpokládá a vyžaduje seriálovost.

61 Viz např. edici *Dívčí svět* pražského nakladatelství Šolc a Šimáček, vycházející v první republice.

62 Takovou edicí byla např. *Karavana*, viz dále.

63 *Malý čtenář* vydával i svůj vlastní každoroční *Kalendář Malého čtenáře*. Knižnice dětských časopisů se u úspěšných titulů staly téměř pravidlem. Svou knižní řadu mělo *Mládí*, *Mladý hlasatel*, *Vpřed*, *Mateřídouška*, *Sluníčko*, *Ohníček*, *ABC mladých techniků a přírodovědců*, *Věda a technika mládeže* a např. i *Pionýrské noviny* (viz Chaloupka a kol. /nedatováno/, s. 2355–2356).

Mezi knižnice, které stojí na hranici mezi knihou a časopisem, patřila např. *Encyklopedie československé mládeže*, vycházející od roku 1929 v pražském nakladatelství Plamja. Inspirovala se zahraničními vzory, měla částečně časopisecké rubriky včetně zábavných křížovek a doplňovaček či závěrečných „Otázek a odpovědí“, základ jejího obsahu však tvořily neabecedně uspořádané naučné články z různých oborů lidské činnosti, díky kterým magazín dostával svému názvu. *Encyklopedie*, vycházející měsíčně (posléze neperiodicky) v sešitech, nakonec tvořila celé svazky seřazené po ročnících, jichž bylo celkově 8 (do roku 1938).⁶⁴

Za okupace, od roku 1943, vydával Orbis pro Kuratorium pro výchovu mládeže pravidelnou periodickou *Knihovnu pro mládež*, sešity válečných a dobrodružných příběhů, vychvalujících hrdinství a další ctnosti německých, případně jiných vojáků *Osy*.⁶⁵ Knižnice měla plnobarevnou obálku, na jejíž zadní straně byl obsah s částečně časopiseckou inspirací (např. čtenářskými soutěžemi), uvnitř byl černobíle, na nekvalitním papíře tištěný, leč ilustrovaný příběh, v každém svazku jeden. Knihovna se snažila nahradit svazky předválečných edic *Rodokaps* (vycházela u Z. Holfelda) či *Rozruch* (v Melantrichu).⁶⁶

Podobně je hranice mezi knižnicí a časopisem nezřetelná např. v edici *Karavana* (v podobě brožovaných knih začala vycházet už roku 1958, od roku 1967 však přebrala řadu časopiseckých rysů a vycházela v sešitech), která v každém sešitu obsahovala jeden příběh, na obálce však tiskla časopisecký obsah typu rubriky s názvem „Zajímavosti“, na konci každého vydání byla část románu na pokračování, poslední strana obálky obsahovala obrázkový katalog (např. konkrétního druhu motýlů, vlajek evropských států atp.).⁶⁷

Přehled nejvýznamnějších knižnic pro děti a mládež včetně sešitových a přidružených k časopisům lze nalézt ve slovníku Chaloupka a kol. (nedatováno), s. 776–823, 3198–3206, a také ve slovníku Studenovský – Bláha (2000), s. 206–212, jejich stručné zhodnocení v rukopisu Pírek (nedatováno), s. 112–117.

F) VÝZNAM

(MARGINÁLNÍ A REKLAMNÍ ČASOPISY PRO DĚTI)

Studie do svého materiálu až na výjimky nezařazuje časopisy, kterým se nepodařilo překonat několik prvních čísel a které poté zanikly bez většího ohlasu i významu. Podobných pokusů o nové periodikum byly v dějinách českého

64 Více k ní viz Úhor (1929), s. 35–36.

65 Jednotlivé příběhy měly názvy typu Stavitel první ponorky Wilhelm Bauer, 38 mužů dobývá Vichy, Stavíme bagdadskou dráhu, Boje o železnice v Norsku či Štuka a Špunt vítězí. Více viz Špringl (2004), s. 168.

66 Khel (2007), s. 265–266; Špringl (2004), s. 168.

67 Svazky této edice viz Studenovský – Bláha (2000), s. 167–174.

časopisectví pro děti desítky a jen malá část z nich je zachycena v archivech, knihovnách, bibliografiích či odborné literatuře. Mezi svým významem marginální časopisy řadíme také časopisy reklamní.

Některé z marginálních a reklamních titulů, které se studii podařilo zaznamenat, uvádí Příloha č. 9.

CO JE „DĚTSKÝ“ ČASOPIS

Literatura pro děti a mládež (stejně jako časopisy či šířeji média pro děti a mládež) se už z definice staví do systémového protikladu k literatuře pro dospělé (časopisům, médiím určeným dospělým).⁶⁸ Toto dělení je samozřejmě, jako každá jiná klasifikace v otevřených systémech, jimiž literatura i mediální diskurz jsou, problematické. Tato problematičnost (tak jako problematičnost čehokoliv obecně) není důvodem zmíněnou klasifikaci odmítat. Je naopak příležitostí uvědomit si pole její užitečnosti, stejně jako jejích omezení.

Média určená dospělým a média určená dětem se (z pohledu tohoto rozlišení) liší. Pojmenovat a analyzovat rozdíly však v žádném případě není jednoduché. K prolínání dospělosti a dětství dochází i v obsahu dětských časopisů. Řada jejich rysů je v současnosti čím dál shodnější s rysy časopisů pro dospělé, a naopak velké množství obsahu určeného původně dospělým se postupně začalo objevovat v časopisech pro děti. Dějiny dětských časopisů jsou mimo jiné dokladem postupného přibližování obou světů, přebírání konkrétního obsahu i jeho žánrových forem mezi oběma vyčleněnými póly periodik (tak se v dětských časopisech v průběhu jejich dějin začaly objevovat např. politické zprávy či agitační publicistika, periodika pro dospělé proti tomu převzala od dětských časopisů např. jisté formy komiksu či luštitelských rubrik).

Vyčlenit časopisy přijímané dětmi z ostatních periodik přesně nelze. Děti přijímají mnohem širší paletu médií než jen tituly intencionálně připravené pro ně.⁶⁹ U dětí nejoblíbenější mediální obsahy jsou často ty určené dospělým.⁷⁰

Teoretici dětské literatury fakt, že se děti věnovaly četbě obsahů určených dospělým, často neschvalovali: „... velké procento žáků čte časopisy a noviny pro dospělé. I úřady by měly věnovat větší péči ochraně mládeže před zhoub-

68 Čeňková a kol. (2006), s. 12.

69 „Pokud se (...) pamatuji, nečetla jsem v dětství – kromě několika ročníků Malého čtenáře – téměř žádnou literaturu tzv. pro mládež“ (Kovaříková /1959/, s. 566).

70 Dotazník organizovaný Ministerstvem školství a osvěty RČS ve školním roce 1921/1922, na který odpověděl vzorek více než 600 dětí, ukázal, že např. deník *Národní politika* čte z tohoto vzorku více než 360 dětí a *Humoristické listy* 173 dětí. Nejoblíbenější dětský časopis, *Malého čtenáře*, přitom pravidelně četlo jen 154 dětí a např. měsíčník sokolské mládeže *Skřivánek* jen 34 dětí, méně než *Sokolské listy* pro dospělé (51 dětí). (Khel /2007/, s. 289). U televizních programů tuto tendenci svými výzkumy publika prokázal např. Cedric Cullingford (1984). Tentýž princip u knih popsal např. Hostáň (1940).

ným tiskem.⁷¹ Přesto jí nemohli zabránit. Z historie je nakonec známa řada příkladů, kdy se z četby určené původně dospělým postupně stala tradiční četba dětí.⁷²

Naopak některé obsahy určené primárně dětem se staly četbou dospělých či dětí starších, než byl zamýšlený věk čtenářů.⁷³ Některé dětské časopisy měly přílohy či alespoň rubriky pro dospělé. Už první český dětský časopis *Včelka* vydával přílohu *Rozličnosti*, později *Rozmanitosti*, určenou rodičům a vychovatelům čtenářů.⁷⁴

Pro vymezení materiálu této knihy bylo však třeba určit dětským časopisům hranice. Za dětské tedy považujeme tituly podávané dětem záměrně s ohledem na jejich věk a s tímto ohledem jako základním vydělením od časopisů ostatních. Blíže tato vymezení popisují následující oddíly.

A) INTENCIONÁLNOST (ČETBA PŮVODNĚ URČENÁ DOSPĚLÝM)

Teorie dětské literatury se potýká s problémem, jak oddělit literaturu autorem záměrně určenou dětem od literatury dětmi přijímané bez ohledu na původní záměr autora. V některých svých pojetích považuje teorie „literaturu pro děti a mládež“ za podmnožinu nadřazeného pojmu, vyjádřeného např. souslovím „četba mládeže“⁷⁵, který zahrnuje obecně všechny texty dětmi a mládeží konzumované. V jiných terminologických pojetích se literatura pro děti a mládež dělí na tzv. intencionální (záměrnou) a neintencionální (nezáměrnou).⁷⁶

71 Polášek-Topol (1937), s. 72.

72 Mezi takové případy patří *Robinson Crusoe*, *Gulliverovy cesty*, *Tři mušketýři*, romány Karla Maye, ale např. i pohádky Hanse Christiana Andersena. V české literatuře např. Erbenova *Kytice* či *Babička* Boženy Němcové.

73 Jsou známy skupiny dospělých fanoušků televizních *Teletubbies* či seriálu *My Little Pony*, ale i v oblasti dětských časopisů existuje řada dospělých sběratelů, nadšenců a čtenářů starých příběhů z *ABC*, *Mladého hlasatele*, *Vpředu* aj. Z ankety provedené Otakarem Chaloupkou v polovině 60. let mezi 13letými žáky základních škol vyplynulo, že děti nejenže čtou časopisy určené starší mládeži a dospělým, ale (dokonce častěji) i časopisy určené dětem mladším (pro 13leté to byl např. časopis *Ohníček*, či dokonce *Mateřídouška*). Více viz Chaloupka (1966).

74 I v pozdějších časopisech byla takových rubrik celá řada. Některé byly účelové, návodné a inspiřující k tomu, jak děti vychovávat (např. časopis Československého červeného kříže *Naše práce* vydával přílohu pro činovníky *Vedoucí dorostu*). Jiné byly obecnější, s obsahem na dětech méně závislým (podobnou rubriku pro rodiče a vychovatele pravidelně tisklo např. novodobé *Sluníčko*).

75 Polák (1987), s. 9.

76 Čeňková a kol. (2006), s. 12. Původ obou těchto klasifikací lze najít už u Tenčíka (1962), s. 7–11. I tato druhá klasifikace je však problematická. Dětských časopisů se např. týká otázka, do jaké z těchto množin přiřadit výbory z četby (zejména klasiků) pro dospělé, určené speciálně dětem. Velké množství, a někdy dokonce samotný základ obsahu některých dětských časopisů tvořily texty původně určené dospělým, vybrané však z díla velkých spisovatelů speciálně pro dětské

Časopisy určené dospělým i dětem zároveň (např. některá periodika publikující dobrodružnou beletrii či periodika oborová a zájmová) tento text do svého materiálu nezařazuje.

Historie čtení periodik pro dospělé děti je dlouhá, počíná prakticky u samých počátků tisku, který publikum ještě intencionálně obvykle nerozlišoval podle věku, ale pouze podle gramotnosti. Obrozenská (nejen) lidovýchovná periodika pro dospělé (Hýblový *Rozmanitosti* /1816–1822/, Zieglerova *Dobroslava* /1820–1822/ i *Přítele mládeže* /1823–1835, 1838–1846/, Sychrova *Povídatele* /1815–1817/ i *Kratochvilníka* /1819–1820/) a další obrozenské časopisy četla už doložitelně i mládež, leckteré z těchto tisků publikovaly materiály dětem a mládeži přímo určené.

Samotné zakládání časopisů pro děti a mládež je potom svým způsobem spojené s napodobováním periodik pro dospělé: „Móda sice stará – ale zveličená. Děti chtějí mít to, co dospělí. Tatínek i maminka mají svůj žurnál, děti jej chtějí mít také. Móda ta přišla z Ameriky. Tam totiž převládá časopis nad knihou.“⁷⁷ Dětské časopisy tak automaticky přebírají řadu rysů vlastních periodikům pro dospělé.

U některých časopisů nelze jasně rozlišit, jde-li o tituly určené dospělým či dětem,⁷⁸ případně se tato periodika zaměřovala na dospělé i děti zároveň přibližně ve stejném poměru.⁷⁹ Podobné projekty do těchto dějin většinou nezařazujeme, jednak proto, že obvykle nesplňují ani další kritéria výběru, a jednak obvykle fungovaly jen krátce.

Jindy je složité kategorizovat ojedinelé, dětem určené projekty časopisů pro dospělé. Mezi intencionální dětskou četbu tak jistě patří výjimečná dětská čísla takových titulů.⁸⁰ Ani ona však většinou výrazně neovlivnila dějiny

publikum. Rozhoduje v tomto případě intence autora textu, či autora výběru? Podobné otázky se vynoří v případě jakékoliv klasifikace rozdílů mezi četbou určenou dětem a dospělým.

77 Suk (1930), s. 143.

78 Např. obrázkový čtrnáctideník *Šimáčkův Čtyřlístek*, vycházející na počátku 20. století u nakladatele Františka Šimáčka v Praze, byl určen dospělým a mj. velmi inovativně u nás popularizoval vědu. Časopis *Úhor* ho však nadšeně zařadil mezi časopisy pro dospěléjší děti a pravidelně jej recenzoval. Podobně jako titul pro mládež vhodný označoval např. *Pestrý týden*. *Úhor* na konci 20. let 20. století často zmiňuje také časopis *Cvrček* jako příklad oblíbené, leč nevhodné četby pro děti a mládež. *Cvrček* přitom dětem vůbec nebyl intencionálně určen.

79 V roce 1915 tak začal u F. V. Pokorného a v redakci J. Zikmunda v Brně vycházet např. časopis *Ráj* s podtitulem *Průvodce životem pro mládež i dospělé*. Byl typickým příkladem časopisu určeného zároveň dospělým i dětem. Zanikl velmi záhy. Podobným časopisem byla už olomoucká (posléze brněnská) *Hvězda* (1859–1864) vydavatele a šéfredaktora Václava Žirovnického. Měla široký záběr poezie, beletrie i popularizačních vědeckých materiálů ve formě stravitelné pro děti i ve člancích určených dospělým. Podobně obousměrné, pokud jde o věk předpokládaného publika, se profilovala řada regionálních časopisů a vlastivědných sborníků (viz Příloha č. 2).

80 Např. komunistický týdeník *Proletkult* vydal už v prvním ročníku (1922) speciální číslo věnované dětským čtenářům s titulem *Naším dětem*, sestavené a autorsky naplněné především Janem Hostáněm. Nešlo však o počin periodický, jen výjimečný, proto se ani on v této práci neobjevuje jako dětské periodikum (více viz Siegllová /1985/, s. 47–48).

dětských časopisů, dala by se považovat spíše za výjimečné, příležitostné tisky než za periodika, a proto jsme se rozhodli je v této knize výrazněji neprobírat.

B) VĚKOVÁ HRANICE (ČASOPISY PRO MLÁDEŽ)

Věk předpokládaného publika je u dětských časopisů velmi důležitým rozlišujícím kritériem.

Tituly často pracují s jistou věkovou stratifikací, s představou o vlastním publiku.⁸¹ Obvyklý termín „literatura pro děti a mládež“ může být v případě časopisů poněkud zavádějící. Dětské a mládežnické (adolescentní) publikum se ve svých charakteristikách, ve způsobu čtení i reakce na mediální obsahy výrazně liší.⁸² Tituly pro děti pokládá tato kniha v porovnání s tituly pro mládež za odlišné mediální druhy, žánry či obsahové kategorie.⁸³

Mezi časopisy pro děti a časopisy pro mládež je přesto plynulý přechod. Vývoj dětského nakládání s mediálním obsahem je postupný,⁸⁴ proto se některé z titulů určených spíše mládeži objevují v dějinách dětských časopisů, pokud se do těchto dějin výrazněji zapsaly. Za přibližnou horní věkovou hranici předpokládaného publika časopisů pro děti považujeme přechod z dnešního základního na dnešní střední stupeň školství, tedy přibližně 12–15 let. I přesto samozřejmě existují tituly hraniční (*Mladý hlas*, *Mladý Čech* aj.), u kterých přesné rozřazení mezi časopisy pro děti či pro mládež není možné.

Dějiny časopisů pro mládež u nás nebyly dosud dostatečně zpracovány, byť by si toto zpracování zasloužily. S dějinami časopisů pro děti souvisí v mnoha ohledech.⁸⁵ Některé z titulů určených starší mládeži měly významné přílohy určené dětem.⁸⁶ Jiné vycházely jako komplementární k časopisům pro děti v záměrně budované struktuře portfolia věkově a zájmově rozlišených

81 Blíže viz např. Poliak 1983, s. 47–57.

82 Blíže viz např. Strassburger – Wilson (2002), s. 13–16.

83 Časopisy pro mládež tvoří svébytný oddíl časopisecké produkce, jejich tradice obsahuje tak rozdílné tituly jako *Studentský časopis* a další periodika pro středoškoláky a vysokoškoláky, *Mladého technika*, *Mladý svět* a *Dívku*. Tvorba časopisů pro mládež má z výše zmíněných důvodů odlišná pravidla a produkuje obvykle odlišné struktury produkce, obsahu i recepce než tvorba časopisů pro děti.

84 Strassburger – Wilson (2002), s. 16–31.

85 Byť v jiných se od nich výrazně liší. Dějiny časopisů určené mládeži tak obsahují např. svébytnou tradici časopisů dívčích, časopisů určených středoškolským či vysokoškolským studentům, mnohem širší než u dětských periodik jsou také dějiny mládežnických časopisů spolků a politických stran, časopisů trampských, turistických, zájmových atd.

86 Např. časopis *Mladý hlas*, vycházející po II. světové válce, měl přílohu pro mladší děti *Sedmíhlásek*.

časopisů jednoho nakladatelství, strany či spolku, případně podobné struktury celostátní.⁸⁷ Pro stručný přehled druhů a příkladů časopisů pro mládež viz Příloha č. 3.

C) VĚK JAKO URČUJÍCÍ KRITÉRIUM (ZÁJMOVÁ PERIODIKA)

Dětem byla v minulosti určena řada časopisů zaměřených na určitý koníček či na odbornou či uměleckou specializaci. Některé z odborných časopisů byly určeny pro děti a mládež definicí (např. *Mladý filatelista*, *Mladý letec*, *Věda a technika mládeži* atp.), jiné mládež pojímají jako přirozenou část svého publika, aniž by ji explicitně oslovovaly (např. časopis *Modelář*).

Tato studie vnímá jako svůj předmět časopisy, které své publikum definují věkem. Zájmové časopisy byly obvykle určeny spíše mládeži než dětem. Skutečně dětské zájmové časopisy registrujeme v Příloze č. 4, ve vlastním materiálu se však objevují spíš výjimečně, především jako tituly průkopnické, první ve své kategorii apod.

Hranici mezi dětskými časopisy a periodiky příliš úzce zájmovými nelze vést striktně. I zde existují přechody. Např. *ABC mladých techniků a přírodovědců* či *Naše republika* byly rovněž svým způsobem zájmové časopisy, jejich pole zájmu bylo ale široké tak, že je vnímáme jako součást dějin dětských časopisů obecně.

Velmi problematické je vymezení časopisů spolkových jako určených omezenému publiku. Některá periodika spolků (např. *Junák*, *Lípa* či *Sokolské jaro*) tvoří významnou součást dějin časopisů a jejich publikum bylo daleko širší než čtenářstvo mnohých časopisů „obecných“ či komerčních. Spolky však vydávaly i řadu titulů marginálních, regionálních či určených jen pro děti jedné konkrétní části spolku, z nichž všechny tato studie do svého materiálu pojmout nemůže.⁸⁸ Vedle toho je problematická i otázka, do jaké míry považovat za spolkové časopisy tituly vydávané církvemi.

V těchto otázkách se řídíme metodologicky těžko zachytitelnou zkušeností, získanou během studia jednotlivých časopisů a jejich historie – jisté konkrétní časopisy považujeme za významné a do materiálu je zahrnujeme, ostatní odkazujeme do zmínek v příslušných přílohách.

⁸⁷ Tak po roce 1945 začaly v nakladatelství Mladá fronta vycházet kromě *Vpředu* i časopisy pro mládež – *My 45*, *Středoškolák*, které měly podobné funkce a záměry, byly však orientované na starší mládež.

⁸⁸ Jen rozcestník na internetové adrese <http://skautska-literatura.skauting.cz/literatura/index.php?typ=C&razeni=nazev> uvádí data k více než 40 titulům historických junáckých a skautských časopisů, z nichž několik málo dostalo díky svému významu prostor v této studii. Příklady těchto titulů viz Příloha č. 4.

Zvláštní kategorie specializovaných periodik tvořily časopisy věnované jednomu školnímu předmětu⁸⁹ a také tituly luštitelské⁹⁰ či nakladatelské věstníky určené dětem⁹¹. Do textu vedle nich nezařazujeme ani časopisy pro vedoucí, učitele a kroužky dětí, a to nejen pedagogické, ale např. ani junácké či pionýrské.⁹² Důvodem je především to, že už se nejedná o tituly cílené na dětské publikum, byť s ním obsah časopisu souvisí.

CO JE „ČESKÝ“ DĚTSKÝ ČASOPIS

Pro dějiny českých dětských časopisů je podstatné vymezit také to, která periodika považovat za „česká“.

Existují dvě základní možnosti, jak toto vymezení provést. Lze to učinit buď na základě jazyka daného periodika,⁹³ nebo teritoriálně, dle místa vycházení, případně rozšíření titulu. Tato studie používá obou vymezení současně a do svého materiálu počítá především tituly vycházející v českém jazyce a na území přibližně vymezeném hranicemi dnešní České republiky.

Toto vymezení ale neznamená, že vliv a dějiny periodik vycházejících buď v jiných jazycích na tomto území, nebo v češtině mimo něj, je možné pominout. Obojí je pro pochopení vlastních dějin českých časopisů nutné popsat blíže.

89 Více o těchto titulech viz také Příloha č. 4.

90 V roce 1940 začal vycházet např. hádankářský měsíčník pro děti *Louškáček*, vydávaný Ústředním učitelským nakladatelstvím a knihkupectvím v Praze s redaktorem Josefem Zimmermannem. Do stejné kategorie patřil např. nepravidelný sešit hádanek a rébusů *Klokánek*, vycházející v nakladatelství Panorama v letech 1981–1989, a řada dalších titulů.

91 Vedle dětí byly někdy určeny zároveň dospělým. Propagovaly obvykle dětské knižní tituly z produkce nakladatelství. Tak SNDK vydávalo drobný věstník *Knihy na palubu* a nakladatelství Albatros 1974 zajímavý měsíčník *Albatros – Opravdové noviny pro děvčata a chlapce* (1974–1989) jako neprodejné propagační periodikum, seznamující čtenáře s novinkami z nakladatelství, ale publikující mnohem pestřejší obsah, včetně zpráv, komentářů, recenzí, fejetonů, zábavního koutku, čtenářských soutěží, medailonů jednotlivých tvůrců a ilustrátorů literatury pro děti, fotografií, zpráv dopisovatelů atd. Časopis měl i naučnou rubriku pod názvem „Abeceda zvědavých“ a několik dalších podobných naučných rubrik („Slovníček literárních pojmů“) atp. Redaktorkou časopisu byla Ludmila Hobzová. Blíže k němu zejména Chaloupka a kol. (nedatováno, s. 32–34).

92 Mezi takové tituly patřil třeba *Skautský vůdce*, *Činovník*, *Skauting*, *Vedoucí pionýrů*, *Pionýrská štafeta* či protektorátní interní věstníky Kuratoria jako *Unsere Weg/Náš směr*, *Služba domoviny*, *Cvičitel*, *Vzorný roj*, *Tisková služba české mládeže* atd. – *Našeho směru* stejně jako *Služby domoviny* vycházely dvě verze – pro chlapce a pro dívky (viz Špringl /2004/, s. 156, 161).

93 Tento způsob vymezení je prozatím v dlíčích dějinách českých dětských časopisů naprosto převládající.

A) JAZYKOVÉ VYMEZENÍ (JINOJAZYČNÉ DĚTSKÉ ČASOPISY)

NĚMECKOJAZYČNÉ DĚTSKÉ ČASOPISY

Prvními dětskými časopisy, které vycházely či se četly v českých zemích, nebyly tituly psané česky, ale německy. Šlo o periodika původem rakouská, německá, ale i tištěná v české části monarchie. Německojazyčné časopisy tvořily dlouhá desetiletí důležitou součást četby dětských dětí a také vzor, konkurenci a kontextualizujícího partnera časopisů českojazyčných.⁹⁴

V dosud existujících přehledech českých časopisů pro děti se s německojazyčnými časopisy obvykle vůbec nepočítá, starší autoři je automaticky považují za tituly německé, byť byly distribuce i vliv některých z nich omezeny výhradně na území Čech a Moravy. Tento přístup, byť jej lze z různých pozic kritizovat, má racionální jádro. Časopis je převážně slovesný útvar a jazyk je obvykle jeho základním komunikačním prostředkem. Jazykové společenství je primárním příjemcem časopisu, proto je rozlišení národních periodik dle klíče jazykového spíše než územního logické, navíc umožňuje sjednotit dějiny časopisů a celých národních literatur bez územního omezení.⁹⁵ Jazykového vymezení českých časopisů se drží i tato studie, přesto je třeba stručně připomenout alespoň základní kontury podoby německojazyčných periodik na českém území vycházejících nebo jej zasahujících. Pro základní (neúplnou) informaci o německojazyčných periodikách vycházejících či působících na českém území viz Příloha č. 10.

DĚTSKÉ ČASOPISY V DALŠÍCH JAZYCÍCH NA ÚZEMÍ ČECH A MORAVY

Vedle časopisů německojazyčných vycházela na našem území také řada titulů v jiných jazycích. Šlo obvykle o dětská periodika národnostních menšin nebo o tituly sloužící k výuce některé z cizích řečí. S tímto účelem vycházela i některá periodika dvojjazyčná.⁹⁶ Jiné tituly měly více jazykových verzí.⁹⁷ Znamenat lze i časopisy vycházející pro mládež v cizích zemích s cílem přiblížit jí českou či československou realitu a zapojit ji do komunikace s českými či československými dětmi.⁹⁸ Pro stručnou poznámku o konkrétních časopisech národnostních menšin a časopisech sloužících pro výuku cizích jazyků viz také Příloha č. 10.

94 To, že se v českých zemích četla nejen periodika rakouská, ale i německá, ukazuje např. Graf – Graf (nedatováno, nestránkováno), oddíl 1.3.

95 Proto např. Franz Kafka logicky náleží do dějin německé literatury, zatímco jeho zařazení do dějin literatury české je složitější.

96 Např. zlínské *Malé noviny – Die kleine Zeitung* (1934–1942).

97 Např. *Věda a technika mládeži* vycházela v 50. letech krátce zároveň česky, polsky a maďarsky.

98 Tak v Praze v 60. letech vycházel např. časopis *Czechoslovak Youth (La jeunesse tchécoslovaque, Tschechoslowakische Jugend)* v angličtině, francouzštině a němčině. Byl určen dětem a mládeži ve světě a vycházely v něm mj. adresy českých a slovenských dětí pro dopisování.

CIZOJAZYČNÉ DĚTSKÉ ČASOPISY VYCHÁZEJÍCÍ V ČESKÉM PŘEKLADU

V dějinách českých časopisů pro děti zaznamenáváme i tituly, které vycházely jako české mutace zahraničních periodik. Takovým časopisem byl např. *Černoušek* (1914–1940, vycházející rovněž pod názvem *Malý černoš*). Podobné „licencované“ tituly zahrnujeme do běžných dějin domácích periodik.

B) VYMEZENÍ DLE TERITORIA

(DĚTSKÉ EMIGRAČNÍ A EXILOVÉ ČASOPISY, TITULY VYCHÁZEJÍCÍ V ČEŠTINĚ MIMO HRANICE ČECH, MORAVY A SLEZSKA)

Časopisecké tituly vydávané v exilu jsou jedním z příkladů toho, jak se dějiny časopisů pro děti a mládež řídí v jisté míře odlišnými zákonitostmi než dějiny periodik ostatních. Zatímco exilové noviny a časopisy určené dospělým jsou stejně jako emigrační literatura významnou a obecně přijímanou součástí domácí literární, mediální i obecné historie, u dětských časopisů je situace složitější. Proto stručný nástin jejich historie řadíme mimo hlavní popsání dějiny dětských časopisů u nás.

Hlavním důvodem tohoto vyčlenění je provázanost dějin, významu, ohlasu a především působení dětských časopisů s obecným kontextem jazykového společenství – se školou, vrstevnickými skupinami, dětskými a mládežnickými organizacemi, s širším mediálním okolím atd. Dětské časopisy jsou vzhledem ke své socializační funkci úzce propojené s tímto kontextem a závislejší na něm mnohem více než periodika ostatní. Exilové dětské časopisy nebyly na rozdíl od mnoha exilových periodik pro dospělé určeny publiku v původní vlasti. Jejich vlastní čtenářstvo, tedy převážně děti emigrantů žijících v nových, s domovem méně propojených souvislostech, přebíraly více či méně svůj nový (americký, německý, australský, ...) životní kontext za vlastní a socializovaly se v něm. Časopisy takovým dětem určené měly ve většině případů jiný účel než zabydlovat mladé čtenáře v širokém národním společenství, sloužily obvykle jako „záchranný“ prostředek pro zachování alespoň části historické paměti. Tak se v dětských periodikách vydávaných v cizině objevuje výrazně jiný obsah než v dětských časopisech domácích, např. časté „jazykové koutky“, lekce mateřštiny, připomínání samých základů historie a vlastivědy původního domova atd.

Hlavním zdrojem časopisů v českém jazyce vydávaných v zahraničí byla krajanská sdružení, exiloví vydavatelé a nadšení jednotlivci za hranicemi českých zemí monarchie, monarchie samotné a později samostatné republiky: „... dětské (či dětské literární) časopisy vycházely spíše individuální zásluhou svých vydavatelů než v rámci jakéhosi kontinuálního a přirozeného vývoje.“⁹⁹ U exilových časopisů pro děti a mládež se dá těžko hovořit o provázaných „dě-

jinách“. Vzhledem k prostorové vzdálenosti jednotlivých vydavatelů na sebe časopisy neměly téměř žádný vliv. Vývojově je můžeme považovat za samostatné výhonky té tradice českých časopisů, která ještě v kontextu domácím ovlivnila jejich tvůrce a vydavatele.

Zařazení exilových titulů přináší i další metodologické otázky, jako např. patří-li do dějin českých exilových časopisů i periodika v jiných jazycích, která vydávali exulanti a jejich potomci, programově se k češtví hlásící a k českému publiku se (byť jinak než česky) obracející. Vzhledem k rozsahu této studie jsme si na tuto otázku odpověděli záporně, ovšem tato odpověď není jediná možná. Na druhou stranu vzhledem ke specifickým podmínkám radíme do popisu historie časopisů i periodika vydávaná pro malou skupinu lidí (např. pro skautský oddíl) jen v nákladu několika desítek kusů – na rozdíl od dějin časopisů doma, kde by podobný rozsah publika k zaznamenání nestačil.

Stručný nástin základních dějin českojazyčných časopisů, vycházejících mimo území českých zemí monarchie a později mimo území republiky, lze nalézt v Příloze č. 5.

C) DĚTSKÉ ČASOPISY NA SLOVENSKU

Zvláštní kapitolu, úzce provázanou s dějinami časopisů českých, tvoří historie periodik slovenských. Věnujme jí alespoň stručnou poznámku.

Vztah českých dětských časopisů k časopisům slovenským je mnohostranný a začal už před vznikem společné republiky. České časopisy tiskly materiály ze Slovenska, s folklorními sbírkami slovenských materiálů začala už *Štěpnice* v 19. století, další časopisy publikovaly slovenské autory či cestopisy z výletů po Slovensku. Předchůdci časopisů psaných slovensky vycházeli před ustavením spisovné slovenštiny v češtině jako nejbližším ustaveném slovanském jazyku s kodifikovanou normou, používaném ostatně jako jazyk bohoslužebný u slovenských evangelíků.

Po vzniku Československa v roce 1918 se řada titulů z českých zemí i ze Slovenska snažila přibližovat druhou část republiky domácím dětem, české časopisy přetiskovaly materiály o Slovensku, ze Slovenska a především psané slovensky.

Slovenské časopisy přebíraly a překládaly materiály z časopisů českých, tiskly články o Čechách, Moravě, Slezsku, jejich realitách a obyvatelích. Vzájemná spolupráce, zejména na autorské bázi, se stala běžnou. Některé z prvních slovenských časopisů pro děti v novém státě zakládali čeští učitelé, slovenští autoři psali pro redakce v Česku atd. Řada titulů, ať už vycházejících v Čechách (*Lípa*), či na Slovensku (*Československé ráno*), měla ambici celostátní.

Od vzniku Slovenského štátu se vzájemné přibližování českých a slovenských dětských periodik zastavilo a vlastně nikdy už se v prvorepublikové

míře neobnovilo. Po II. světové válce, obnovení společného státu a příchodu KSČ k moci vznikly dvě paralelní struktury dětských periodik, vzájemně komunikující, avšak k naplnění masarykovské ideje jednotného československého národa nesměřující. Některé časopisy měly své česko-slovenské verze (*Člověk a příroda – Človek a príroda*) či verze s ne zcela totožným zaměřením (*ABC mladých techniků a přírodovědců – ABC pionierov*).

Vztah mezi českými a slovenskými časopisy pro děti rozhodně nebyl jednostranný ve směru inspirace z Česka na Slovensko. Ovlivňování bylo vzájemné, snahy o založení českého *Sluníčka* jako časopisu pro předčtenáře byly v 60. letech 20. století inspirovány mj. slovenskou *Včielkou*, která pro děti na Slovensku už úspěšně vycházela,¹⁰⁰ podobně např. týdeník *Pionýrské noviny* se (vedle sovětského vzoru) inspiroval stejnojmenným titulem vycházejícím na Slovensku.

Slovenské časopisy pro děti a mládež nicméně mají od počátku svou vlastní svěbytnou tradici. Pro její stručný popis viz Příloha č. 6.¹⁰¹

0.3 KONTEXTY

České dětské časopisy vycházely a vycházejí v komplexním společenském prostředí – v průsečíku tradic, mód, politických a ekonomických tlaků, kulturních vlivů, osobních vkladů a celé řady dalších, lépe či hůře vydělitelných a popsatelných sil. Jejich vliv na produkci, obsah i recepci časopisů je mnohostranný, stejně jako vliv, kterým dětská periodika zpětně působí na prostředí, z něž vycházejí.

V následujících oddílech načrtneme několik z nejdůležitějších dílčích kontextů, kterými se časopisy a jejich prostředí vzájemně ovlivňují. Historie časopisů pro děti tvoří se všemi těmito kontexty mohutný proud, jehož vzájemné vazby jsou ve své složitosti těžko popsatelné. Jejich šíří i hloubku však je z výčtu několika z nich možné částečně nahlédnout. Všechny naznačené souvislosti (a řada dalších) umožňují vlastní specifický, a přitom objevný a obohacující výklad dějin periodik pro děti a každá z nich by si zasloužila vlastní obsáhlé zpracování.

VZNIK DĚTSKÝCH ČASOPISŮ VE SVĚTĚ

Tradice českých a moravských časopisů pro děti částečně vyrůstá ze starší historie periodik světových. Porovnáme-li dobu vzniku domácích časopisů

¹⁰⁰ Viz Chaloupka (1960), s. 299.

¹⁰¹ Faktograficky solidní, byť dobově podmíněný přehled dějin slovenských časopisů pro děti se dá najít také in Kopál (1984), s. 108–134.

s prvními periodiky pro děti vůbec, zjistíme, že časopisy v češtině začínají vycházet o 60 až 80 let později než první dětská periodika ve světě. Ta se v Evropě a v USA objevila v poslední třetině 18. století.

Cestu těmto prvním titulům otvíraly publikace, které ještě za časopisy v pravém slova smyslu označit nelze, tvoří však jejich předstupeň. Prvními periodickými tisky určenými dětem v Evropě byly ročenky. Stejně jako první časopisy se obsahem ani formou příliš nelišily od sborníků a dalších neperiodických příležitostných tisků vycházejících paralelně s nimi. Tím jediným, co první ročenky a časopisy odlišovalo od ostatních publikací pro děti, byla (skutečná, nebo alespoň předpokládaná) periodicita. Jejich hlavním obsahem byly naučné a moralizující verše, prózy a ilustrace.¹⁰²

Na půl cesty k časopisům už stály jednak periodické tisky publikující samostatné uzavřené příběhy¹⁰³, jednak publikace, které měly pestrý obsah a jejichž název k časopisům odkazoval, jejich periodicita ale ještě nebyla pravidelná nebo se ji nepodařilo udržet.¹⁰⁴ Přechodem k časopisům byly také pravidelné dětské přílohy u periodik pro dospělé. Časopisem s podobnou přílohou byl např. *Wochenschrift zum Bestern der Erziehung und der Jugend* (1771–1772) C. G. Boeckha, vydávaný v Cottě u Stuttgartu.¹⁰⁵

Historie dětských časopisů jako takových začíná po několika neúspěšných pokusech až v 70. letech 18. století na území dnešního Německa. Během tohoto desetiletí se tu na různých místech objevilo hned několik snah založit periodikum pro dětské čtenáře. Nejvýznamnější z nich vyústila v titul *Der Kinderfreund* (1775–1782) C. F. Weisseho, týdeník pokládaný za první úspěšný a regulérní dětský časopis vůbec.¹⁰⁶ Vycházel najednou v různých německých

102 První zaznamenanou, dětem určenou ročenkou je *Neujahrsblätter* (též *Neujahrstücke*), vycházející od roku 1645 ve švýcarském Curychu na oslavu Nového roku. Měla podobu jednotlivých listů s verši, zdobených rytinami. Od roku 1753 vydával John Newbery ve Velké Británii *Nurse True-love's New Year Gift*, rovněž novoroční tisk. Velkého rozšíření a obliby dosáhly ročenky v Evropě během 19. století (Carpenter – Prichard /1984/, s. 26).

103 Tento a další podobné tisky připomínají svou podobou pozdější sešitové knihovny, u nás např. *Karavanu* vycházející od druhé poloviny 60. let. První příklad takové periodické edice pochází zřejmě z roku 1746, kdy se Mary Cooperová v Londýně pokusila pro děti vydávat *Penny Medley, or Weekly Entertainer*, šlo však spíše o sérii jednotlivých oddělených titulů než o časopis v pravém slova smyslu (Carpenter – Prichard /1984/, s. 331).

104 John Newbery na Mary Cooperovou navázal titulem *The Lilliputian Magazine* (1751–1752), původně zamýšleným jako periodikum. Časopisu vyšla zřejmě pouhá dvě čísla, posléze vydaná se třetím v souhrnném svazku (Carpenter – Prichard /1984/, s. 331; Hunt /1995/, s. 36–37). Marie de Beaumont vydala roku 1756 ve své anglické emigraci francouzsky čtyřsvazkový *Magasin des enfants, ou dialogues entre un sage gouvernante et plusieurs de ses élèves*. Titul byl od počátku koncipován neperiodicky, pro vyjítí v souborných knihách. Obsah a název však připomínaly časopis. Šlo o rozhovory guvernanky a jejich svěřenců, prokládané příběhy (Carpenter – Prichard /1984/, s. 53).

105 Doderer (1984), sv. 2, s. 165–166.

106 Carpenter – Prichard (1984), s. 331. Dětským časopisem, doloženým ještě před ním, je např. filantropický *Leipziger Wochenblatt für Kinder* (1772–1774), vydávaný J. Ch. Adelungem, zde je však vymezení časopisu ještě problematické.

městech, např. v Lipsku či v Halle, v letech 1780–1782 byl přetiskován rovněž v Praze.¹⁰⁷ Obsahoval prózu, poezii, obsáhlé texty tištěné v jednotlivých dílech na pokračování (a tvořících občas jejich jediný obsah) a výjimečně také ilustrace.¹⁰⁸

První dětský časopis ve Francii začal vycházet roku 1782¹⁰⁹, v Rusku roku 1785¹¹⁰, ve Velké Británii roku 1788¹¹¹ a v USA roku 1789¹¹². V Polsku vznikl první časopis pro děti roku 1824.¹¹³ Širší rozvoj titulů v národním jazyce tu však podobně jako na území Čech a Moravy nastává až po polovině 19. století.

Dětské časopisy se od svého vzniku ve 2. polovině 18. století začaly rychle šířit. Do konce 18. století vycházelo na území Evropy více než 30 týdeníků či periodických almanachů pro děti a mládež.¹¹⁴ Ve 30. letech 19. století se v západní Evropě začíná vedle klasických vzdělávacích periodik šířit zábavní typ levných časopisů (Penny Dreadfuls, Penny Magazines, Pfennig Magazinen), často se senzace šířícím či krvavým obsahem.¹¹⁵

Německojazyčným periodikům šířeji a také časopisům slovenským se pro jejich blízkou souvislost s dějinami časopisů českých věnují samostatné oddíly této knihy.¹¹⁶

107 Laiske (1959), s. 65–66.

108 Více viz také v Příloze č. 10. Nástupcem *Kinderfreundu* se později stal podobně koncipovaný *Neuer Kinderfreund*, roku 1799 rovněž přetiskovaný i v Praze. Viz Laiske (1959), s. 82.

109 Vydavatelem prvního dětského titulu byl ve Francii Arnaud Berquin, který v letech 1782–1783 tiskl s měsíční periodicitou sbírku svých moralistních próz pod názvem *L'Ami des enfans* (Carpenter – Prichard /1984/, s. 56). Berquinův časopis vycházel 2 roky (Doderer /1984/, sv. 2, s. 399). Prvním časopisem s klasicky pestrým časopiseckým obsahem se ve Francii stal *Le Journal des enfans*, založený roku 1833. Vlivným časopisem evropského formátu byl *Magasin d'éducation et de récréation* Pierra Julese Hetzela, založený roku 1864 a vydávající např. jako první mnohé z textů Julese Verna (Carpenter – Prichard /1984/, s. 191).

110 Šlo o Novikovův titul *Detskoe čtenie dlja serdza i razuma*. Časopis vycházel pět let (Doderer /1984/, sv. 3, s. 626–631).

111 Ve Velké Británii se první dětská periodika pokusil vydávat John Marshall. Šlo o tituly *Juvenile Magazine* (1788), *Children's Magazine* (1799–1800) a *Picture Magazine* (1800–1801). V konkurenčním Newberyho nakladatelství vycházel péčí Elisabeth Newberyové *The Young Gentleman's and Young Lady's Magazine* (1799–1800). Ani jeden z těchto titulů však nepřežil déle než pár měsíců (Carpenter – Prichard /1984/, s. 331). Pozdější tradice britských časopisů pro děti je ovšem svébytná a bohatá.

112 Zřejmě prvním pokusem o dětský časopis v USA byl *Children's Magazine*, vydávaný ve městě Hartford, Connecticut, roku 1789 (Hunt /1995/, s. 110). Časopis vycházel jen čtvrt roku, publikoval tři čísla obsahující moralizující příběhy, verše a poučné články. Šest čísel magazínu *Youth's News Paper* vyšlo roku 1799 v New Yorku. Dlouhou tradici se podařilo ustavit titulu *The Youth's Companion*, který začal vycházet roku 1827 v Bostonu. Časopis vycházel více než devadesát let (Řeřichová /2003/, s. 4).

113 Jmenoval se *Rozrywki dla Dzieci* (1824–1828). Mezi další tituly vycházející do poloviny 19. století patřily např. *Pierwiosnek* (1838–1843) či *Zorza* (1844) (Doderer /1984/, sv. 3, s. 67).

114 Doderer (1984), sv. 2, s. 165–166.

115 Viz poznámky o odlišných tradicích vývoje dětských časopisů, Kontakty se zahraničními časopisy.

116 Viz Příloha č. 10 a Příloha č. 6.

KONTAKTY SE ZAHRANIČNÍMI ČASOPISY PRO DĚTI

Tradice českých a moravských časopisů pro děti, od počátku formovaná svébytným kulturním vývojem, získala zejména ve čtvrté a páté etapě svých dějin¹¹⁷ zcela zvláštní podobu, vlastní jen jí. Vzhledem k odlišné historii politické, literární i pedagogické se v různých zemích zformovaly systémy časopisů (více či méně) odlišné, s odlišnými funkcemi i principy jejich naplňování.¹¹⁸

Dějiny dětských periodik v různých zemích se vzájemně ovlivňovaly, byť pravděpodobně ne v takové míře jako v historii periodik pro dospělé.¹¹⁹ Toto vzájemné ovlivňování mělo v případě domácích titulů řadu podob.

V dějinách časopisů se objevují vzájemné vývojové paralely.¹²⁰ Časopisy mohly také mít se zahraničními společnou ideovou či finanční základnu, která determinovala jejich obsah.¹²¹ Některé tituly využívaly odlišný vývoj v jiných zemích a jejich specificky rozvinuté tradice časopisectví k obohacení vlastního obsahu.¹²²

117 Přibližně od poloviny 30. let 20. století.

118 V USA v 19. století např. vznikla a dodnes přežívá silná tradice církevních časopisů pro děti, v poslední třetině 19. století tam tyto tituly tvořily dokonce naprostou většinu všech dětských časopisů (viz Philips, 2009, s. 85). V řadě evropských zemí stejně jako v USA či v Japonsku se dále např. utvořila zcela svébytná, později dokonce v dětském časopisectví dominantní tradice časopisů komiksových. V jiných zemích se dodnes pro děti vydávají především časopisy pedagogické.

119 Mediální komunikace určená dětem je zaměřena na ustavování a fixaci kolektivních kulturních vzorců dané společnosti obvykle ve větší míře než mediální komunikace zaměřená na dospělé. Věnuje se také obvykle tématům publiku teritoriálně bližším.

120 Britský trh s dětskými časopisy např. v 19. století charakterizoval souboj mezi tzv. Penny Dreadfuls, lacinými časopisy či dalšími tisky obsahujícími hrůzostrašné a fantastické příběhy pro pobavení mas. (Carpenter - Prichard /1984/, s. 399-400) a časopisy, jež se jim za stejnou cenu snažily konkurovat kvalitní četbou, jako byl *Boy's Own Magazine*, *Children's Prize* či *Chatterbox* (Carpenter - Prichard /1984/, s. 331-332; Hunt /1995/, s. 157-162). Podobný boj proti škodlivé četbě se u nás odehrál ve 40. letech v zápasech proti „morzakoru“ (dobová souhrnná zkratka pro „mordy za korunu“, označující souhrnné edice jako *Rodokaps*, *Rozruch*, *Večery pod lampou* apod.). Tento boj se podobně jako v Británii odehrával v ideologické rovině, na rozdíl od ní však byli jeho exponenti schopni „morzakor“ vymýtit administrativním zásahem díky státní kontrole tisku. Snaha nahradit edice dobrodružné četby však někdy podobně jako v Británii vyústila v pokusy vydávat podobné „napínavé“ texty s „ideově přijatelnějším“ vyzněním, např. za protektorátu v edici *Knihovna pro mládež*.

121 Podobný obsah, strukturu i způsob vydávání měly např. ve 20. a 30. letech domácí a německé časopisy komunistické. Časopisem *Růžový palouček* (1921-1941) k nám např. také dorazila významná tradice časopisů inspirovaných hnutím protestantských nedělních škol, jež v USA první poloviny 19. století hrálo ve vydávání dětských časopisů téměř dominantní roli a mělo velký vliv na vydávání těchto periodik také ve Velké Británii.

122 Ve 20. století, zejména jeho druhé polovině, se v USA, Francii, Japonsku, ale i např. Německu stal jedním z dominantních žánrů časopisů pro děti časopis komiksový. Ve všech těchto zemích se vytvořily specifické tradice komiksové tvorby, např. v USA jde o komiks se superhrdiny, v Japonsku komiksy stylu anime a manga. (Blíže k historii světového komiksu viz např. Kruml /2007/) České dětské časopisy této tradice využívaly, už *Mladý hlasatel* tiskl americké disneyovské ko-

Domácí časopisy se světovými v různé míře komunikovaly. Od samého počátku se cizími časopisy inspirovaly, přebíraly úspěšné prvky jejich obsahu i konkrétní materiály.

Později, zejména po II. světové válce, se vzájemná spolupráce stala vyrovnanější. Rozvíjela se zejména mezi redakcemi časopisů východního bloku,¹²³ často byla motivována politicky.¹²⁴ Spolupráci podporovaly i státní a stranické orgány, objevilo se několik snah ustavit ji i institucionálně.¹²⁵ Časopisy pořádaly mezinárodní akce.¹²⁶ Některé české časopisy dosáhly (omezeného) mezinárodního ohlasu¹²⁷, jiné o něj usilovaly¹²⁸.

Kontakty mezi dětskými periodiky u nás a v cizině existovaly, byť se je až na ojedinělé případy¹²⁹ nepodařilo dlouhodoběji či pravidelně udržovat. Inspirace odlišnými tradicemi je často zřejmá, jde však obvykle o inspiraci na dálku, nepodloženou pravidelným kontaktem mezi redakcemi či vyda-

miksy, později přetiskovalo francouzské, německé i jiné komiksy *ABC mladých techniků a přírodovědců*, *Sedmička pionýrů* i další časopisy, a to např. i v letech hluboké normalizace (viz např. Čenková /2000/, s. 8). Specifická tradice českého komiksu existovala také, až do 60. let ji ale nepodpořila tradice vlastního komiksového časopisu a i poté se déle udržel jen velmi specifický, mladším dětem určený *Čtyřlístek*, zatímco časopis věnovaný komiksu obecněji vznikl až v roce 1989 v *Kometě*. Izolace vedla ke zcela svébytné tradici českého komiksu, na dlouhá léta odstríženě, na druhou stranu s vlastními pravidly a historií.

- 123** Tak např. v březnu 1966 připravila redakce české *Mateřídoušky* celé české číslo jugoslávského časopisu *Poletarac*, a o několik měsíců dříve dokonce vyšlo ukázkové číslo *Mateřídoušky* (srbochorvatsky *Majčica dušica*) v Jugoslávii (*Zlatý máj* /1966/, č. 5, s. 52).
- 124** V roce 1961 vyzvaly např. časopisy *Mateřídouška*, *ABC-Zeitung*, *Swierczyk* a *Płomyczek* své čtenáře ke společné výtvarné soutěži s mottem „Nakreslíme všechno, co máme rádi! – Dospěli at' to chrání před atomovými bombami“. Západoněmecký časopis *Freizeit und Wandern* spoluúčast na soutěži odmítl.
- 125** Tak se v roce 1961 v Praze konal např. *I. mezinárodní seminář pokrokových dětských časopisů* s účastníky z Estonska, Bulharska, Maďarska, NDR, Polska, Rumunska, Československa, SSSR a také zástupci levicových dětských časopisů z Itálie (*Pioniere*) a Francie (*Vaillant*). (Viz *Zlatý máj* /1961/, č. 7–8, s. 337–343.) V roce 1965 se setkání redakcí těchto časopisů opakovalo v Moskvě. Domácím tvůrcům dětských časopisů přinesla zajímavou reflexi a podpořila vznik názoru, že v dětském časopisectví zaostáváme za světem, protože nemáme časopis pro předškolní věk, nemáme žádný týdeník, nemáme tlustý literární žurnál po vzoru sovětského *Pioněra* či *Kostjoru* atd.
- 126** Od roku 1956 pořádal např. polský pionýrský časopis *Świat młodych* mezinárodní sportovní závody, kterých se účastnili pionýři ze všech socialistických zemí (*Zlatý máj* /1961/, č. 7–8, s. 340–341). Podobné soutěže v různých oborech organizovala např. i česká *Mateřídouška* či *ABC mladých techniků a přírodovědců*.
- 127** Např. komiksový *Čtyřlístek* vycházel v 80. letech poměrně úspěšně v Řecku (<http://chrz.wz.cz/?stranka=809>. (cit. 19. 5. 2009). Samotný vznik *Čtyřlístku* byl ovšem inspirován komiksovými časopisy, vycházejícími v Západním Německu, viz <http://www.gong.cz/clanky.php?c=160> (cit. 19. 4. 2009).
- 128** Českou *Mateřídoušku* či *ABC mladých techniků a přírodovědců* využívaly jiné (např. slovenské, východoněmecké, jugoslávské aj.) časopisy jako vzor. Jaroslav Foglar se naopak neúspěšně pokoušel rozšířit ideu svých časopisů např. do Švýcarska (viz Polák /2003/, s. 80).
- 129** Např. spolupráce mezi *ABC mladých techniků a přírodovědců* a východoněmeckým časopisem *Frösi*, která fungovala několik desítek let a odehrávala se i na úrovni vzájemných redakčních návštěv.

vatelstvími. Některé redakce udržovaly se zahraničními osobní kontakty na úrovni jednotlivců.¹³⁰

DĚTSKÉ ČASOPISY A ŠKOLA

Počátky dějin dětských časopisů jsou i u nás úzce spjaty s dějinami školství.¹³¹ Nevýběrová, povinná základní (obecná) škola byla od svého vzniku jedním z nejvýznamnějších (často jediným) místem styku dětského publika s literaturou, jedním místem nabízejícím dětem čtenářskou zkušenost. Vzájemný kontakt se školou znamenal pro dětskou literaturu včetně časopisectví jak zdroj síly a inspirace, tak mnohá omezení. „Prvním problémem, který se už v XIX. století vynořil před literaturou pro děti, bylo dilema, patří-li do literatury nebo do pedagogiky. Zrodila se, jak známo, sub auspiciis pedagogiky a obdělávala své ‚políčko‘ pod jejím diktátem, literární ‚nástroje‘ byly chápány jako podřízené, sloužící úkolům pedagogické praxe (...) Spor literatury a pedagogiky nebyl samozřejmě rozřešen, v jiných formách se vrací dodnes.“¹³²

Školní zaměření prvních dětských časopisů z nich činilo také periodika omezená sociálně na střední vrstvy. V době vzniku prvních časopisů u nás měla povinná školní docházka sice už více než půlstoletou tradici, stále však přežíval např. zvyk uvolňovat děti chudších rolníků ze školy v době polních prací. Na druhou stranu děti ze šlechtických rodin obvykle školy nižších stupňů nenavštěvovaly, neboť je vychovávali domácí učitelé.¹³³

Pedagogická funkce časopisů se do jejich obsahu promítá po celé jejich dějiny. Periodika jsou se školstvím propojena profesně (redaktory byly v podstatě až do II. světové války převážně učitelé či katechetové a kněží) i ekonomicky (úspěch či neúspěch titulu často podmiňovala jeho schopnost přimět učitele či ředitele škol k jejich odebírání, řadu titulů vydávaly pedagogické spolky). Časopisy sloužily jako nositelé progresivních (či naopak retardačních) pedagogických koncepcí, někdy dokonce jako alternativní čítanky (zejména v počátcích své historie, ale často i v přelomových obdobích národních

¹³⁰ Tak Vlastislav Toman popisuje, jak *ABC mladých techniků a přírodovědců* díky osobní známosti s redaktorem časopisu *Junyj technik* v SSSR získalo barevnou fotografii Jurije Gagarina s osobním věnováním pro otištění v časopisu a souhlas s udělováním čestného titulu pro raketové posádky časopisu (Toman /2005/, s. 37).

¹³¹ Obecněji jsou dětské časopisy jedním z typických produktů západní, osvícenské tradice výchovy. Mohou nám pomoci uvědomit si základní kulturní rozdíly mezi výchovou v pojetí křesťansko-euroatlantickém a v pojetích jiných (např. tradičním kmenovém, hinduistickém, muslimském), jejichž modely výchovy vzhledem k odlišným východiskům podobné výstupy ze své vlastní podstaty neprodukuje. Podoba dětských časopisů navíc rovněž zobrazuje rozdíly v jednotlivých pedagogicko-výchovných tradicích evropských a dalších zemí stejného kulturního okruhu.

¹³² Kuliczowska (1972), s. 612–613.

¹³³ Lenderová – Jiránek – Macková (2009), s. 200–201.

dějin, kdy nebyl dostatek materiálů pro školní četbu v nových podmínkách).¹³⁴ Pro bližší popis souvislostí historie dětských časopisů a domácího školství viz Příloha č. 7.

Mezi zvláštní druh periodik výrazně propojených se školní výukou patřily časopisy zaměřené na jeden školní předmět. Zpočátku šlo zejména o předměty umělecké výchovy (hudebně a výtvarně zaměřená periodika), později také o tituly věnované historii, technickým vědám a matematice a konečně jazykům.¹³⁵

DĚTSKÉ ČASOPISY A DĚTSKÁ LITERATURA

Dětské časopisy měly vedle školy od počátku velmi úzký vztah k soudobě vznikající a prosazující se umělecké literatuře pro děti.

Dětská literatura s uměleckými ambicemi u nás začíná vznikat až ve druhé polovině 19. století.¹³⁶ Její existence je podmíněna jednak uznáním dětství jako samostatné sociální kategorie, přijetím dětí a mládeže jako možného zvláštního publika s vlastními potřebami a zájmy a jednak vůlí autorů vytvářet pro toto publikum specifická (posléze dokonce esteticky hodnotná) sdělení.¹³⁷

Ve druhé polovině 19. století se časopisy staly jedním z nositelů progresivní změny v dětské literatuře, charakterizované zejména odklonem od spisů tezevite moralistních.¹³⁸ I dále pak obvykle patřily k průkopníkům progre-

134 Ve formě dětského časopisu tak v letech 1918–1919 vycházela např. *Listová čítanka mládeže československé* jako první školní čtecí pomůcka v novém samostatném státě. Pro děti na Podkarpatské Rusi vycházel jako listová čítanka časopis *České čtení* (1925–1926). Podobnému účelu měl po roce 1948 sloužit časopis *Cesta* s přílohou *Literární výchova*.

135 Více o těchto časopisech viz Příloha č. 4.

136 Spisy bez primárně estetických ambicí, určené dětem, či spíše mládeži, vznikaly v česky psané literatuře samozřejmě daleko dříve, už od středověku. Měly obvykle formu nábožensky a morálně výchovných ponaučení (Husova *Dcerka*, texty Tomáše ze Štítého, *Rada otce synovi* Smila Flašky z Pardubic atd.), případně spisků určených ke speciální výchově konkrétních potomků panovnických či šlechtických domů. Dlouhou tradici má literatura určená studentům (např. tzv. *Řeči ke studentům*), stejně jako literatura studenty tvořená (*Tříška* /1985/). Za první domácí spis věnovaný skutečně dětem můžeme považovat Komenského *Orbis pictus* (1658). Stručný přehled počátků české literatury pro děti a mládež nabízí Čeňková a kol. (2006), s. 13–15, případně Chaloupka – Voráček (1984), s. 13–15, širěji o dětské četbě raného obrození viz (ideologicky výrazně zatížený) Tenčík (1962).

137 Blíže k tomuto přerodu dětské literatury a diskusím o něm viz např. Chaloupka – Voráček (1984), s. 17. Ještě v 70. letech 19. století při svém prvním vydání totálně zapadli Karafiátovi *Broučci* (jejich autor se pod ně poprvé odhodlal podepsat až při desátém vydání v roce 1912), aby byli objeveni o sedmáct let později, v roce 1893, kdy je odborná veřejnost už byla schopna docenit a přijmout.

138 Už první tituly jako *Včelka*, *Štěpnice* atd. nabízely dětskému publiku mnohem širší okruh námětů, od textů naučných až po beletrizované životopisy či příběhy z přírody (Chaloupka – Voráček /1984/, s. 16). Jde především o (dnešním termínem) „non-fiction“ literaturu, která se pomocí dětských časopisů začíná ustavovat jako žánr.

sivních změn. Prosazovaly do literatury nové žánry (komiks, dobrodružnou beletrii, chlapeckou a dívčí beletrii, ...), autorské osobnosti (Josefa Václava Sládka, Františka Hrubína, Ondřeje Sekoru, ...) i konkrétní díla (např. Ladovy příhody kocoura Mikeše vycházely nejprve v časopisu *Radost* a vznikly na popud jeho redaktora Ferdinanda Krcha¹³⁹).

V časopisech se dětská literatura od počátků až dodnes ověřuje a tříbí. Řada budoucích knih vyšla nejprve časopisecky, řada románů vycházela v časopisech na pokračování, řada výborů byla sestavena z časopisecké produkce, naopak periodika z již hotových knih znovu zpětně čerpala. Časopisy dotovaly své vlastní knihnice, ve kterých vycházely i významné tituly. Dětské knihy se od počátků v časopisech inzerují.

Pro výskyt literatury v dětských časopisech platí i určitá obecnější pravidla. Směrem od časopisů pro mladší děti k časopisům pro děti starší např. v periodikách zřetelně ubývá poezie.¹⁴⁰ Tento úbytek nastává i diachronně, časopisy z prvních období vývoje dětských periodik tisknou více poezie než tituly novější.

Pro stručný, ale obsažný přehled dějin české dětské literatury ve světovém kontextu viz Čeňková (2002-b).

DĚTSKÉ ČASOPISY A PŘEKLADY

Kromě podpory a ustavování domácí literární tradice zprostředkovávaly české dětské časopisy ve svých dějinách čtenářům i významnou část světové literatury (nejen) pro děti a mládež. Česká kultura se dá charakterizovat jako kultura překladu a dějiny domácích periodik tento její rys potvrzují. Domácí dětská literatura, v počátcích svých moderních dějin často parafrázující německé a jiné vzory,¹⁴¹ dospěla v časopisech posléze k rozsáhlé překladatelské činnosti, jež dokázala přinášet čtenářům to nejvýznamnější ze světové dětské literatury a konfrontovat to s domácí tvorbou.¹⁴² Mnohá klasická díla literatury pro děti a mládež (knihy Gustava Nieritze, Julese Verna, Karla Maye, ale např. i Arkadije Gajdara) vyšla v českém překladu nejprve časopisecky.

¹³⁹ Vavrda (1971, nestránkováno), oddíl „U Ladů“.

¹⁴⁰ Tento pohyb je vysledovatelný např. synchronním řezem mezi časopisy v ustáleném systému s jediným vydavatelstvím dětských periodik, který u nás fungoval po většinu období mezi lety 1948 a 1989. Časopisy pro menší děti (*Sluníčko*, *Mateřídouška*) tisknou poezie poměrově nejvíce, v časopisech pro střední školní věk (*Ohníček*) ji ještě lze nalézt a časopisy pro starší děti (*ABC mladých techniků a přírodovědců*, *Pionýr*) ji zejména v pozdějších letech prakticky pomíjejí.

¹⁴¹ Chaloupka - Voráček (1984), s. 117.

¹⁴² Stručný, byť ideologicky zatížený přehled dějin překladů dětské literatury lze nalézt tamtéž, s. 117–119.

DĚTSKÉ ČASOPISY A ŽÁNRY

Dětské časopisy jsou nositeli některých specifických textových žánrů, vzorců, které se v jiných periodikách (kvůli zaměření na jiné publikum) objevují zřídka – např. dobrodružného komiksu či pohádky. V rámci samotné literatury pro děti a mládež pak časopisy samy o sobě přispěly ke vzniku a udržení tradice mnohých svébytných a charakteristických žánrů, zejména různých druhů kratší beletrie¹⁴³, ale i dalších, jako jsou rébus, hádanka, román na pokračování či dopisy čtenářů¹⁴⁴.

V časopisech se objevovaly prakticky všechny žánry literatury pro děti a mládež (včetně dlouhých románů v přílohách a encyklopedií na pokračování). Vycházela v nich poezie, folklorní tvorba, pohádky lidové i umělé, pověsti, bajky, legendy, příběhy ze života dětí, dívčí prózy, dobrodružná i umělecko-naučná literatura, dále publicistika a mnoho dalších druhů obsahu. I podle žánrů převažujících v obsahu by se časopisy daly dělit.

Některé rubriky (např. hádankářská stránka či populárně-vzdělávací materiál typu životopisu) jsou součástí dějin dětských časopisů od samého počátku a zajímavé je sledovat jejich postupný vývoj. Jiné rubriky (např. rozhovor) se do časopisů dostaly až poměrně pozdě, další (např. loutková hra) v průběhu jejich vývoje víceméně zanikly.

Mezi typické textové vzorce, nacházející se v časopisech, patří vedle už zmíněných např. pohádka, komiks, stránka pro dívky, články „výchovně-naučné“ či „umělecko-naučné“¹⁴⁵ a další. Na dějinách a proměnách těchto žánrů je možné dokumentovat historii časopisů samých.

Dějiny dětských časopisů jsou naplněny boji o „problémové“ žánry, bez výjimky čtenářsky populární (pohádka, komiks, chlapecká či obecně dobrodružná literatura), které determinují vývoj a historické hodnocení celých titulů.

Úspěšné verze textových vzorců (např. dokreslovačka typu „spojte číslice“ na hádankářské stránce), byť třeba velmi specifických, se rychle šíří napříč jednotlivými tituly.¹⁴⁶

Dějiny žánrů fungují jako obraz dějin obecných. Tak se např. komiksy stávají polem ideologického boje, ať už jako jedna ze záminek k rušení nezá-

143 Voráček (1987).

144 Blíže k variabilitě a vzájemným vztahům žánrů dětské literatury viz např. Čeňková a kol. (2006).

145 Toman (2003-b). Beletrizovaná a další popularizující naučná literatura prošla v dětských časopisech během jejich historie zajímavým vývojem s proměnami motivickými, tematickými i diferenciací nepoužívanějších textových vzorců, naučný materiál se v dětských časopisech vyvíjel i po stránce ilustrační a podobně jako další žánry by si zasloužil samostatnou vývojovou studii.

146 Např. v rubrice „Kartotéka“ časopisu *Pionýrská stezka* se čtenář setkával s podobnými vystřihovacími kartotéčnými lístky o přírodninách, známých osobnostech apod., jaké nacházel už dříve v *ABC mladých techniků a přírodovědců*. Podobně po úspěchu čtenářských klubů *Mladého hlasatele* se řada jiných periodik pokusila tento fungující model okopírovat.

vislých titulů typu *Vpředu* po roce 1948, nebo naopak jako prostředek ideové výchovy, když se předválečná postavička Ferdy Mravence, stvořená Ondřejem Sekorou, mění v uvědomělého bojovníka za socialismus v komiksech *Ferda cvičí mraveniště* (1947), *Ferda Mravenec ničí škůdce přírody* (1951) a *Mravenci se nedají* (1954).

VZTAHY DĚJIN DĚTSKÝCH ČASOPISŮ A ČASOPISŮ PRO DOSPĚLÉ

Časopisy pro děti a mládež koexistovaly ve velmi úzkém vztahu s dějinami jiných periodik (a médií obecně). Často sdílely jejich osud, vycházely ve stejných vydavatelstvích, procházely touž cenzurou a vznikaly s týmž polygrafickým zajištěním. Časopisy pro děti komunikovaly s tituly pro dospělé, přebíraly jejich obsahové vzorce a o jiné je samy obohacovaly.

Dětské časopisy se často vydělovaly z příloh novin či časopisů pro dospělé (*Besídka*, *Tribuna mládeže*, *Maticе dítek* atd.), jiné s nimi sdílely redakční či autorské zázemí. Časopisy pro děti často parafrázovaly a zjednodušovaly informace, pocházející původně z periodik nedětských.¹⁴⁷

Periodika pro děti neměla ve vztahu k periodikům pro dospělé rovné postavení, byla jim svým způsobem podřazena, byla předmětem jejich hodnocení. Reflexe dětských časopisů probíhala (probíhala-li vůbec) na stránkách „dospělých“ periodik. Toto hodnocení často měnilo obsah, faktické postavení i budoucnost reflektovaných titulů.

Propojenost dějin dětských periodik a periodik pro dospělé je neoddiskutovatelná, byť historie dětských časopisů prokazuje i vlastní vývojovou dynamiku. Stručný přehled základních vývojových paralel dějin časopisů pro děti a pro dospělé lze nalézt v Příloze č. 8.

DĚTSKÉ ČASOPISY A TECHNOLOGIE

Na podobě a vývoji časopisů se výrazně podílel technický pokrok. Pro úspěch titulu měla často velký význam jeho barevnost, kvalita ilustrací a reprodukcí, tisku, papíru atd. Vývoj časopisů výrazně ovlivňovaly technologické novinky, nové způsoby tisku, vynález a rozšíření fotografie atd.¹⁴⁸ Někdy byla polygrafická náročnost důvodem finančních potíží, vedoucích k zániku časopisu

¹⁴⁷ Podobné přebírání materiálů bylo jedním z pilířů obsahu např. tzv. novinových časopisů pro děti (*Mladý svět*, *Mladé snahy*, *Děti republiky*), zejména v období první republiky.

¹⁴⁸ Způsob, jakým velké technologické změny ovlivňovaly vydávání a všechny další okolnosti a rysy vycházení dětských časopisů včetně obsahu, můžeme takřkajíc „v přímém přenosu“ sledovat na změně, kterou v jejich světě způsobil a způsobuje internet. Dětské časopisy jsou dnes vyráběny jinak než dříve, pomocí počítačových programů, data se posílají do tiskárny pomocí webových rozhraní. Časopisy užívají CD, přikládají data, mají internetové stránky. Děti mají jiný vztah ke čtení, k technologiím, obecně používají informace jinak. „Domov je tam, kde mám hardware“ (Hutchby – Moran – Ellis /2001/, s. 13–27).

(jako v případě *Jarého věku*), jindy byla naopak podmínkou jeho úspěchu (např. u *Srdíčka*). Totéž platí i naopak – pro technologickou a finanční nenáročnost některých titulů.

Až téměř do konce 19. století měl český polygrafický průmysl vzhledem k malým nákladům periodik několikaleté zpoždění za světovým.¹⁴⁹ Později, v první polovině 20. století, dělila technika časopisy velkých vydavatelství a tiskáren (např. Melantrichu či Neubertova podniku na Smíchově) od časopisů vydavatelů menších. Zatímco velké podniky si mohly dovolit dražší a náročnější techniku, ofsetový tisk a hlubotisk (např. melantrišský *Mladý hlasatel* byl tištěn na drahém ofsetovém čtyřbarvotiskovém stroji), menší tituly byly stále tištěny klasickými metodami.¹⁵⁰

Technologické (případně ekonomické) potíže výrazně ovlivňovaly vycházení jednotlivých titulů¹⁵¹ či celého spektra dětských časopisů¹⁵².

Technologický rozvoj neovlivňoval vývoj časopisů jen v oblasti polygrafie. Například příchod elektronických médií hluboce proměnil podobu obsahu periodik. Zatímco v počátcích se např. rozhlasové a televizní vysílání v pořadech pro děti řídilo magazínovou strukturou, dnes se časopisy snaží přiblížit klipům a obrázkovým spotům z rozhlasu, televize a internetu. Přibližování obsahu časopisů obsahu elektronických médií probíhalo postupně během celé druhé poloviny 20. století.

VZÁJEMNÉ VZTAHY DĚTSKÝCH ČASOPISŮ

Vztahy mezi jednotlivými periodiky pro děti byly v celých jejich dějinách mnohasměrné a komplexní.

Jednotlivé tituly si často vzájemně konkurovaly, a to jak ekonomicky, tak v prestiži (kupř. v rámci jednoho nakladatelství).¹⁵³ Jejich vztahy však byly

¹⁴⁹ Barták (2004), s. 27–30, 35.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 184–186, 195–197.

¹⁵¹ Nekvalitní papír, používaný Vilímkovým nakladatelstvím pro obálky *Malého čtenáře* v polovině 30. let, vedl nakonec kmenového malíře nakladatelství Zdeňka Buriana k odmítnutí tento časopis dále ilustrovat (Khel /2007/, s. 189). Tříbarevnou ofsetovou rotačku, již Jaroslav Foglar zakoupil společně se synem nakladatele Kobese během II. světové války v Německu a na níž se tiskl poválečný *Vpřed*, nedokázal po válce několik měsíců nikdo bezchybně zprovoznit. Nízká kvalita tisku pak byla jedním z hlavních bodů kritiky, již teoretici z časopisu *Štěpnice* vůči *Vpředu* měli (kvůli nutnosti zmenšovat písmo např. kritici vyčítali časopisu, že kazí mládeži oči. Viz Khel /2007/, s. 192) a jež nadlouho určila místo tohoto časopisu v dějinách české dětské literatury (Polák /2003/, s. 24–25 a 75–77).

¹⁵² Nedostatek papíru po II. světové válce vedl ke kolektivně organizovaným sběrovým akcím, které organizovaly dětské časopisy, na jejichž čtenáře se často nedostalo číslo. Redakce vyzývaly k tomu, časopisy si např. půjčovat (Khel /2007/, s. 302–303). Dětská periodika v letech 1945–1948 vycházela často zpožděně, nepravidelně, špatně dodržovala periodicitu, a to včetně titulů nejkvalitnějších, jako byla *Mateřídouška* či *Vpřed* (tamtéž, s. 342).

¹⁵³ V extrémních případech mohla např. existence jednoho časopisu způsobit zánik druhého, byt šlo rovněž o titul úspěšný. Tak např. nakladatelství J. R. Vilímek zastavilo v roce 1892 časopis

mnohem složitější. Časopisy navazovaly na své předchůdce,¹⁵⁴ vymezovaly se proti starším formám časopisů a také např. vzájemně kopírovaly koncepce a obsahy. Některé tituly sloužily jako vzor, či dokonce téměř archetyp dětského časopisu pro řadu jiných.¹⁵⁵

Tituly se navzájem komentovaly, propagovaly, či naopak odmítaly. Řada z nich byla propojena personálně, přecházeli mezi nimi redaktoři a psali či kreslili do nich titíž autoři.¹⁵⁶ Jiné časopisy se navzájem slučovaly,¹⁵⁷ či naopak oddělovaly od dalších titulů¹⁵⁸ a existovaly na společné ideové či ekonomické základně. Některé časopisy nahrazovaly jiné, zrušené či z politických důvodů zastavené.¹⁵⁹ V neposlední řadě pak autoři, vydavatelé a případně i konzumenti různých dětských časopisů patřili často do týchž profesních či zájmových skupin a vzájemně se podporovali.¹⁶⁰ I v období politicky podmíněné spolupráce jednotlivých titulů se však redakce vzájemně na stránkách časopisů alespoň drobně popichovaly.¹⁶¹

DĚTSKÉ ČASOPISY A JINÁ MÉDIA URČENÁ DĚTEM

Dětské časopisy jsou už z podstaty své recepce komplexním komunikátem – publikum je přijímá řadou různých způsobů. Četbou, poslechem, sledováním mimiky a gestiky čtoucího (např. rodiče, vychovatele, sourozence, učitele apod.).

Naší mládeži, protože mělo v portfoliu dva podobné časopisy a k dalšímu rozvoji si vybralo *Malého čtenáře*.

- 154** Např. *Květy mládeže* se programově odkazovaly na *Jarý věk*, podobně jako *Mateřídouška* v první polovině 50. let 20. století na komunistického *Kohoutka*.
- 155** Celá řada časopiseckých titulů se např. ve druhé a třetí etapě vývoje dětských časopisů připodobňovala *Malému čtenáři*. Mnoho titulů se snažilo vytvořit podobný systém dětských klubů, jaký měl *Mladý hlasatel*, s úspěchem se to po *Vpředu* podařilo až *ABC mladých techniků a přírodovědců*. *Pionýrská stezka* přejala a přizpůsobila si některé formáty (vystřihovací sběratelské kartičky apod.) právě od *ABC* atp.
- 156** Markantní je tento fakt např. ve druhé etapě dějin dětských časopisů, kdy došlo ke značnému rozvoji počtu titulů, aniž by tomu odpovídal podobný kvantitativní rozvoj autorské základny. Velká část časopisů tak disponuje totožným, či přinejmenším velmi podobným okruhem přispívajících autorů. Podobná situace nastává i v páté etapě dějin, kdy se tvoří jistý základní autorský fond uznaných a povolených autorů, který využívají téměř všechny existující tituly.
- 157** Např. časopisy menších skautských organizací během postupného slučování s organizací největší, a tím i jejím hlavním periodikem – *Skautem Junákem* během první republiky. Z politických důvodů se nuceně sloučili *Junák* se *Vpředem* do časopisu *Junáci, vpřed!* na přelomu 40. a 50. let 20. století.
- 158** Např. *Radost*, určená menším dětem, od sokolské *Lípy*.
- 159** *Rudý trubač* navazoval na *Kohoutka*, *Sedmička* na *Pionýrské noviny* atd.
- 160** Různé dětské časopisy spolupřádaly totožné akce, případně podporovaly tytéž aktivity.
- 161** V případech, jako bylo zveřejnění nepovedené fotografie Václava Neckáře v *Ohníčku* roku 1968, které redakce vysvětlila neprofesionalitou redakce *Pionýra*, či ve sporu o prvenství v tištění Jaroslava Foglara mezi redakcemi *ABC* a *Pionýra* v roce 1969.

Paleta médií věnovaných dětem se přitom neomezuje na periodika. Pro děti se vydávají knihy, vyrábějí televizní a rozhlasové pořady, píší a inscenují divadelní hry, skládá hudba, točí filmy, tvoří internetové stránky. Velký význam mají „polotovarová“ média stvořená proto, aby je děti samy naplňovaly obsahem, případně alespoň spolutvořily (omalovánky, dětské divadelní hry, loutky, některé televizní či rozhlasové pořady). Dětské časopisy a dětská literatura existovaly a existují s jinými médii v zároveň konkurenčním i symbiotickém¹⁶² vztahu, jehož napětí vytváří kontext, který je při studiu historie dětských časopisů nutné brát v úvahu.

Tato periodika existovala a existují v širokém kontextu jiných médií pro děti, nejprve především ve vztazích s knižní dětskou literaturou, později s filmem, rozhlasem, televizí atd.

Časopisy samozřejmě kooperují i s takovými druhy médií, jako je např. muzeum či výstava (ve vzájemné spolupráci jde např. o podporu výstav, vzájemné slevy, časopisy zdarma, výstavy časopisů atd.). Stále také s rozšířenými folklorními obsahy, lidovou slovesností jako zdrojem kolektivního sdělení. Kooperují s „médiem“ zvaným „škola“, využívají či nahrazují „médiem“ zvané „hračka“.¹⁶³ Důležitým průvodním médiem pro dětské časopisy je knihovna, v níž mohou být velké části jejich předpokládaného i skutečného publika dostupné.

Vzájemný vliv dětských časopisů a jiných (zejména elektronických) médií byl nejen explicitní a zřetelný, projevoval se i v postupných či na prvních pohled nezjevných proměnách formy a obsahu.

Kooperace časopisů a dalších médií pro děti měla řadu forem. Časopisy např. vydávaly jiná média jako své přílohy.¹⁶⁴ Mohly jiná média inspirovat¹⁶⁵

¹⁶² Viz např. Ziminski (1988), s. 22–28, obecněji *Dětská literatura a nová média* (1988).

¹⁶³ Termín „médiium“ zde užíváme ve velmi širokém významu „zprostředkovatel kontaktu“.

¹⁶⁴ Dnes jde zejména o CD či DVD přiložená k časopisům, podobný způsob obohacování obsahu je však daleko starší. Časopisy často přikládaly svým předplatitelům knihy, případně sbírací kartičky či (konfesijní časopisy) např. svaté obrázky. Jan Jelínek v 70. a 80. letech 20. století vydával v Nizozemsku kromě exilového časopisu *Inu* a sborníčku *Čtení při svíci* pro děti své *Oběžné kazety* i s přílohou vysvětlující českou gramatiku (viz Příloha č. 5). Takřka každý významnější z dětských časopisů vydával kromě pravidelných čísel zvláštní tisky, románové přílohy, kalendáře, zápisníky, jednotlivé tituly měly celé vlastní knihnice apod. Dějiny těchto příloh, proměn jejich podoby a druhů jsou rovněž specifickou kapitolou dějin médií pro děti.

¹⁶⁵ Pro menší děti se na přelomu 50. a 60. let např. v Československém rozhlasu vysílal brněnský *Kohoutek* (názvem odkazující na komunistický časopis pro děti z první republiky), pro pionýry pravidelná úterní, páteční a nedělní *Pionýrská jitřenka* s podtitulem *Rozhlasové noviny našich dětí*. Měla pestrý publicistický i zábavní obsah včetně rubrik, jako byl vlastivědný „Zvědavý mikrofon“. (Blíže k obsahu vysílání *Pionýrské jitřenky* viz Zajíček /1959/.) Jeho televizní obdoba nesla název *Zvědavá kamera*, doporučovala dětem nové knižní tituly atd. Vysílala se od roku 1952 a strukturou i zaměřením byla podobná dobovým dětským časopisům (Zajíček /1960/, s. 248).

a samy se inspirovat jimi¹⁶⁶. Mohly tvořit přímo náplň jiných médií¹⁶⁷, případně obsah jiných médií využívat jako náplň svou¹⁶⁸. Dětské časopisy se s jinými médii mohly ztotožňovat a vzájemně se s nimi podporovat.¹⁶⁹ Tiskly materiály o práci v jiných médiích a samy se stávaly objektem jejich zájmu.¹⁷⁰ Možností, jak obsah časopisů modifikovat v jiných médiích či naopak, je nespočet.¹⁷¹

Mezi časopisy samozřejmě neexistoval jen vztah symbiózy, ale také konkurence.¹⁷² Konkurenční vztahy mezi tištěnými periodiky (a povšechně dětskou literaturou) a ostatními (zejména audiovizuálními) médii jsou zřetelné od samého počátku. „Nesmíme zapomínat, že kniha a četba vůbec má nyní značné a významné konkurenty v rozhlase a televizi. A získat dítě pro četbu je jistě prvořadý úkol,“¹⁷³ zaznívá v odborné literatuře velmi často už od 50. let 20. století. Audiovizuální média zbavila časopisy části publika, či alespoň jeho pozornosti. Přetvářela také jejich obsah ve vlastním vysílání a sama působila změny v obsahu časopiseckém.¹⁷⁴

166 Tak dětské časopisy často využívaly a dodnes využívají obsahů či postav známých dětem z jiných médií (např. z knih či filmů, jako jsou Vinnetou a Harry Potter – či z televizních večerníčků).

167 Dětské časopisy např. může jako zdroj svého obsahu využívat školní rozhlas. Setkání čtenářů časopisu *ABC mladých techniků a přírodovědců* se stalo roku 1959 námětem filmové reportáže a postupně se akce tohoto časopisu staly pravidelnou náplní televizních pořadů pro děti. Viz Toman (2005), s. 25, 69.

168 Tak řada časopisů tiskla např. scénáře známých divadelních scének, písňové texty, návody pro loutkové divadlo, fotografie z koncertů atp. Časopis *Pionýrská stezka* pravidelně tiskl obsah rozhlasové *Pionýrské jitřenky* a také rozhlasových *Pionýrských novin*, které se vysílaly v pátek odpoledne na stanici Praha. *Pionýrská stezka* využila rovněž jiného „médiu“, a to telefonu, k organizování zajímavé interakce se čtenáři. V polovině 70. let taky vznikla rubrika „Telefonické setkání s hvězdami“, v leccm připomínající dnešní internetové „chaty s celebritou“. Čtenáři mohli v určenou dobu volat do redakce, kde na jejich dotazy odpovídal jimi předtím vybraný host (jako první např. Naďa Urbánková, dále Miloslav Šimek, Jiří Holeček a další herecké, hudební či sportovní hvězdy). Výběr z otázek a odpovědí posléze vyšel v časopisu tištěně.

169 Přímým propojením dětského časopisu a jiného média určeného dětem byl např. v druhé polovině 30. let 20. století časopis *Rozhlas mladých* (viz jeho heslo v Kartotéce titulů).

170 Tak např. v *Pionýrské stezce* roku 1971 redaktoři představili práci televizní *Vlaštovky* (Pohled do hnízda, *Pionýrská stezka* /1971/, č. 10, s. 19).

171 Pro představu můžeme zmínit alespoň některé základní adaptace příběhů komiksových Rychlých šípů jako typického časopiseckého produktu. „Připomeňme komiksově zpracování Záhady hlavolamu Kájou Saudkem, stálou přítomnost Jana Tleskače jako zosobnění spravedlnosti v Marešově časopiseckém komiksu Zelený Raoul (Reflex), televizní seriál Záhada hlavolamu, celovečerní film Rychlé šípky, CD nahrávku Rychlých šípů jako audioknihy. Foglarovy romány vyšly v Braillově písmu, autor má samostatnou internetovou stránku i nové muzikálové ztvárnění, které představují adaptační kondenzace“ (Urbanová /2003/, s. 152).

172 Viz např. Toman (2003-a).

173 Šmerhovský (1959), s. 470.

174 Tak se při pohledu např. na dětské časopisy z počátku a konce 20. století jasně vyjeví posun ve způsobech jejich komunikace, způsobený mj. nutným srovnáváním a soutěží s elektronickými médii a částečným přizpůsobením jejich komunikačnímu stylu. Zatímco rané rozhlasové a televizní relace pro děti (*Pionýrská jitřenka*) měly obsah strukturovaný téměř magazínově, pozdější pořady (např. televizní *Pionýrská vlaštovka*, dále *Magion* či *Vega* atd.) už samy inspirovaly a svým vlivem částečně ovlivňovaly časopisecký obsah.

Dětský časopis má vůči jiným mediálním obsahům stále svá specifika a konkrétní funkce. „Proti jiným sdělovacím prostředkům (např. rozhlasu a televizi) má pak časopis pro čtenáře výhodu ‚soukromí‘, protože k časopisu se může vracet, kdy chce, má jej mnohem déle pro sebe před očima a v rukou, může si jej ukládat tak jako knihu atp.“¹⁷⁵ Přesto existuje s ostatními médii (nejen) pro děti a mládež v celé škále složitých interakcí.

Stručný přehled dějin domácí televize pro děti, jejích magazínů atd. lze nalézt v samostatném hesle ve slovníku Chaloupka a kol. (nedatováno), s. 3629–3639. Dějiny domácího rozhlasu pro děti tamtéž v rovněž samostatném hesle, viz Chaloupka a kol. (nedatováno), s. 3073–3084.

DĚTSKÉ ČASOPISY A REKLAMA

Specifický vliv měl na dějiny dětských časopisů komerční, placený obsah. Reklama, určená pro dětské publikum, používá specifické formy komunikace, jazykový i obrazový kód a má také zvláštní, často diskutabilní důsledky a výrazné účinky.¹⁷⁶ Inzerce v časopisech, byť třeba jen jejich vlastní sebepropagace, měla vždy své odpůrce.¹⁷⁷

Mnohá dětská periodika však bez ohledu na to obsahovala reklamu cílenou na děti, případně na jejich rodiče. Produkty propagované v časopisech byly různé, od předplatného vlastního titulu přes knihy, sladkosti, kosmetiku a čisticí prostředky, kulturní akce až po automobily či periodika určená pro dospělé. Existovaly tituly na inzerci ekonomicky postavené, a dokonce tituly od počátku založené jako reklamní a jednu značku propagující.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Gebhartová (1987), s. 93.

¹⁷⁶ Blíže k teorii a výzkumům účinků reklamy na děti viz např. Strassburger – Wilson (2002), s. 34–71.

¹⁷⁷ Už roku 1906 se k ní v referátu pro valnou hromadu pedagogického spolku Dědictví Komenského A. Rambousek vyslovuje takto: „Co zajišťuje nejznámějším u nás listům úspěch, není umělecká jejich hodnota; vždyť nejlepší naše listy toho druhu jako svého času Jarý věk, finančně zápasí, ale věc, která s ní naprosto nesouvisí, ba jí přímo v neváznost uvádí (...) Není-li zrovna ponižující pro náš stav, rozhodne-li se učitel, že doporučí dětem určitý časopis, protože bude pak mít nárok na pojistku, los, obraz, a třeba kalendář tobolkový či humoristický a nějaký ten klosetový papír?(...) Protože pak hříčky samy o sobě by děti záhy omrzely, udržuje se uměle jejich zájem na odeírání listu zase odměnami – a těmi nebývají jen knihy, které nějak už vycházejí z módy, nýbrž zasílají se hodinky, ozdobná pozdrada, těžítka, kalamáře – div, že ještě na spořitelní knížky nedošlo“ (Rambousek /1906/, s. 147–148).

¹⁷⁸ První reklamní časopis pro děti vydávala u nás zřejmě Kolínská továrna na kávové náhražky. Firmy tiskly letáky, reklamní obrázky a také dětské „časopisy“ či přílohy (Sedláček, 1914). Zřejmě od roku 1908 vychází např. *Vitáčkův rodinný časopis*, měsíčník zasílaný zákazníkům obchodu s kávou, čajem atp. Oldřich Vitáček v Karlíně. Časopis má i přílohu Naším dětem, s podtitulem Příloha pro naše dítky, svým obsahem připomínající běžný dobový dětský časopis. Příloha není striktně ukončena, ostatně celý obsah listu je možné vnímat jako určený dětem. Od roku 1937 do roku 1942 vydávala firma Baťa ve Zlíně *Malé noviny* s podtitulem *Obrázkový měsíčník věnovaný našim malým zákazníkům*. „Propagační pohádky určené dětem byly většinou (...) variacemi na jedno téma. Jejich cílem bylo přesvědčit malé spotřebitele, že nějaké neoblíbené, ale podle

Řada časopisů naopak sama reklamu užívala, a to nejen jako sebepropagaci v titulu samém. Inzerovaly v pedagogických i jiných listech, v prodejních tisku, na plakátech či akcích určených dětem atd.¹⁷⁹

Postupně se objevují snahy zušlechtit dětskou reklamní literaturu podobně jako dětskou literaturu obecně. Apeluje se na význam a dosah práce, na rozšířenost reklamního sdělení a zodpovědnost autorů.¹⁸⁰ Reklama se však v časopisech vyskytuje stále, její vliv se oslabuje až po roce 1948, a to především z politických důvodů a ve prospěch politické propagandy. Různé formy sebepropagace, případně podpory jiných produktů, však časopisy v menší míře publikovaly i v tomto období.¹⁸¹

DĚTSKÉ ČASOPISY A DĚJINY KULTURY

Obsah dětských periodik, ať už literární, či výtvarný, byl úzce provázaný s dějinami estetických koncepcí, uměleckých hnutí a směrů. Souvisejí s nimi nejen dějiny literárních mód, ale i historie časopiseckých ilustrací a vůbec výtvarného doprovodu periodik. S jednotlivými tituly spolupracovala řada domácích malířů, ilustrátorů a fotografů, včetně těch nejvýznamnějších. Časopisy můžeme vnímat jako svého druhu malá muzea, přehledku historie literární a výtvarné kultury určené dětem. Jejich obsah je často nezpracovaným zdrojem uměleckých pokladů, jejich koncepce dokladem dobových kulturních trendů. Dětské časopisy by bylo možné strukturovat dle obecně kulturních kategorií, např. na časopisy ruchovsko-lumírovské (*Jarý věk*), secesní (tituly vedené Janem Dolenským jako *Květy mládeže* či *Mladý Čech*), levicově avantgardní (*Jaro*, *Úsvit*, *Kohoutek*) atd. Historie těchto periodik obsahuje řadu příkladů a příběhů charakterizujících dané kulturní a společenské proměny se všemi jejich výkyvy a je svého druhu podmnožinou kulturních dějin „velkých“.¹⁸²

dobových představ důležité jídlo nebo nepohodlné, ale zdravé oblečení posílí jejich tělo a mysl, tak jak se to stalo i pohádkovým hrdinům. Mimořádnou pozornost si vysloužily v této souvislosti různé úpravy rybího tuku, který se prodával jako preventivní lék proti křivici a vysloužil si vzhledem ke své chuti nenávisť mnoha dětí. Výrobci se snažili ji překonat a nabízelí rozmanitá chuťová vylepšení. Přidávali rybí tuk do různých sladkých krémů nebo ho mísili se sladem. Výsledku však sami příliš nevěřili, a proto se obraceli o pomoc k pohádkovým postavám. Kašpárci a Honzové posílení podobnou odpornou směsí vyhrávali spolehlivě své souboje s drakem nebo řešili i ty nejsložitější hádanky náročných princezen“ (Vošahlíková /1999/, s. 90).

179 Tak už v prvním čísle *Úhoru* roku 1913 inzeruje A. Holub své časopisy *Krásné čtení* a *Česká dívka* v inzerátu s titulkem NEJ-NEJ-NEJ-NEJ!

180 Sedláček (1914).

181 Byť v modifikované podobě. Např. *Pionýrská stezka* klasický čtenářský nábor předplatitelů na konci prvního ročníku inzerovala formou soutěže Staňte se rozvědčíkem (– a najdete své vrstevníky, kteří ještě neodebírají náš časopis).

182 Do dětské literatury a umění obecně se pochopitelně promítaly fenomény typické pro zmíně-

DĚTSKÉ ČASOPISY A IDEOLOGIE

Historie časopisů souvisí rovněž s dějinami ideologií. Každý text věnovaný dětem jistý druh ideologie obsahuje,¹⁸³ je však možné a často potřebné rozlišovat druhy a stupně propagandizace obsahu časopisů vzhledem ke společenské situaci, v níž vycházely. Řada časopisů byla přímo stvořena pro šíření konkrétní ideologie.¹⁸⁴ Jiné jistou ideologii sdílely či jí byly nuceny dávat prostor v části své konkrétní historie. Někdy byly časopisy součástí širšího celku velkých propagandistických akcí.¹⁸⁵ Řada titulů z ideologických důvodů zanikla¹⁸⁶, případně jim nebylo povoleno šíření¹⁸⁷. Ideologické vlivy zasahovaly do personálního obsazení redakcí¹⁸⁸ i do konkrétního obsahu časopisů.

Různé formy zásahů ideologie do produkce i obsahu periodik ukazují v našich dějinách např. situace po roce 1948. Řada titulů byla z ideologických důvodů zrušena. Redakce některých časopisů se pokoušely zachránit urychlenou publikací „vyhovujícího“ typu materiálů a omezením jiných, méně

nou dobu. V období normalizace zde např. fungovali tzv. „pokryvači“, kteří podepisovali texty oficiálně nepovolených autorů, aby mohly vyjít (Urbanová /1990/, s. 63–64). I v časopisech se objevovaly autorské pohádky podepsané jménem jiným než autorovým, jiné texty nesměly vůbec vyjít, případně byly cenzurovány, náklad zastaven atd. Mnohé texty zcela nezávislých žánrů, např. umělecko-naučné literatury, nesměly vyjít a jejich sazba byla rozmetána kvůli politickému prohrěšku či jen nelояálnosti autora (tamtéž, s. 269). Podobných příkladů pronikání dějin obecných do historie časopisů pro děti a mládež existuje mnoho (cenzurní zásahy, estetické pojetí jednotlivých titulů, dobová estetická kritika atd.).

- 183** Blíže k různým formám ideologie v obsazích určených dětem viz Hollindale (1992).
- 184** Jako nejmarkantnější případy jmenujme např. komunistického *Kohoutka* či protektorátní časopisy Kuratoria pro výchovu mládeže *Správný kluk* a *Dívčí svět* (Špringl /2004/).
- 185** Např. při protektorátních Letních hrách mládeže, pro něž několik týdnů vycházel speciální časopis, či v propagandistických akcích po roce 1948. Tak byla akce krajského tajemníka KSČ Otty Šlinga nazvaná *Mládež vede Brno* symptomatickým příkladem významu, který nový společenský systém v oficiální ideologické struktuře mládeži i masové propagandě jí určené přiznával. Dle jejího příkladu se vzápětí po ní odehrály další podobné akce, např. *Mládež vede Hustopečsko*, *Mládež vede Znojmo* či v Praze *Mládež vede Arbesovo reálné gymnázium*. Viz Pernes (2004).
- 186** Vlny úředního zastavování dětských časopisů přicházejí v jejich domácích dějinách zejména v letech 1939–1942, 1948–1950, 1969–1970.
- 187** Bezprostředně po únoru 1948 vypracovaly státní orgány seznam periodik, jejichž import do republiky na příště nebyl povolen. Byly mezi nimi i dětské časopisy, např. disneyovský *Mickey Mouse* (Formánková /2007/, s. 17).
- 188** Tak musel např. Břetislav Mencák opustit redakci *Malého čtenáře* velmi brzy poté, co ji převzal, kvůli otištění (pro protektorátní úřady) závadného materiálu (Foglar /1990/, s. 42). Šlo zřejmě o upoutávku na román Ference Molnára *Chlapci z naší ulice* (později v češtině vycházející pod názvem *Chlapci z Pavelské ulice*), v níž se mj. charakterizuje jeden z hrdinů takto: „A nejmenší a nejslabší z nich, přehlížený a odstrkovaný hošík Němeček...“ (*Malý čtenář*, roč. 59, s. 192). Podobně se Karel Bureš snažil zachránit časopis *Vpřed* po únorových událostech roku 1948 okamžitým vstupem do KSČ, ani to však sloučení časopisu s *Junákem* nezabránilo. Rudolf Čechura musel opustit redakci *Vědy a techniky mládeži* po opakovaném udání z ideových prohrěšků (Fenc /nedatováno/, s. 8) apod.

vyhovujících textů, do obsahu začala pronikat výrazná míra autocenzury.¹⁸⁹ Zbylé a nově vzniklé časopisy se zapojily do vytváření obrazu nového světa, v němž vše ze Západu bylo špatné a válečné, vše z Východu dobré a mírové. Světa, kde je jednotlivec podřízen kolektivu a přítomnost budoucnosti.¹⁹⁰ Časopisy zveřejňovaly příběhy ubohých západních dětí, které musejí pracovat na továrníky a jsou stále hladové. Publikovaly „dětské rezoluce“ při politických procesech, zapojovaly se do kampaní za nábor nových hornických učňů v tzv. Lánské akci, i do sběru „amerického brouka“ mandelinky bramborové.¹⁹¹

Za hlavní znaky ideologizace obsahu periodik v období od roku 1948 do přibližně poloviny 50. let lze považovat: vymizení překladů z angloamerické a francouzské dětské četby, a naopak zvýšenou koncentraci překladů z jazyků slovanských, zejména z ruštiny, vymizení jakékoliv křesťanské tematiky a také klasických folklorních pohádek, odmítnutí jakékoliv formy „nadpřirozena“, publikaci tzv. „reálných pohádek“, v nichž hraje hlavní roli Lenin či Stalin, a oslavu specifických symbolů nové ideologie, např. hornické práce aj.¹⁹² Ideologie se i v tomto období promítala do osobních osudů redaktorů a autorů časopisů.¹⁹³

S dějinami ideologie v časopisech úzce souvisí i historie cenzury a tiskových zákonů. Cenzura na dětské časopisy dopadala kromě výjimečných krátkých období prakticky po celou dobu jejich existence, popisovanou v této studii.

DALŠÍ KONTEXTY

Kontextů, se kterými dětské časopisy interagují, které spoluvytvářejí a jimiž jsou spoluvytvářeny, je samozřejmě nepoměrně více.

Historii časopisů velmi ovlivňovaly dějiny obecné. Státní a společenské převrasy, změny režimů, vnitřní podmínky jednotlivých státních zřízení atd. výrazně proměňovaly strukturu periodik a podmínky jejich vycházení. Dě-

189 To je např. případ jednoho z posledních originálních dílů komiksu Rychlé šípy, který Jaroslav Foglar účelově umístil na stavbu mládeže a později se k němu odmítal hlásit. Komiks přes svou naprostou ideologickou závislost sloučení *Vpředu* s *Junákem* nezabránil, stejně jako obálka 30. čísla 3. ročníku *Vpředu* s motivem a sloganem „Sjednocení mládeže pod praporem SČM je splněním upřímného přání našich chlapců a děvčat“.

190 Formánková (2007), s. 18–20.

191 Tamtéž.

192 Viz Malenová (2006) na příkladu časopisu *Mateřídouška*.

193 Tak např. Karel Bureš a krátký čas i Jaroslav Foglar jako tvůrci časopisu *Vpřed* posléze začali spolupracovat se Státní bezpečností (viz Polák /2003/, zejm. s. 112). Velké množství redaktorů odcházelo z redakcí po roce 1968, jiní byli do redakcí naopak dosazováni. Řada autorů nesměla nikde, tedy ani v periodikách pro děti, publikovat. Např. Jiří Pištora byl po otištění ideově „závadných“ veršů v časopisu *Mateřídouška* v roce 1969 donucen odejít ze zaměstnání ve Svazu spisovatelů a vzápětí spáchal sebevraždu. Více viz <http://www.velkaepocha.sk/200706152776/Lapkove-Jiriho-Pistory-detska-rikanka-ktera-rozhnevala-komunisticky-rezim.html> (cit. 16. 6. 2009).

ské časopisy probíhající dějiny reflektovaly, často komentovaly a hledaly si k nim postoj. Jindy je jen zaznamenávaly a seznamovaly své publikum s fakty, která ze společenských proměn vyplývala.¹⁹⁴

S historií časopisů úzce souvisí dějiny ekonomické, historie rostoucích a klesajících nákladů, vztahů jednotlivých periodik k tiskovým koncernům a nakladatelským domům.

Zajímavý by byl i popis vztahu časopisů k dějinám dětských organizací a spolků. S historií periodik úzce souvisí dějiny mód a trendů.¹⁹⁵ Významným příspěvkem k dějinám časopisů by byl biografický popis života řady osobností, které se na jejich vydávání významně podílely, časopisy tu nabízejí v dějinách své existence nepřehlednou řadu velkých osobních příběhů svých tvůrců, ale vlastně i čtenářů. Dějiny časopisů souvisejí s historií náboženství, které řadu titulů a jejich tvůrců inspirovalo, i filozofie, z níž jejich existence obecně i v konkrétních případech vychází.

V neposlední řadě pak dětské časopisy významnou měrou zasahují dějiny budoucnosti – komunikují s dětmi, které budoucnost každé z minulých dob nakonec utvořily, a tím tuto budoucnost mohou více nebo méně ovlivnit. Vysledovat, jaké vzorce z dětských periodik se objevují později v tvorbě budoucnosti, když generace jejich čtenářů dospějí, je významný možný úkol jejich popisu.

V souvislosti s tím by bylo zajímavé zkoumat i „možné“ dějiny periodik nikdy nevzniklých, avšak plánovaných či zamýšlených, případně zaniklých krátce po počátku vycházení, neboť i ty by mohly pomoci při zkoumání intencí a společenských pohybů, z nichž existence časopisů vychází.¹⁹⁶

0.4 ZHODNOCENÍ DOSTUPNÉ SEKUNDÁRNÍ LITERATURY

Tato kniha využila velké množství dílčí sekundární literatury. Přístupovala k ní s vděčností, a zároveň kriticky. Hodnocení dětských časopisů v historii

¹⁹⁴ Tak časopis *Větrník* na konci roku 1968 vyzývá své čtenáře, aby se neprocházeli a netábořili v leších, v nichž se nacházejí jednotky zahraničních armád (viz *Větrník* /1968/1969/, č. 2, s. 34).

¹⁹⁵ Dětské publikum je náchylné podléhat módám a krátkodobým společensky, ekonomicky či esteticky motivovaným vlivům. Obsah dětských časopisů tyto tendence odráží a umožňuje vysledovat podobu a sílu těchto mód. Tak měla na počátku 20. století celá řada dětských časopisů na svých stránkách esperantské okénko. Později, ve 20.–40. letech rovněž filatelistický koutek. Časopisy první republiky často těžily z dobové oblíbenosti postavy Kašpárka, vycházely tak specializované *Kašpárkovy noviny* a další časopisy alespoň zaváděly kašpárkovské rubriky (např. i spolkové tituly jako *Sokolské jaro* apod.). Na počátku 60. let tyto časopisy reflektovaly dětský zájem o vesmír a kosmonautiku a na jejich sklonku se v nich velmi často objevovala tematika Dívokého západu díky popularitě nově natočené série filmů o indiánském náčelníku Vinnetouovi. *ABC mladých techniků a přírodovědců* tak díky zájmu o Vinnetoua muselo v polovině 60. let uměle a načerno navýšit náklad pro obrovský zájem čtenářů (viz Toman /2005/, s. 67).

¹⁹⁶ K podobnému přístupu blíže viz Ferguson (2001).

bylo vždy (stejně jako je v této studii) dobově a ideově podmíněné. Text je výsledkem kompilace sekundárních a studia primárních pramenů, přičemž zahrnutí výsledků dřívějších badatelů bylo jedním z úkolů, které si zadal. Nejdůležitější zdroje, které použil, se dají rozdělit do několika skupin:

MONOGRAFIE

Prvotním zdrojem faktů a hodnocení vývoje časopisů byly pro tuto studii dva dosud nepublikované texty. Jednak diplomová práce Markéty Fialové *Od prvních časopisů pro děti po internet*¹⁹⁷ a jednak materiálový souhrn Zdeňka Pírka *České časopisy pro děti a mládež*¹⁹⁸, který je v rukopise uložen v archivu Památníku národního písemnictví.¹⁹⁹

Oba texty poskytují základní vhled do dějin dětských časopisů u nás. Zdeňk Pírek navíc v závěru připojuje kartotéku nejvýznamnějších titulů. Práce Markéty Fialové je na diplomovou práci výtečná a obsažná, přesto jde však jen o základní nástin, založený převážně na shrnutí nejdostupnější literatury a opakující část jejich nepřesností (v datech, osobnostech atd.). Pírkův text je dosud nejobsažnějším pokusem o popis dějin dětských časopisů u nás. Ve své terminologii a částečně i v hodnocení časopisů je poplatný době svého vzniku, to mu však neubírá na informační nabitosti. Přesto se vzhledem k průkopnické roli, kterou jeho práce měla hrát, Pírek musel omezit na nejpodstatnější tituly. Řadu u úspěšných časopisů nejmenuje vůbec a jeho popis vývoje dětského časopisectví je víceméně technický, vynechávající řadu důležitých kontextů.

Obě popsané práce však představovaly nejvýznamnější zdroj dat i jejich klasifikace pro tento text, jejich role pro něj byla iniciační a pro dějiny dětských časopisů u nás průkopnická.

SLOVNÍKY A BIBLIOGRAFIE

Velkou roli při sestavování kartotéky časopisů sehrály slovníky a bibliografie.²⁰⁰ Obsáhlá a kvalitní hesla o některých nejvýznamnějších časopisech obsahuje *Lexikon české literatury*²⁰¹ a *Slovník českých literárních časopisů, sborníků a almanachů*²⁰². Největší počet titulů popisuje nevydaný slovník Česká

197 Fialová (2002).

198 Pírek (nedatováno).

199 Text Pírka připravoval k vydání pro nakladatelství Albatros, po roce 1989 však k vydání ani přes podstatné úpravy už nedošlo. Náš pokus vydat jej dnes alespoň na internetu ztroskotal na neshlasu dědiců autorských práv.

200 Roubík (1930), Roubík (1936), Příběh (2003), Kubíček a kol. (2004-a, 2004-b, 2006, 2007), Taurová (1985) aj.

201 *Lexikon české literatury* 1-4 (1985-2008).

202 Dokoupil (2002).

*literatura pro děti a mládež*²⁰³, jehož rukopis je uložen v archivu Ústavu české literatury a literární vědy FF UK. Autorem časopiseckých hesel je tu však Zdeněk Pírek a hesla kopírují obsah i strukturu z rukopisu jeho výše zmíněné nevydané knihy.

DĚJINY LITERATURY A DĚTSKÉ LITERATURY

Přehledy dějin literatury se dětské literatuře (a časopisectví zvláště) věnují obvykle jen okrajově. Příkladem tu mohou být např. Arne Novák a Jan V. Novák, jejichž *Přehledné dějiny literatury české*²⁰⁴ jsou ohledně dětských časopisů často zdrojem rychlých soudů a chybných dat. Situace se u obecných přehledů dějin literatury mění až ve 2. polovině 20. století. Nově vznikající akademické *Dějiny české literatury*²⁰⁵ a *Dějiny české literatury 1945–1989*²⁰⁶ se dětskou literaturou už zabývají podrobněji a jsou pramenem zajímavých postřehů i o časopisectví pro děti a mládež.

Specializované dějiny dětské literatury sice periodika popisují také spíše okrajově, nicméně slouží jako užitečný přehled základních titulů. Časopisům se už v první knižní práci, která u nás o dětské literatuře vyšla, věnuje František Hrnčíř.²⁰⁷ Přehledu časopisů dávají samostatné kapitoly jak *Dětská literatura česká*²⁰⁸ Otakara Pospíšila a V. F. Suka, tak *Kontury české literatury pro děti a mládež*²⁰⁹ O. Chaloupky a J. Voráčka. Václav Stejskal v knize *Moderní česká literatura pro děti*²¹⁰ časopisy téměř nezmiňuje. Nejnovější přehledové práce, zejména Svatavy Urbanové²¹¹, se jim také věnují spíše výjimečně.

ČASOPISECKÉ A DALŠÍ MATERIÁLY

Největší bohatství zdrojů k dějinám dětských periodik je v jednotlivých článcích a studiích, uveřejněných časopisecky, v odborných titulech věnujících se především dětské literatuře, ale i v časopisech pedagogických, literárních a historiografických. V možnostech této studie nebylo rešeršovat všechny takto vymezené tituly, hlavní stati a periodika se však pokusila zaznamenat.

Reflexe dětské literatury a dětských časopisů se objevuje v pedagogických titulech (*Komenský, Pedagogické rozhledy* aj.) a v časopisech specializovaných

203 Chaloupka a kol. (nedatováno).

204 Novák – Novák (1936).

205 U nich především čtvrtý díl, viz *Dějiny české literatury* IV (1995).

206 Janoušek a kol. (2007–2008).

207 Hrnčíř (1890-a). Hrnčíř se tu věnuje nejen časopisům českojazyčným, ale hodnotí např. i periodika ruská (s. 31–33).

208 Pospíšil – Suk (1924).

209 Chaloupka – Voráček (1984).

210 Stejskal (1962).

211 Např. Urbanová (2003).

na dětskou literaturu. Jejich prvním příkladem byly u nás Listy školské správy (1887–1888) jako příloha Andrlíkových *Literárních listů*²¹², udržely se však jen krátce. Významným oborovým časopisem se tak stal až *Úhor* (1913–1944)²¹³, za ním následovala *Štěpnice* (1946–1952)²¹⁴, *Zlatý máj* (1956–1997)²¹⁵ a *La-děni*²¹⁶.

Za nejvýznamnější ze zmíněných titulů pro reflexi dětských periodik považujeme *Úhor* a *Zlatý máj*. *Úhor* od počátku svého vycházení reflektoval nová čísla dětských časopisů. V posledních letech svého vydávání zavedl sledování divadla, rozhlasu a filmu pro mládež a usouvztažňoval je s dětskou literaturou. Na to později navázal *Zlatý máj*, který činil totéž. V 60. letech se stal *Zlatý máj* tribunou myšlení o dětské literatuře s evropským dosahem. Mapoval situaci dětské literatury v zahraničí dle jednotlivých zemí – včetně časopisů. Ve svém 9. (1965) a 10. (1966) ročníku uveřejňoval velkou mezinárodní anketu o stavu dětských časopisů u nás i v různých jiných zemích. Časopis otevíral diskuse, často posunující dobové vnímání dětské literatury a bořící její hranice.²¹⁷

V neposlední řadě byly pak zdrojem dat pro tuto knihu vzpomínkové texty, výběry z článků a monografie týkající se významných osobností časopisectví pro děti a mládež, obvykle pedagogů či spisovatelů dětské literatury.²¹⁸

REFLEXE DĚTSKÉ LITERATURY

Tato kniha využívá práce předchozích generací badatelů a historiků dětské literatury ve značné míře. Stejně jako je sama podmíněna dobou, v níž vzniká,²¹⁹ musí reflektovat a do recepce jednotlivých zdrojů zahrnout i jejich vlastní podmíněnost, nebo spíše podmíněnosti mnoha okolnostmi, v nichž

212 Více viz Chaloupka a kol. (nedatováno), s. 2096–2097.

213 O *Úhoru* blíže viz Stejskal (1962), s. 143–145, či též František Bulánek Dlouhán ve *Zlatém máji* (1970), s. 219–225.

214 Její nástupce, časopis *Literatura ve škole*, se už reflexi dětských časopisů příliš nevěnoval. Viz Chaloupka a kol. (nedatováno), s. 2123–2125. O *Štěpnici* viz Stejskal, s. 207–209.

215 Historii *Zlatého máje* se velmi dobře věnuje speciální číslo *Zlatý máj* (1991), č. 6.

216 Existence časopisů specializovaných na reflexi dětské literatury měla často nejen příznivce, ale i odpůrce. Tak za vznik časopisu *Zlatý máj* bojoval např. František Hrubín, proti jeho vzniku byla např. Marie Majerová, která se obávala, že vznikem samostatného časopisu pro dětskou literaturu dojde v médiích k definitivnímu oddělení této literatury i její reflexe od literatury „dospělé“ (25 *ZM* /1982/, s. 94).

217 Takto na jeho stránkách proběhly debaty o braku, o Jaroslavu Foglarovi, Karlu Mayovi a jejich dílech, ohlasy starších teoretických sporů o pohádku a po roce 1989 i debaty o vlastní roli časopisu v dějinách dětské literatury, např. v normalizačním období po roce 1969.

218 Viz např. Hrubín (1976) či Rýdl (2009).

219 Současná literární věda, historie a historie obecně „... se nachází mezi dvěma krajními póly: postmoderní hravost a ambivalentnost ji odkazují do sféry její vlastní ‚virtuální reality‘ konjunkturní metodologie sociálních věd ji naopak nutí vystupovat ze sebe, vzdávat se svých výlučností i smyslu své existence a sloužit jen jako materiálový podklad“ (Pospíšil /1998/, s. 2).

vznikaly. Čtení sekundární literatury na těchto stránkách se pokouší být kritické. Zároveň se však snaží zdroje a jejich názory nepomíjet z ideových důvodů, neboť i ideologicky podmíněná reflexe zůstává reflexí, a často navíc ovlivňuje a spolutvoří horizonty, k nimž se vztahují časopisy, jejich tvůrci i publikum.²²⁰

Kniha vznikla v oborovém kontextu mediálních studií, její východiska se tedy částečně liší od východisek historiků dětské literatury. Přesto se tato východiska vzájemně nepopírají, naopak mohou symbioticky koexistovat ve vzájemném inspirujícím dialogu.

Reflexe dětské literatury má u nás dlouhou tradici, sahající do druhé poloviny 19. století. Jednotlivé etapy jejího vývoje dobře dokumentují přehledy, ale zejména antologie myšlení o dětské literatuře v daném období.²²¹

Hana Šmahelová rozeznává tři základní pohledy na dětskou literaturu, které se v reflexi této literatury vždy mísí: a) pohled didaktický, hodnotící výchovné a vzdělávací působení této literatury; b) pohled psychologický, zaměřující se na vhodnost dětské literatury pro dětského čtenáře z hlediska jeho zralosti; c) pohled autonomně umělecký, ohledávající estetickou hodnotu uměleckého díla.²²² Všechna tři hlediska jsou v hodnocení dětské literatury obvykle přítomna, jen se mění jejich vzájemné vztahy a postavení. Toto rozlišení nástrojů pro reflexi dětské literatury je inspirativní i pro naše dějiny časopisů. Ideová východiska jejich tvůrců, ať už reflektovaná či nereflektovaná, stojí v pozadí tvorby periodik, a rovněž jsou tam, podobně jako v reflexi výsledku, přítomna vždy všechna najednou, jen v různé míře a stupních dominance.

V souvislosti s tím můžeme první období periodizace dějin dětských časopisů, kterou tato studie používá, vnímat jako to, v němž byla dominantní hodnotou dětské literatury její didaktičnost, druhé a třetí období jako převážně autonomně estetické a čtvrté a páté období jako čas přiblížení časopisů psychologii a zralosti čtenářů ve stupni, který je ojedinělý i ve světovém kontextu.

Reflexe dětské literatury se však od počátku zaměřovala mnohem více na knihy než na časopisy. Tato situace byla a je svým způsobem paradoxní:

220 Na řadě míst tato studie používá a cituje tendenční předlistopadovou literaturu (např. práce Jaroslava Voráčka, Otakara Chaloupky atd.). V daném tématu ji jednoduše nelze paušálně odmítat či ignorovat, neboť je v ní provedeno obrovské množství heuristické práce, skryta spousta dat i užitečných postřehů. Je si však třeba uvědomovat její ideologická východiska. Práci badatelů a oficiálních institucí čtyř desetiletí před rokem 1989 považujeme za součást dějin naší historické reflexe.

221 Viz Šmahelová (1999) či Siegllová – Zapletal (1982). Obecným, třebaže ideologicky podmíněným přehledem vývoje českého myšlení o dětské literatuře jako celku je Voráček (1982-a). Kompaktní shrnutí dějin českého myšlení o literatuře pro děti a mládež viz Čeňková (2002-a), případně Voráček (1987), s. 28–32, 47–49, a Čeňková a kol. (2006), s. 18–20.

222 Šmahelová (1998), s. 5–6.

„A přece jeden z nich má náklad 120 tisíc výtisků, jiný 300 tisíc a jiný ještě víc. To jsou čtrnáctideníky a měsíčníky. Dětské knihy vycházejí v nákladu 5–10 tisíc. Píší se o nich – a právem – recenze, kritiky, rozbory. Časopisy, které mohou mít a mají daleko větší vliv, dlí patrně podle přesvědčení většiny ne zrovna přímých jejich účastníků někde na Vystrkově, kam se netřeba namáhat. Jejich redakce jsou patrně obsazeny dokonalými lidmi, kteří nepotřebují ani trochu kritiky nebo alespoň kritické spolupráce.“²²³ Hodnocení role časopisů, vyskytlo-li se už, přitom nebylo v teorii dětské literatury vždy jednoznačně kladné. Proti časopisům jako celku se vyslovuje např. A. Rambousek v referátu pro Dědictví Komenského roku 1906: „Přímo škodlivý je způsob čtení, k němuž časopis již svým uspořádáním svádí. Dítě miluje např. vypravování dějepisní. Zahloubá se do svého Aloise Dostála, ale zrovna v nejlepším je historie přerušena. Pokračování příště! Ale po druhé – hlad je na 20 stran a zase jen pár hubených sloupců – a tak třeba celým ročníkem. A toto rozdělení četby nebývá účelné, nýbrž náhodné, zrovna jako v románových přílohách novin. Již po druhé nechte se s touž pozorností, přelítne se jen děj – však se ještě jednou vrátíme, až bude povídka celá! – ale po mých zkušenostech zřídka kdy dojde k novému čtení v naší rozptýlené době, jejíž vlivy tolik se jeví zejména na dětech velkoměstských. Ještě hůře pochodí ostatní články v časopise, nejhůř asi ty, poučné. Přehlédnou se obrázky, tu ona řádka upoutá a dost. Není to systematická příprava k povrchnímu čtení, zlu, které vybuchelo v ony desetitisíce čtenářů sensačních románů, jež činí člověka nezpůsobilým k četbě hlubších knih, ano i vážných listů politických a odborných?

Připusťme, že dítě je tak svědomité a čte všechno, jak v listě za sebou běží a leží: Heydukovu básničku, starověkou pověst, vypravování u kamen, básničku od Ter. Mellanové, povídku o dráteníčkovi, básničku o mravenci od J. Nečasa, povídku, aforismy, úvahu o kapalném vzduchu, úvahu o zdraví, o právech a povinnostech občanů, drobnosti z celého světa atd. (ukázka obsahu jediného čísla!). Lze myslet, že si na den uloží jedinou partii? A kdyby: než dojde nové číslo, staré dojmy vyprchaly, nemá-li ujít souvislost, bude čísti staré znovu a nové s ním spojí? A tak nezbytně obě se navzájem ruší. Není klidu, myšlenkový proud nevalí se jediným směrem, jako tomu při čtení knihy, která pozornost soustřeďuje a udržuje. Výchovný význam však má toliko silný, hluboký, trvalý zájem na velikém, ušlechtilém a krásném, jež tu chvíli všecku duši naplňuje. Obdobou k charakterisovanému tu způsobu čtení časopisů je naše obyčejné vyučování školské se svými osnovami, rozvrhy a předpisy, při čemž často – zvláště kde vyučuje učitelů několik – křížují se různé zájmy a rodí se zrovna momenty protichůdné, že přese všechno úsilí o předepsanou koncentraci cítíme, jak chybí jednotící idea, a že k pravé duševní práci se nedostáváme.

Bez časopisu (mám na mysli časopis zábavný v běžném slova smyslu) dítě se může dobře obejít. Pokud má potřebu a pokdy čísti, dostačí mu plně kniha...“²²⁴

Hodnocení časopisů bylo velmi často dobově podmíněné.²²⁵ Zatímco některé tituly procházejí všemi popisy dějin víceméně s totožným hodnocením²²⁶, u jiných se popis jejich kvality a role v průběhu doby radikálně proměňuje²²⁷. Reflexe, ať už individuální, či institucionalizovaná²²⁸, však zároveň ustavovala základní rámce přemýšlení o časopisech, dávala jim úkoly a často výrazně ovlivňovala jejich podobu²²⁹.

V reflexi dětských periodik se po celou dobu její existence opakují charakteristické motivy a myšlenkové figury:

- Od počátků až dodnes motiv nedostatečnosti a nekvality časopisecké produkce pro děti.²³⁰

224 Rambousek (1906), s. 149.

225 Stejně jako hodnocení celé dětské literatury. Dobovou podmíněnost kritického myšlení o literatuře trefně dokumentuje např. Jaroslav Toman srovnáváním seznamů „klasického dědictví“ literatury pro děti a mládež vzniklých v minulosti od roku 1895 do poloviny 50. let 20. století s knihami, které v dětské literatuře skutečně zůstávají v centru čtenářského zájmu. Toman (1999).

226 Ani zde přitom nemusí jít o hodnocení „objektivní“ a věcně nediskutabilní. Např. v případě konfesijních dětských periodik ze druhé a třetí etapy dějin dětských časopisů jde v teorii a historii všech dob takřka o jednohlasné odsouzení, jemuž obsah časopisů nemusí odpovídat, jak dokazuje i častá čtenářská oblíbenost těchto titulů. Kritika se vždy může mýlit či se se skutečným smyslem kritizovaného naprosto mýjet.

227 Naprosto odlišný je např. výklad komunistického dětského časopisu *Kohoutek*. Zatímco Pospíšil a Suk (s. 279) časopis představují jako nenávistný: „Je vydáván (...) nikoliv proto, aby působil na mravní výchovu a vzdělání těchto dětí, ale aby v jejich duších zaséval nenávisť k vrstvám lépe situovaným. Není to pokrok, není to pravda a dobro, nýbrž jed, který tu vniká do nezkažených srdcí dětských, jichž jest jen litovati.“ Dějiny dětské literatury z dob socialismu tento výklad samozřejmě výrazně korigují. Např. Oldřich Kryštofek (Kryštofek /1961/) časopis adoruje jako první skutečně socialistický list u nás. Podobně se liší např. dobové (viz např. Puchýř /1951/) hodnocení *Vpředu* a jeho přechodu k titulům *Junáci*, *vpřed!* a *Vpřed, pionýři* a dnešní hodnocení tohoto pohybu v naší knize. Pro další příklady toho, jak odlišně byly hodnoceny dětské časopisy např. za normalizace, viz Siegllová (1985), s. 12–15.

228 Kritice dětských časopisů a pokusům o jejich ovlivnění se často věnovaly i společenské, pedagogické či literární instituce. Vedle stran a státu to byly organizace jako Dědictví Komenského, Kruh přátel dětské knihy, Česká sekce IBBY, Společnost přátel literatury pro mládež atd.

229 Zajímavým příkladem, jak reflexe ovlivňovala obsah dětských časopisů, jsou např. téměř celé 20. století probíhající teoretické boje o (umělou i tradiční) pohádku. Snahy bojovat proti pohádkám jako škodlivé dětské četbě se vyskytly už v *Úhoru* roku 1916, dále zejména ve 30. letech. Vyvrcholily knihou *Boj o pohádku* Jaroslava Freye z roku 1942, pokračovaly však i po roce 1948 (viz Stejskal /1962/, s. 318–319). Všechny tyto polemiky se odrazily v obsahu dobových dětských časopisů, jejichž redaktoři a autoři byli často účastníky konfliktu, a to na různých stranách.

230 Za protektorátu se v hodnocení křesťanských dětských časopisů uchyluje Rudolf Hrdlička např. k tomuto obecnému tvrzení: „Právě v nedostatku opravdových tvůrčích osobností (zjev v dětském časopisectví téměř obecný) spočívá nízká úroveň beletrie v nábožensko-tendenčních časopisech v přítomnosti“ (Hrdlička /1941/, s. 156). Na přelomu 50. a 60. let 20. století píše pro *Zlatý máj* Jan Brzechwa: „Dětské časopisy se rojí veršičky, v nichž se absolutně nic neděje, které jsou si podobny jako vejce vejci, psány jsou zpravidla ve čtyřveršových strofách, z poloviny je-

- Souvisejícím motivem je zdůrazňování nedocenenosti dětské literatury v kontextu literatury ostatní.²³¹
- Jako další můžeme jmenovat motiv překonání předchozího vývoje a odstříhnutí se od něj, snahu vymezit se vůči starší časopisecké tradici. Ve všech obdobích reflexe dětské literatury se pravidelně objevuje touha odstříhnout nová periodika od celého předchozího vývoje a zhodnotit je jako kvalitativně zcela nový druh časopisů pro děti. Inzerát časopisu *Mateřídouška* z kritické revue literatury pro mládež *Štěpnice* v roce 1946 tvrdí: „Dětská četba, i časopisecká, byla téměř vždy doménou anonymních pisálků, jejichž heslem bylo: snadná práce, čili nevкус oblékaný do okatých a trapných mravoučných tendencí. Jak má vypadat dobrý dětský časopis, ukazuje obsahem i úpravou sedm dosud vyšlých čísel MATEŘÍDOUŠKY...“²³²

V kontrastu ke všem těmto figurám považujeme dětské časopisy za doklad ve svém souhrnu kvalitní a obdivuhodné tradice, ovlivňující velkou měrou generace čtenářů a vykazující kontinuální, na sebe navazující a (v rámci sledovaného období) vzestupný kvalitativní vývoj.

0.5 METODA PRÁCE S MATERIÁLEM

Nejdůležitějším záměrem této studie je vzhledem k dosavadní nedostupnosti takového souhrnu²³³ poskytnout co nejobsažnější a nejkompletnější přehled česky psaných dětských časopisů. Periodizace, klasifikace a hodnocení titulů je zde spíše nadstavbou a nabídkou pro další pokusy na částečně shromážděném materiálu. Studie se pokouší být svého druhu materiálovou základnou k dalším možným interpretacím bohaté a inspirativní historie dětských časopisů, stejně jako k hlubšímu proniknutí do jejich dějin zkoumáním podmínek jejich produkce (např. vydavatelských, společenských, osobních), recepce (např. nákladů, předplatitelských systémů, ohlasů), obsahu atd.

nom rýmované, a to ještě zpravidla špatně a nedbale. Chtělo by se zvolat slovy Šchedrinovými: „Prokleta buď ta husa, která poskytla svá pera k napsání takových výtvorů“ (Brzechwa /1959/, s. 304–305).

231 Ve vzpomínce na profesora V. F. Suka nazývá Otakar Pospíšil dětskou literaturu „ubohou literární Popelkou“ (Pospíšil /1943/, s. 129). Sám V. F. Suk v recenzi *Ottova Slovníčku literárního* píše téměř samozřejmě: „Je vidět z toho, že přece jen také G. Pallasovi, jako Arne Novákovi, jest literatura pro mládež věcí podružnou“ (Suk /1922/, s. 147).

232 *Štěpnice* (1946/1947), č. 5–6, třetí, nečíslovaná strana obálky. „Zrozením *Mateřídoušky* dostala se časopisecká tvorba pro malé čtenáře (a posluchače, neboť i s nimi je tu třeba počítat) na základnu vyšší a namnoze i odlišnou ideovou a uměleckou úroveň (...) Vzpomeňme si ze svého dětství na *Srdíčko* nebo na *Puntu*, jak hanebnou kresebnou i literární, čistě provýdělečnou měly úroveň“ (Slabý /1960/, s. 523).

233 Přes neocenitelný a významný přínos dílčích studií zmíněných výše.

Text vychází ze dvou základních receptivních postupů: ze zkoumání a shrnutí dosud existující literatury k tématu a ze studia a interpretace samotných pramenných titulů. Toto zkoumání ani v jednom případě, zvláště však u časopisů samých, nemohlo být vzhledem k objemu této materiálové základny vyčerpávající, řada objevů v obsahu historických časopisů ještě čeká na odkrytí.

Tato kniha přijímá vzhledem ke svému pokusu popsat dějiny časopisů za své základní členění časovou osu, rastrem přijatým pro strukturaci jejího materiálu je pro ni chronologie. Ostatní členění používá jako pomocná.

Pokoušíme se popsat dějiny dětských periodik jako svébytný proces s vlastními zákonitostmi, vyplývajícími z podstaty zkoumaného materiálu. Při vědomí všech souvislostí vývoje dějin časopisů pro děti se soustředujeme na rysy vlastní především jim a na základě především jejich proměn své téma popisujeme. Dějiny zkoumaného materiálu jsou součástí mnoha kontextů. Periodizace dle rysů vlastních především tomuto materiálu je jen jednou z periodizačních křivek a vln, jejichž harmonie, překrývání, posilování, a naopak střety tvoří mnohohlasou symfonii, k níž můžeme metaforicky přirovnat dějiny jako takové i dílčí dějiny čehokoliv jako jejich součást.

Pětídílná periodizace, již tato studie používá,²³⁴ neodpovídá klasické představě „periodizace akcelerující“ od delších vývojových období s pomalým postupem změn ke zrychlujícím se periodám se stále se zkracujícími intervaly mezi důležitými zlomy.²³⁵ Dějiny dětských časopisů rozčleňujeme do pěti období o nestejně a nepravidelně se měnící délce (cca 20 let, 40 let, 20 let, 13 let a 40 let). Věříme, že tato struktura účelně popisuje imanentní členění popisované historie podle jí vlastních zákonitostí, pohybů a zlomů. Tato periodizace ne vždy akcentuje dějinné zvraty dějin politických (vznik či zánik státu, války, převraty), dějin hospodářských (hospodářské krize, poválečné obnovy) ani jiných (např. dějin školství), byť všechny tyto dějiny s dějinami časopisů úzce souvisejí a ovlivňují je. Historii dětských časopisů se studie pokouší popsat jako děj s vlastní dějinnou logikou.

Z tohoto popisu vyplývá několik překvapivých závěrů. Především ten, že za vrchol dějin českých dětských periodik (paradoxně stejně jako za jejich nejhlubší pád) studie ve zvláštní, byť vzájemně související kontradikci k dějinám státním a národním považuje období let 1935–1948.

Epochy, naznačené tímto rozčleněním, v žádném případě nejsou pevnými škatulkami, do nichž patří všechny zahrnuté tituly a které souhrnně popisují všechny jejich rysy. Jejich popis je založen jen na zdůraznění základních zákonitostí, určujících dané období. Podobně jako po příchodu televize

²³⁴ První období: 50.–70. léta 19. století. Druhé období: 80. léta 19. století až rok 1914. Třetí období: 1915–1935. Čtvrté období: 1935–1948. Páté období: 1948–1989.

²³⁵ Viz Švec (2009), s. 151–155.

nepřestala promítat kina a v období internetu pravděpodobně nepřestane vysílat televize, i v každém z nastupujících období vývoje dětských časopisů přežívají periodika, jejichž podoba a obsah vycházejí z rysů vlastních období předchozím. Dětské časopisy (po jednom i ve svém souhrnu) vždy plnily řadu různých funkcí najednou.²³⁶

Tato studie je svým způsobem velmi ambiciózním pokusem o popis dílčí oblasti dějin médií v širokém časovém horizontu. Svému cíli jistě nemohla dostat dokonale, její čtenář bezpochyby narazí na doklady jejích omezení časových, materiálových, a zejména autorských. Snad předložený výsledek všechny tyto oprávněné výhrady ospravedlní alespoň částečně.

236 Např. funkce výchovná a pedagogická, jeví se v prvním a částečně druhém období dějin dětských časopisů jako pro jejich obsah nejzásadnější, z nich nikdy nevymizela, byť nadále obvykle nebyla funkcí převládající. Podobně záměr čtenáře bavit, charakteristický zejména pro časopisy od druhého a třetího vyznačeného období dále, byl v zárodcích přítomen už v obsahu nejranějších titulů. Periodizace zdůrazňuje jen jejich vzájemný poměr a převládající rys obsahu, funkce a intence podavatelů časopisů v daném období.

PŘEHLED DĚJIN DĚTSKÝCH ČASOPISŮ I. ČÁST

ÚVOD

Následující kapitoly se zabývají základními rysy vývoje domácích dětských časopisů v pěti obdobích jejich dějin. Počet a hranice těchto pěti období vplynuly přirozeně ze studia časopisů i jejich reflexe. Každá z popsaných fází se vyznačuje specifičností vůči ostatním především v charakteristickém obsahu, ale i v produkci a dalších okolnostech vycházení. Hranice jednotlivých období představují kontinuální přechody v chápání a funkcích časopisů, stejně jako ve způsobech jejich pojmání světa. Zvolená periodizace, jakkoliv v žádném případě není jediná možná, by měla umožnit co nejúčelnější pochopení proměn „paradigmat“ vycházení a základních obsahových, motivických a strukturálních vzorců, které dětská periodika naplňovala.

Pět kapitol popisujících pět etap dějin časopisů pojmenovává a zdůrazňuje nejcharakterističtější rysy vysledované v rámci této studie na materiálu v daných obdobích. To ovšem neznamená, že by šlo o rysy jednoznačně platné či omezující se pouze na tato období. Řada charakteristik popsaných jako typické pro konkrétní etapu má své kořeny ve fázích předchozích (jako např. státní propaganda, pronikající do obsahu dětských časopisů nikoliv až na konci 30. let 20. století, ale prakticky od počátku jejich vycházení). Jiné rysy doby (např. nadšenečtí pedagogové, pokoušející se o vlastní periodikum) přetrvávají dlouho po časech, v nichž jsou popsány jako typické. Téměř každý z trendů připsaných konkrétnímu období dějin je vysledovatelný i v ostatních, ne-li dokonce všech pěti popisovaných fázích historie časopisů, jen s různou intenzitou, silou a mocí působit na celkový obraz krajiny dětských periodik u nás.

Plastičtější obraz a představu dějin časopisů pro děti, naznačených v následujících kapitolách, je možné získat dynamickou interpretací. Čtením, které bude interpretovat jednotlivé popsané rysy vývoje jako sice dominantní a nesoucí vývoj periodik vpřed právě v období, kde na ně text klade důraz, přítomné však i ve všech obdobích ostatních. Interpretace schopná prolnout do sebe vzájemně popisy jednotlivých období, uvažovat o existenci popsaných trendů (komercializace časopisů, ustavování národního vědomí atp.) v různých obdobích se přiblíží podstatě a smyslu dějin předkládaného materiálu. Tyto dějiny tvoří jak lineárně jdoucí vývojovou řadu, tak v kruhu se opakující snahu o výchovu a socializaci dětí stále stejného věku k podobným cílům a do národního společenství pracujících s vědomím vlastní kontinuity.

1 DĚTSKÝ ČASOPIS JAKO ŠKOLNÍ POMŮCKA – 50. AŽ 70. LÉTA 19. STOLETÍ

TITULY¹

PŘEDCHŮDCI

Bibliotéka mládeže (1828–1832, 1843–1846)

Poučný zábavník pro milou českou mládež (1849, 1853)

ČASOPISY

Včelka (1850–1856)

Zlaté klasy (1853–1856)

Štěpnice (1855–1889)

Klásky (2. roč. pod názvem *Balzamíny*, 1857–1858)

Komenský (1865–1866)

Budečská zahrada (1869–1889)

Naší mládeži (1873–1892)

Přítel dítek (1874–1926)

Historie českojazyčných časopisů pro děti a mládež se začíná psát na počátku 50. let 19. století – v období, které je pro národní vlastenecké společenství jedním z nejsložitějších v historii. Politický život národa, v dobách předbřeznových pomalu se probouzející, je paralyzován, politický tisk po bouřlivém rozvoji z let 1848–1849 umlčen. „Státní reglementace tisku, která vedle cenzury a přímých zákazů publikace zahrnovala systém kaucí, koncesí, zdanění inzerce, zákaz volné kolportáže, kolkovné a omezení distribuce novin, se stala jedním z důležitých strukturotvorných prvků rakouského, a v jeho rámci i německého a českého tisku vydávaného v Čechách.“²

Těžiště národních snah se přesouvá od státními úřady přísně regulované a sledované politicko-společenské debaty k vědě a k odborným diskusím (a také k periodikům humoristickým a zábavním). Rozvíjí se odborný tisk,

1 Časopisy jsou v úvodu každé kapitoly řazeny chronologicky, dle počátku a let vydávání.

2 Kubíček a kol. (2004-b), s. 55–56. Blíže o státní regulaci tisku v 50. letech 19. století viz např. Roubík (1930), s. 45–56.

včetně tisku pedagogického. Právě do něj patří i první dětské časopisy, vydávané a obsahově naplňované pedagogy a kněžími pro potřeby českojazyčných škol a mimoškolní výchovy.

Po pádu režimu ministra Bacha se postupně uvolňuje i regulace tisku.³ Vznikají další a další časopisecké tituly pro děti, sloužící především jako alternativní pedagogická pomůcka učitelům. Periodika pro děti začínají díky své dostupnosti hrát významnou osvětovou, pedagogickou a národněuvědomovací roli, podmíněnou samozřejmě okolnostmi svého vycházení a možnostmi svých vydavatelů.⁴

1.1 STRUČNÝ PŘEHLED VÝVOJE

1.1.1 MATERIÁLY PRO DĚTI V ČASOPISECH PRO DOSPĚLÉ

Dříve než časopisy, jejichž obsah byl zcela či převážně určen dětskému publiku, věnovala nejmladším čtenářům občasnou, později pak pravidelnou pozornost obrozenecká periodika pro dospělé.

Beletristické materiály určené dětem, ať už původní, či překladové, se z buditeckých časopisů a tiskovin časopisům blízkých objevovaly např. v *Měsíčním spisu k poučení a obveselení obecného lidu* Františka Jana Tomsy (1787), v *Hlasateli českém* Jana Nejedlého (1806, 1807, 1808 a 1818)⁵ či v nepravidelně vycházejících *Rozmanitostech* (1816–1822) a dalších lidových časopisech redigovaných či z německých předloh přebíraných Janem Hýblem (*Český lidomil* /1810–1811/, *Hyllos* /1820–1821/ či *Jindy a nyní* /1828–1832/). Beletristické, lidová vyprávění obsahující sborníky *Povídatel* (ve třech svazcích 1815–1817)⁶, *Kratochvilník* (ve dvou svazcích 1819–1820) či *Kratochvilná včelíčka* (1827) obrozeneckého kněze Matěje Josefa Sychry sloužily stejně jako budoucí první dětské časopisy učitelům jako alternativní rozšíření čítanek. Ony a také časopis

3 Postupnou liberalizací tiskového práva je tisk v letech 1859–1899 zákonnými nařízeními postupně vyňat z pravomoci policejních úřadů, ruší se systém výstrah a koncesí i suspenze listů, zavádějí se tiskové porotní soudy, ruší inzertní daň, kauce a konečně i novinový kolek.

4 „Časopisy pro děti byly (...) namnoze jedinými, a to finančně přístupnými zprostředkovateli beletrie. Jejich obsah, ideové a výchovné zaměření a jejich kvalita byly závislé na podmínkách vydavatelských institucí, na škole a církvi, na dobročinných spolcích a akcích, a zprvu se jen pramálo dotýkaly otázek literárních“ (Chaloupka – Voráček /1984/, s. 24).

5 Zde byli autory pohádek, bajek, anekdot, populárně-naučné a didaktické prózy a poezie např. hlavní redaktor Jan Nejedlý, dále Vojtěch Nejedlý, Vincenc Zahradník, Ignác Schiessler, Aleš Pařízek, František Jan Tomsa, Josef Jungmann, Josef Rautenkranc či Josef Linda. Didaktické a beletristické materiály se hojně překládaly. Časopis otiskl hned v prvním ročníku mimo jiné známé Jungmannovo *Dvojí pojednání o jazyku českém*. Blíže o časopisu viz např. Peřina – Miller – Kvapil – Millerová (2005), s. 3–4.

6 Celým názvem *Povídatel aneb Sběrka rozmanitých pamětihodných příběhů, povídalek, důvtipných nápadů a průpovědí k poučení a obveselení*.

Přítel mládeže (1823–1835 a 1838–1848, od roku 1839 s titulem *Časopis pro československé národní školy*) Josefa Liboslava Zieglera⁷ se už k mládeži obracely pravidelně a programově.

Čtvrtletník *Přítel mládeže* s podtitulem *Zásoba spisů ku prospěchu a potěšení učitelů a vychovatelů duchovních i světských* byl naším prvním časopisem pedagogickým. Přispíval do něj svými výchovnými básněmi a mravoučnou prózou i průkopník literatury pro děti a mládež Josef Chmela, na časopisu spolupracoval Josef Jungmann a řada dalších obrozenců jeho generace.

Přítele mládeže nahradil *Posel z Budče* (1848–1851) se stejným zaměřením. Po jeho zákazu se jej pokusila nahradit *Škola* (1852–1854), již vydával katecheta Josef Havelec. Na ni s větším úspěchem navázala po Havelcově smrti *Škola a život* (1855–1889) Františka Josefa Řezáče. Jako další pedagogický časopis můžeme jmenovat katolicky orientovaného *Školníka* (1852–1878). Vedle českých pedagogických časopisů na domácí učitelskou veřejnost působily časopisy a ročenky německé.⁸

1.1.2 PŘEDCHŮDCI A PRVNÍ ČASOPISY PRO DĚTI

Právě pedagogicky zaměřené časopisy postupně začaly umísťovat materiály určené školní mládeži do zvláštních rubrik, a posléze dokonce příloh, které tvořily mezistupeň k existenci samostatných časopisů. Bohatá tradice dětských příloh či rubrik nebyla ukončena ani později a tvořila dětským periodikům doplněk i konkurenci.⁹

Podobným mezistupněm jako dětem určené přílohy pedagogických listů byly zvláštní knižnice spisů pro mládež, v nichž vycházely desítky samostatných titulů. Jako časopisu nejpodobnější lze jmenovat *Zahradu budečskou* (1850–1859) bratří Bačkorů¹⁰, na niž v 60. letech navázal úspěšný časopis *Budečská zahrada*.

Z dalších knižnic lze jmenovat např. *Zábavy pro mládež* J. Pospíšila (1857–1899), v nichž vyšlo celkově 185 svazků, *Dědictví maličkých*, založené roku 1860 a vycházející až do první republiky, či *Besedy mládeže* (1868–1914).¹¹ Vycházely také roční almanachy, např. v Písku *Zlaté lístky* a *Zlaté klasy* (oba od roku

7 Ziegler vydal rovněž podobně zaměřený dvoudílný sborník *Věrný raditel rodičů, dítek a učitelů* (1824).

8 Např. pedagogická ročenka *Schullehrer-Kalender* či na ni navazující *Jahrbuch für Lehrer, Eltern und Erzieher* Ignáce Jaksche. Více viz např. Peřina – Miller – Kvapil – Millerová (2005), s. 10.

9 Viz Příloha č. 1.

10 Vycházela jako „neperiodický časopis“ (Roubík /1930/, s. 179) nejprve u nakladatele B. Stýbla, později ji vydával Štěpán Bačkora sám. Knižnice měla tematické autorské svazečky, nazvané např. *Malý kejklíč (různé hračky pro děti)*, *Noční rozmlouvání pejska Štěka a kočičky Míčky Macíkovy*, *Popsání nebes (astrologie pro mládež)*, *Zpěvník pro mládež* či *Povídky otce Jaromíra (vypravování ze starověku)*.

11 Do vydání Pospíšilovy a Sukovy knihy *Dětská literatura česká* v roce 1924 napočítali její autoři podobných dětských knižnic a edic 240. Pospíšil – Suk (1924), s. 139.

1863), první určený mladším, druhý starším dívkám. Podobně jako přílohy i dětské knihovny a edice pokračují ve své tradici dodnes. Některé byly a jsou časopisům velmi blízko např. svou periodicitou či přidaným obsahem, který je možné nazvat časopiseckým.¹²

První snahy vydávat dětský časopis nezaznamenaly dlouhodobější úspěch. Josef Jungmann zmiňuje v šestém dílu své *Historie literatury české* mj. *Noviny pro děti s obrázky a výklady v šesti řečích*, které měly vycházet roku 1808 ve Vídni.¹³ U tohoto tisku však šlo spíše o obrázkovou knihu, a nikoliv o periodikum.¹⁴ V letech 1828–1832 a 1843–1846 vyšlo celkově deset drobných svazků *Bibliotéky mládeže*, vydávané částečně z překladů a částečně z původní tvorby Josefem Věnceslavem Vlasákem u J. Pospíšila. Roku 1849 (a ještě jednou roku 1853) se pedagog Vojtěch Vlastimil Janota pokusil vydávat tisk podobného druhu s názvem *Poučný zábavník pro milou českou mládež*.¹⁵ Zůstalo však jen u pokusu, který se nepodařilo udržet.

Za první skutečný dětský časopis u nás považujeme (podobně jako starší práce¹⁶) *Včelku*, vydávanou v letech 1850–1856 humpoleckým učitelem Janem Sluníčkem.¹⁷ *Včelka* jako první vykazovala všechny znaky časopisu, pravidelnou periodicitu, pestrý obsah, jednotnou grafickou úpravu, nezávislost na jiném titulu atd.¹⁸ *Včelka* svou kvalitou nadlouho ustavila vzor dětského časopisu u nás.

1.1.3 NÁSTUPCI VČELKY V 50. LETECH. ŠTĚPNICE

Sluníčkův příklad inspiroval další pedagogy.¹⁹ Středoškolský učitel Jan Václav Rozum²⁰ začal v říjnu 1853 vydávat týdeník *Zlaté klasy* (1853–1856), jehož obsah se stal brzy součástí oficiálních školních čítanek.

12 Viz s. 24, Periodicita (kalendáře, almanachy, neperiodické časopisy), a s. 26, Pestrost obsahu (knihovny, dětské knižní řady).

13 Jungmann (1849), s. 465.

14 Srov. Soukup (1924), s. 154.

15 Šlo zatím spíše o almanachy než o dětské časopisy v pravém slova smyslu. Viz Chaloupka a kol. (nedatováno), s. 50.

16 Novák – Novák (1936), Pospíšil – Suk (1924), Pírek (nedatováno), Chaloupka – Voráček (1984) aj.

17 Tománková (2008), s. 7, uvádí jako první dětské periodikum u nás *Pravého vychovatele dítek*, vycházejícího ve Slezsku v letech 1849–1850. Vzhledem k nedoloženosti a v autorčině textu zmíněné nedostupnosti tohoto periodika a k dalším nepřesnostem v její práci však je možné předpokládat, že zde došlo k záměně za jeden z časopisů pedagogických, určených dospělým pedagogům, a nikoliv dětem.

18 Viz oddíl o.2 Vymezení materiálu.

19 Jak uvádí Josef Polák (Polák /1987/, s. 38–39), nebyl v 60. letech 19. století nad literaturou pro děti dohled státních úřadů tak pevný jako nad literaturou a časopisy pro dospělé. Vedle prakticky jediného beletristického časopisu pro dospělé – *Lumíra* – tak vychází hned několik časopisů pro děti a mládež.

20 Vedle své praxe pedagogické rovněž překladatel, jazykovec, folklorista, editor, spoluzakladatel pedagogické *Školy a života* a vydavatel staročeských památek.

Táborský a humpolecký učitel a spisovatel Josef V. Nikolau se pokusil vydávat pravidelnou sbírku povídek a veršů pro děti *Klásky* (1857–1858 – druhý ročník vyšel pod jménem *Balzamíny*). Šest svazků *Zábavných i poučlivých pohádek, báchorek, bajek, hádanek, životopisů a deklamovánek* většinou z cizích předloh upravil František Cyril Kampelík pod pseudonymem D. Lipčanský. Vydával je u Ladislava Pospíšila v Hradci Králové po dva roky (1859–1860). Edice stála na pomezí knižnice a časopisu.

Jiný osud měla *Štěpnice* (1855–1889), první dětský časopis, kterému se podařilo vycházet dlouhodobě. Přestože často měnila nakladatele, trvala její historie téměř třicet pět let. *Štěpnice* vycházela v Praze jako samostatná příloha pedagogického časopisu *Škola a život*.

Od roku 1859 vydával časopis určený jak dospělým, tak dětem středoškolský profesor Václav Žirovnický v Olomouci. Titul měl název *Hvězda* (1859–1864).

1.1.4 60. A 70. LÉTA 19. STOLETÍ

Po pádu ministra Bacha a jeho restriktivního režimu došlo i u dětských časopisů k rozšiřování a zpestřování nabídky. „Proměna dosavadní tereziánské školské soustavy prostřednictvím řady školských reforem, revize školních knihoven i zlomení monopolu církve v dohledu nad školskou výukou vyvolaly především v řadách učitelů snahu vyjádřit své potřeby a aktualizovat nové zásady pro výchovný proces. Příčinou nárůstu časopisů bylo také rozšíření vyučovacích předmětů, které vyvolalo řadu pokusů o původní umělecko-naučnou literaturu, čerpající náměty z oblasti přírodních a společenských věd.“²¹

Ve školním roce 1862/1863 vydávali Julius Grégr a F. Šimáček *Osvětu*, určenou především středoškolské mládeži. Finančním neúspěchem skončil bohatě ilustrovaný, naučný čtrnáctideník Františka Tesaře *Komenský* (1865–1866). Mnohem šťastněji si vedl Tesařův další pokus, *Budečská zahrada* (1869–1889). Titul svou kvalitou a mnohostranností zakrátko konkuroval *Štěpnici*, a podle Arne Nováka ji dokonce nahradil na pozici nejvyššího soudobého dětského periodika.²²

Třetím důležitým časopisem 60. a 70. let byl vedle *Štěpnice* a *Budečské zahrady* titul *Naší mládeži* (1873–1892). Časopis nakonec po téměř dvacetileté existenci přestal vycházet jen proto, že měl jeho vydavatel J. R. Vilímek v portfoliu dva podobné, konkurující si tituly a rozhodl se zachovat *Malého čtenáře*.

²¹ Fialová (2002), s. 12–13.

²² Novák – Novák (1936), s. 605.